

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ГАЛИНА БІЙЧУК
АНАТОЛІЙ ФАСОЛЯ

НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА (КІНЦЯ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.)

Методика вивчення спецкурсу у профільній школі

ПОСІБНИК

Київ
Педагогічна Думка
2012

УДК 821.161.2.09"195/200"(072)

ББК 83.3 (4Укр)6я7

Б 59

*Друкується за рішенням вченої ради Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 10 від 21 листопада 2011 року)*

Рецензенти:

Варзацька Л. О. старший науковий співробітник лабораторії навчання української мови Інститут педагогіки НАПН України

Ліщинська Л. С. директор гімназії № 154 м. Києва, учитель української мови і літератури, вчитель-методист

Бійчук Г. Л. Фасоля А. М.

Б 59 Новітня українська література (кінця XX – початку XXI ст.)
методичний посібник / автори: Г. Л. Бійчук, А. М. Фасоля. –К.:
Педагогічна думка, 2012. – 86 с.

ISBN 978-966-644-230-0

У посібнику висвітлено теоретичні питання розвитку новітньої української літератури, особливості постмодернізму як мистецько-культурного феномену кінця XX – початку XXI століття, його національну специфіку.

Зазначено засновані на засадах рецептивної естетики і герменевтики підходи до прочитання постмодерних творів.

Подано методичні розробки навчальних занять із вивчення поетичної і Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака, Г. Пагутяк.

Адресовано учням старших класів, студентам-філологам, учителям-словесникам для використання під час вивчення спецкурсу у профільній школі.

УДК 821.161.2.09"195/200"(072)

ББК 83.3 (4Укр)6я7

ISBN 978-966-644-230-0

© Інститут педагогіки

НАПН України, 2012

© Г. Л. Бійчук А. М. Фасоля, 2012

© Педагогічна думка, 2012

Зміст

Вступне слово		4
I.	Постмодернізм як мистецько-культурний феномен кінця XX – початку XXI століття	5
1	Що таке постмодернізм.	5
2	Національна своєрідність українського постмодернізму.	6
II.	Постмодерний текст і його читач	7
1	Специфіка постмодерного тексту	7
2	Роль читача як активного співтворця тексту.	11
3	Як читати постмодерну поезію.	12
III.	Вивчення постмодерної літератури у профільній школі	19
1	Постмодернізм в українській літературі (Оглядовалекція з елементами евристичної бесіди)	19
2	Діалог епох: Українське бароко і постмодерне необароко у збірці Ю.Андруховича «Екзотичні птахи і рослини». Художні особливості поезій.	25
3	Поетичне шоу Віктора Неборака, або Знову про Бу-Ба-Бу і бубабістів.	29
4	Патріарх «Бу-Ба-Бу» Юрій Андрухович. Осягнення.	37
5	Олександр Ірванець – ліричний... іронічний...	50
IV.	УКРАЇНСЬКА ПОСТМОДЕРНА ЛІТЕРАТУРА	71

Автори розділів:

Бійчук Г.Л. – I, II (1, 2), III (1, 2), IV

Фасоля А.М. – II (3), III (3, 4, 5)

Вступне слово

Методичний посібник **«Вивчення української постмодерної поезії на заняттях спецкурсу у профільній школі»** розроблено згідно з навчальною програмою спецкурсу «Українська постмодерна література» (автор – Бійчук Г.Л.).

Вивчення української постмодерної літератури обумовлена необхідністю задіяння нових підходів до організації освіти загалом і літературної зокрема: орієнтацією не лише на здобуття предметних знань і вмінь, а й вироблення читацьких, аналітико-критичних, інформаційно-комунікативних умінь, формування особистості з планетарним мисленням, кваліфікованого активного читача.

XX століття принесло у мистецтво новий погляд. Змінився характер розвитку літературного процесу, з'явилася нова генерація творців, які намагалися вивести мистецтво за межі політики, ідеологічних й адміністративних втручань у літературу. «Одне слово, політика виснажувала до естетичного безсилля великі таланти... Ми повинні увійти в XXI століття очищеними від більшовицької скверни і пройти неминучий шлях європеїзації національної літератури, і творча молодь бунтує», – зазначає М.Жулинський у статті «Українська література на межі тисячоліть»¹.

Поглиблене вивчення тенденцій розвитку новітньої української літератури кінця XX – початку XXI століття, постмодернізму як основного мистецького напрямку, постмодерної поезії та прози сприятиме глибокій та ґрунтовній літературній підготовці старшокласників.

Літературознавчий та культурологічний підхід до вивчення української постмодерної літератури передбачає ознайомлення учнів зі здобутками світової і сучасної української літератур та мистецтва, виявлення ефектив-

них методів і прийомів прочитання постмодерних текстів на творчо-репродуктивному та філософсько-естетичному рівнях сприймання, формування активного читача.

Змусити читати неможливо. Як не можна змусити любити. Розкрити чарівний світ книжки, показати «секрети», яких не помічає ненавчене око, – ось завдання словесника. Маємо усвідомлювати і враховувати вимоги часу. Нинішній учень живе у зовсім інших конкретно-історичних умовах. Демократизація всіх сфер життя, політичний плюралізм, установлення ринкових взаємовідносин створюють такі конкретно-історичні умови, в яких добре почуватимуться люди активні, підприємливі, творчі, здатні досягати поставлених цілей.

Подбаймо про формування потреби у читанні «для задоволення», «для насолоди», захоплення дитини «дозвіллевим читанням» (Т.Шамаріна). Але і в цьому випадку, і вивчаючи «обов'язкові» твори, спираємося на суб'єктний досвід школяра, допомагаємо йому знайти відповіді на *його* запитання. «Я люблю книгу, тому що вона вводить мене у мій власний світ і відкриває в мені самому... ті багатства, про які я й не здогадувався», – писав Я.Івашкевич².

Якщо учень зробить таке відкриття, він потягнеться до книжки. А для цього шукаємо у тексті запитання *свої*, вчимося підходити до розмови про текст з позиції читача – більш досвідченого, мудрого, але не ментора-наставника. Ідемо до глибин твору разом з учнем. Бо проблеми любові і ненависті, сутності життя і смерті, любові до рідного краю і служіння йому є вічними, вони хвилюють людину незалежно від її віку. І в цьому плані література – дуже «вдячний» предмет. Справа за малим – перебудувати себе.

¹ Жулинський М. Підхід третього тисячоліття / М.Жулинський. – Луцьк: Терен, 2000.

² Івашкевич Я. О книгах и читателях / Я.Ивашкевич // Человек читающий. – Москва: Прогресс, 1983. – С. 324, 325.

Постмодернізм як мистецько-культурний феномен кінця XX – початку XXI століття

Що таке постмодернізм

Постмодернізм (лат. *post* – *за, після, далі*; франц. *modern* – *сучасний, новітній*) виник в останній третині XX ст. Термін, уперше запроваджений у теорії архітектури, застосовується для опису явищ літератури, малярства, музики, театру, філософії, теорії літератури, яким притаманні такі характерні риси, як фрагментарність, іронічність, принцип вільного поєднання жанрів та стилів, відсутність самозаглибленості, карнавалізація, принцип творчої співпраці читача і глядача [29].

Варто розрізняти значення, в яких цей термін є найчастіше вживаним:

- слово на позначення нової постіндустріальної фази розвитку;
- назва постмодерної епохи в історії західної філософської та естетичної думки;
- означення періоду змін у літературі й мистецтві (з їх теорією та супровідною щодо них критикою) [16].

Для назв споріднених, та аж ніяк не ідентичних понять, вживають різні слова: «постмодерн» як загальний стан світу й людини в ньому та «постмодернізм» як естетичний напрям у мистецтві.

Як зауважує літературознавець В.Пахаренко, «постмодернізм – це світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття приходить на зміну модернізму. Цей напрям – продукт післяіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування суперсистем – світоглядно-філософських, економічних, політичних» [27; 9]. Естетичну природу цього мистецького явища пов'язують із плюралізмом – поєднанням і органічним співіснуванням різних художніх систем. Постмодерний дискурс (дискурс – сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках із цією проблематикою, а також у взаємозв'язках між собою) синтезує мистецтво й антимистецтво, елітарну й масову культуру, карнавальне, іронічно-сміхове та серйозне ставлення до дійсності.

Постмодернізм – це руйнування будь-яких цінностей, зокрема й естетичних, будь-яких канонів, будь-яких критеріїв. Постмодерністському мисленню притаманні еклектизм, відсутність послідовності, фрагментарність опису, брак єдиної позиції та єдиної концептуальної мови (концепція – розгорнута система поглядів, викладена з наміром уникнути логічних суперечностей при тлумаченні якоїсь складної проблеми, явища). Постмодернізм вимагає багатомовності – культурної, стильової, лінгвістичної. Автор часто ховається за абсурдною гротескною маскою (гротеск – невідповідність частин предмета чи явища, яка робить предмет неправдоподібним, фантастичним), або ж намагається зовсім зникнути з тексту, однак демонструє перед нами не історично-об'єктивний світ, як це роблять реалісти, а наскрізь умовний, абсурдний або фантастично-натуралістичний.

Водночас філософ Ж.-Ф.Ліотар визначає постмодернізм як стадію, що виникає всередині модернізму. На його думку, постмодерний митець або письменник перебуває у позиції філософа: текст, що він пише, твір, який він створює, у принципі не підлягають жодним прийнятим правилам, і їх не можуть оцінювати згідно з якимось визначальним судженням, застосовуючи щодо них знайомі категорії. Митець та письменник, таким чином, працюють без правил з тим, щоб сформулювати правила того, що буде зроблено. Звідси й той факт, що і текст, і художній твір мають характер події [29].

Отже, постмодернізм – це і концепції, і практика, і набір стильових прийомів не стільки локальної дії, як і всього періоду. Яким чином краще визначити його? Щодо цього немає (і, мабуть, не буде) повної згоди, крім, можливо, тієї позиції, що постмодернізм у всіх його інваріантах означає реакцію або відхід від модернізму. За висловлюванням літературознавця С.Квіта, «постмодернізм – це нова естетична мода після модернізму» [20; 32].

Можна визначити, що провідними у постмодерній думці є два напрями. Перший й проголошує кінець модерної епохи та початок нової, активно користується надбанням минулого і декларує нові ступені свободи та самовизначення. Другий – деконструктивістський – «працює на підрив» або «прорив у новий простір».

Національна своєрідність українського постмодернізму

Про постмодернізм в українській літературі заговорили на початку 1990-х років. Для одних критиків постмодернізм був обіцяною українського бестселера, для інших – чужим і неорганічним явищем, принесеним із Заходу.

В українському суспільстві з початку 90-х відбувається відкриття цілком різновалентних пластів культури, вітчизняних та інтернаціональних з одного боку, вітчизняного модерну, замовчуваного в радянські часи, а з другого – невідомої, неперекладної раніше західної «високої» літератури та філософії, а також жанрів масової літератури.

Водночас, як зазначає літературознавець Т.Гундорова, «відкриття й поцінування інших стилів (бароко, неокласицизм, футуризм) – означало відновлення історичної цілості самої культури, які були явищем синхронізації різних культурних рівнів [16].

Модерні й домодерні, барокові та постмодерні літературні форми й стилі, на думку автора, співіснують в одному ряді.

Література й культура, не переживши процесів модернізації та розвитку високих модерністських форм, зіткнулися з постмодерною ситуацією, яка активізувала домодерні форми культури. Отже, в українській літературі модерністські імпульси синхронізуються з постмодерністською концепцією співвідчуття Існування на перетині різних культурних парадигм (західної та національної, постмодерної та модерної) і їх взаємне зіставлення проявляють своєрідне «табу» у національній літературі [16; 36].

Оскільки постмодернізм вибудовує особливу концепцію світу, – модерністи прагнуть

виявляти найменші відмінності і принципову несумісність усіх сторін зображуваної дійсності, – то постмодерністи захищають позицію відстороненого й відчуженого спостерігача.

Постмодерністи утверджують принципи загальної рівнозначності усіх явищ і аспектів, агресивно засуджують насильницьку дегуманізацію, асиміляцію людини зовнішнім світом, що були яскраво виражені в просторі радянської імперії (збірка поезій «Тінь великого класика та інші вірші»; п'єси О.Ірванця «Маленькі п'єси про зраду для однієї актриси»; роман Ю.Іздрика «Воццек». Водночас у цьому аспекті український постмодернізм має свою специфіку як явище постколоніальної культури.

Однак, це засвідчує проза Ю.Андруховича, за грою, витівками у творах *прозирає віра в духовність народу*, якої немає у західних постмодерністів. Те, що в текстах Є.Пашковського, В.Медведя, Ю.Андруховича карнавалізм та інші елементи постмодернізму спрямовані проти негативних явищ в українській літературі та політиці, дослідник Б.Рубчак розцінює як вияв глибокого натураналізму. [16].

Недовготривала полеміка і дискусія про долю постмодернізму в Україні навіртає на зовсім інше: чи є українська література модерною? – ставить запитання літературознавець О.Льницький [28; 7–12].

Парадоксально, але в постмодерній ситуації саме актуалізація модернізму виявляється важливою для української культурної самосвідомості. Це пов'язано з тим, що впродовж ХХ ст. форми й теоретичні концепції модернізму розгорнулися недостатньо (постмодерністська естетика й ідеологія є реакцією на розвиток модернізму в контексті європейських літератур) – у центрі літературознавчих дискусій виявляється доля модернізму в національній літературі.

В Україні постмодернізм стає рефлексією за завершенням українського модернізму, а водночас і чинником, який продовжує й розвиває авангардистські тенденції 20–30-х років. Водночас найпопулярнішими відкри-

тими авторами впродовж 1990-х років є футурист Михайло Семенко, формаліст Майк Йогансен і модерніст В.Петров (В.Домонтович).

Проте український варіант постмодернізму – це явище постмодерного типу. За висловлюванням Т.Гундорової, неоавангардистські та постмодерністські інтенції в українській літературі 90-х років збігаються. Власне, в цьому полягає одна з відмінностей українського постмодернізму від польського, неоавангардистського Вітольда Гомбровича, Тадеуша Ружевіча, Чеслава Мілоша [16; 40].

В українській літературі з певними застереженнями аналогом таких неоавангардистських і водночас передпостмодерністських явищ можна вважати «хімерну» прозу 1970-х років (В.Земляк, В.Дрозд).

У середині 1980-х років творче об'єднання «Бу-Ба-Бу» зароджується як неоавангардистський рух, спрямований на розгерметизування мистецтва, і лише згодом співвідноситься з постмодернізмом.

Натомість авторів іронічної школи 1970-х, (В.Діброву, Б.Жолдака, Л.Подерв'янського) зараховують до рангу постмодерністів,

оскільки у їхніх творах наявні ознаки постмодернізму (іронія, колаж, суржик, соц-арт).

З появою упорядників Енциклопедії актуальної літератури «Плерома» в українській літературі почали розрізняти два типи постмодерністського дискурсу: постмодернізм періоду 1980-х і постмодернізм 1990-х, або «постгегіянський» і «постборхесівський» [16; 38].

Розділення на генерації є тактично важливим для періоду 1990-х, хоча й не розкриває специфіки розвитку постмодернізму в українській літературі.

Водночас можна вести мову й про карнавальний варіант українського постмодернізму (переважно групи «Бу-Ба-Бу»), риторичний апокаліпсис Юрія Іздрика й Тараса Прохаська та метафізичний апокаліпсис Євгена Пашковського, феміністичний постмодернізм Оксани Забужко. Відзначимо, що до постмодернізму також приєднується сформована в надрах літературного андеграунду 1970–1980-х років київська іронічна школа (В.Діброва, Б.Жолдак, Л.Подерв'янський) і неоавангарду 1990-х років (С.Жадан, А.Бондар, В.Цибулько).

Постмодерний текст і його читач

Специфіка постмодерного тексту

Постмодерне світосприймання реалізується за допомогою синтезу найрізноманітніших художніх засобів, зокрема слухового і зорового вибудовування текстуальних значень. Відповідно до нього художній твір розглядається в таких вимірах.

Текст як світ. Текстуалізація світу стає однією з форм постмодерності. Письмо як мова вийшло поза межі літературної форми і почало збагачуватися побутовими жанровими елементами, перетворилося на величезну мозаїку, а цілісність тексту раптово розпалася на різні дискурси. Поезія і проза злилися з публіцистикою, фрагментами рекламних текстів, газетних вирізок, оголошень тощо.

Постмодерна література ставить за мету озвучити присутність ніцшеанської тези «тут; зараз», сформувати новий фундамент для ху-

дожньої здатності бачити душею. «Ніщо, – на думку М.Зубрицької, – не може замінити безпосереднього діалогу з іншою людиною, який можливий завдяки слову й через вслуховування в мову “Іншого”» [18; 26].

Аналізуючи різні види паралелізму в поетичному дискурсі, лексикальні тропи чи звукові метафори, Р.Якобсон наголошував, що образність у поезії зводиться не до описів природи чи внутрішнього стану людини, а до творення ікон – поетичних знаків, у яких звук є луною, відгомонам значення, а значення формується внаслідок укладання звуків, літер чи сегментів висловлювання [18; 26]. Іконічність слова найчастіше застосовується в постмодерних текстах: від елементарних візуальних ефектів до різних мовних ігор, на кшталт кламбурів, звукових метафор і звукового символізму («анаграмування»), наприклад, барокові

верлібри І.Величковського та необарокові Ю.Андруховича у збірці «Екзотичні птахи та рослини».

Іконічність, на думку М.Зубрицької, є результатом участі читача як співтворця літературної гри, мета якої – перетворити слово на образ, здатний, подібно до візерунка, розкрити світ, речі, стан душі в новому світлі. Саме звуковий символізм спричинився до виникнення постмодерного напрямку, в основі якого лежить не системний аналіз сприйняття звукової структури тексту, а пошуки так званих анаграм – автор подрібнює, розсипає й розсіює текстуальний матеріал на найелементарніші значущі одиниці, що відкриває для читача перспективу множинної інтерпретації «багатоголосся» [18; 277].

Отже, постмодерна література охоплює щораз глибші глобалізаційні процеси, які дедалі тісніше переплітають різні культурні світи, релігійні традиції, мови і звичаї. Вона розглядає культурний плюралізм як принцип розвитку сучасного світу.

Текст як метафора і містика (прочитання постмодерного твору за Х.Л.Борхесом). Борхес сприймає світ через метафори. Кожна культура для нього – метафора. На його думку, оповідання оперує різними метафорами і саме перетворюється на окрему метафору. Не образи чи рядки, а твори в цілому стають складною, багатогранною і багатозначною метафорою, метафорою-символом.

Для Борхеса особливим є інтелектуальний момент літературного твору. Сам процес творення текстів – містичне явище. В основі його творчості лежить магія, містика. Філософ намагається охопити різні напрями людської уяви, які асоціюються з метафорами [12].

Метафора – це *уява*, за якою ми творимо сюжети.

Метафора *сну*: сон не лише продовжує людську уяву, він – така сама реальність, як і життя; наші сни є витворами мистецтва.

Метафора *дзеркала*, де множить навіколишній світ; читач усе сприймає, як через викривлене дзеркало.

Метафора *лабіринту*: світ – це книжка, що ніколи не закінчується, і лабіринт, з якого немає виходу, тому сюжет постмодерного твору ніколи не завершується, не має логічного кінця.

Ці принципи прочитання текстів можна використовувати під час вивчення творів Ю.Андруховича, О.Ірванця, В.Неборака, О.Забужко, С.Жадана та інших постмодерних українських письменників.

Текст як процес (технологія гри за Р.Бартом). Бартова модель ілюструє зразкове читання, де *гра* – це сам текст, і читач *грає* у текст (як у гру), а потім ще й грається текстом. Текст – своєрідний конструктор, який можна розкласти, роздібнити на сюжети, частини, а потім скласти в єдине ціле. Р.Барт порівнює текст із мереживом, бісером, плетивом і пропонує дві форми фрагментування текстуальної цілісності: «розсипаний текст» і «роздібнений текст» [9].

Гра, за М.Зубрицькою, виконує функцію експерименту над мовою і водночас може бути каталізатором різних мовних ігор, філологічних забав, жонглювання мотивами, сюжетами та образами світової літератури. Це виявляється на загальнотекстуальному (алюзії, цитування), композиційному (ретардація, повторення, синхронність) і жанровому (пастіш, пародія) рівнях [18; 279].

В українській постмодерній прозі однією з форм гри є карнавал (група «Бу-Ба-Бу», романи Ю.Андруховича «Рекреації», «Перверзія»). Ідея карнавалу, яку «Бу-Ба-Бу» сприйняли від М.Бахтіна наприкінці 1980-х, асоціювалася з національним відродженням і була потрактована як квінтесенція масового руху, зокрема молодіжного – свободи естетичного вираження.

Якщо класична література, на думку М.Зубрицької, була орієнтована на читача і спрямовувала його на прихований зміст у тексті, то постмодернізм обрав стратегію відчуження читача, зосередивши увагу на надто ускладненій структурі тексту і запропонувавши принцип вільної гри й ідею «відкритого твору» (італ. *opera aperta*). Цей термін запровадив і ґрунтовно описав У.Еко: «твір, який у своїй структурі містить можливості й перспективи для творчої взаємодії з читачем, для гри його уяви, стратегію епатажності і проголошення читача чимось таким, чого він досі не міг уявити чи навіть припус-

тити» [18; 268]. Тут задіяна *диглосія* – зміщення акцентів з рівня високого звучання на нижчий, перекодування мотивів, висловлювань, сакральних відчуттів і почуттів, тривіальна й вульгарна мова, що може вразити читача, який не звик до непристойного як об'єкта художньої літератури.

Отже, принцип вільної гри є загальноновизнаним у процесі літературної творчості і сприйняті постмодерної літератури.

Фрагментарність, колажність, мозаїчність стали ознаками нового «духу часу», здатності по-новому дивитися на світ. Відповідно до нової парадигми художнього мислення, за принципом гри як ніколи не завершеного тексту приховане постмодерне світосприйняття і світовідчуття автора й читача [18; 232].

Що ж таке літературна гра? Яка її мета і роль?

Автор–текст–читач – це замкнене коло сприймання значень постмодерного тексту. Постмодерна рецепція нагадує **гру**, коли гравцеві (читачеві) пропонується самому скласти текст із розрізнених шматочків, фраз, цитат, тобто це гра із самим текстом, де читач грає: «перекодовує» текст, грає у текст (як у гру), а потім ще й грає текстом [18; 233].

Спробуймо визначити основні засади гри як літературно-теоретичної категорії за схемою М. Зубрицької:

- гра як засада художнього комунікування, що природно засновується на інтерактивності й співтворчості;
- візії гри з погляду автора і читача;
- цілі, яких автор прагне досягти за допомогою гри;
- цілі самої гри й авторських стратегій і технологій щодо їхнього втілення;
- відношення гри до усталених літературних конвенцій;
- межі гри як літературного явища та принципу побудови художнього тексту, меж читачької свободи у процесі сприймання тексту;
- гра як глибинна властивість мови, її розвитку та збагачення [18; 232–235].

Німецький філософ Г.Гессе розглядає «гру» як творче начало, стимул і принцип [14]. Неодмінне доповнення до неї – самовіддана важка праця ремісника, що має цю

гру «одягнути у словесні шати». Назви його романів «Гра в бісер» та «62. Модель для складання» Х.Кортасара виразно ілюструють *візії гри як художнього комунікування, заснованого на інтерактивності і співтворчості, й водночас процес гри як принципу побудови художнього тексту, гри як технології провокацій автора і читача* [15].

«Гра в бісер» – це чи не найвлучніший художньо-естетичний образ гри, заснованої на спілетінні значень, безконечності їхніх поєднань, візерунків, кольорової гами тощо. «62. Модель для складання» – той самий образ гри з незліченною вигадливістю комбінацій, але на рівні візуальної образності набуває конструкторсько-механістичного виміру монтажності. Підзаголовок «Модель для складання» – натяк читачеві на те, що уривки розповіді, розділені на сторінках інтервалами, піддаються переставленню [18; 232–235].

Мета гри – читач і вільний простір його уяви, фантазії. Для Г. Гессе прелюдією до гри, як великого і величного, стала теза: «У кожному літературному творі присутня та утаєна, прихована під поверхнею, безіменна багатозначність, яку новітня психологія називає наддетермінованістю смислів». Саме злиття поверхневих і глибинних пластів текстуальних значень, ідея множинності й невичерпності цих значень – основа постструктуралістичних і деконструктивно-постмодерністських ідей.

Філософ запропонував власне розуміння читачької ієрархії, що складається з трьох «ступенів», чи типів читачів, які він характеризує за принципом їхнього ставлення до гри з текстом [18; 232–235]. Г.Гессе обрав цей критерій як найадекватніший показник їхньої здатності бути причетними до співтворчості разом з автором і до розбудови текстуальних значень; У.Еко назвав це терміном «зразковий читач» [17].

Наївний читач, для нього книжка – інструмент читання; «книжка веде, читач іде слідом за нею».

Активний читач, який усе прочитане проєціює на простір своєї уяви, творчих асоціацій і має потяг до глибинних рефлексій. Він вступає у гру з автором, однак намагається вибудувати її за власними правилами.

Свободолубний, вільний, ідеальний читач.

«Настільки є особистістю і настільки ні на кого не подібний, що він – повний володар у царстві читання. Він, читач, не шукає в книжці ні освіченості, ні розваг, – він використовує книжку, як і будь-яку іншу річ у цьому світі, лише як пункт відправлення, як подразник». Коли наша фантазія й асоціативна спроможність перебувають на цій вершині, ми все одно сприймаємо не те, що написано на папері, а купемося в потоці осяяння і збудження, які ллються на нас із прочитаного. «Усюди є цей третій ступінь, на якому ми найбільше дорівнюємося до самих себе, і всюди він загрожує знищити в нас читача, загрожує знищенням літератури, знищенням мистецтва, світової історії. І все-таки, не пройшовши цього ступеня, ми будемо читати книжки і пізнавати науку й мистецтво тільки так, як учень читає граматику» [18; 232–238].

Г.Гессе слушно називають «учителем життя». На його глибоке переконання, світ можуть зробити кращим тільки справжні особистості, здатні до невтомної копіткої праці душі й розуму, постійної емоційної й інтелектуальної напруги. І особливу роль у формуванні таких індивідів, безперечно, відіграє читання, мандрівка лабіринтами людського духу, уяви і фантазії.

Г.Гессе, В.Набоков, Х.Кортасар, У.Еко, І.Кальвіно визначають гру як засаду художнього спілкування. Вони заклали у своїх текстах модель ідеального читача, здатного прийняти всі правила пропонованої гри.

Культуролог М.Бахтін також розглядає текст як вільну гру різних дискурсів і висуває тезу про те, що в будь-якому слові існують інші голоси, відлуння яких є частиною дискурсивної архітекτονіки [11].

Читач запрошується до свята великої творчої гри, де він має пройти всі випробування, опанувати текстуальний безлад і відокремленість його елементів – і таким чином реконструювати мозаїчну текстуальну цілісність на підставі певних сигналів, знаків, кодів, дискурсів. Процес літературної творчості – то словесна гра, яка полягає у грі уяви, фантазії, інтелектуальних знань читача. Тому

читач стає активним співтворцем у процесі пізнання та реалізації тексту.

Якщо традиційна методика зосереджується на пошуках прихованого значення, то рецептивна естетика розглядає значення як взаємодію між текстом і читачем, як ефект досвіду, а не як закодовану інформацію. Технологія цієї методики «закритого читання» зумовлюється підходом до тексту як до самодостатнього естетичного явища і націлює читача на видобування значень, смислів із тексту (замість того, щоб сприймати готову інформацію), а також на активне дослідництво і співтворчість щодо прочитаного, на самостійний пошук взаємозв'язків тексту з історико-культурним контекстом. Оскільки постмодерний колажний сюжет пересипаний цитатами, іронією, алюзіями, аналогіями, символічними фігурами, сарказмом, містикою, грою в футурологію, зумисними провокаціями, карнавальними масками й ігрищами, перевтіленнями, де автор не просто створює сюжети один за одним, а й вибудовує власний, зі свого приватного життя, то він аж ніяк не надається до традиційного аналізу. Найефективніший різновид гри автора з читачем – спроба залучити цього останнього до спільного процесу пізнання базових людських цінностей, а також до авторської технології втілення у структуру тексту звичайної розмови з читачем.

Найчастіше функцію втягування реципієнта у світ художньої дійсності виконують безпосередні діалоги оповідача з читачем за схемою «запитання – відповідь». Тут задіюється гра різними типами висловлювання, мета яких – ефектно стилізувати автентичну розповідь і переконати читача в його синхронній участі разом з іншими персонажами літературного твору в розгортанні подій та оцінюванні їх.

Одним із тактичних прийомів є спроба автора вже на самому початку вплинути на первинне емоційне ідентифікування читача, діапазон його можливих реакцій: співчуття, подив, зворушення тощо.

Власне, важливою частиною нараційної технології стає проєціювання переживань,

думок, рефлексій героїв твору на читача. І тут адекватність чи неадекватність цього проціювання залежить винятково від ре-цепційних можливостей читача.

Постмодерний твір починається від першої особи і звернений до читача як до другої особи на «ти» – це блискучий хід автора, щоб одразу втягнути читача в текстуальну дійсність.

З іншого боку, це спроба подолати прірву між письменником і читачем. Завдяки продуманим пасткам, перетинанням світу тексту зі світом читача цей останній урешті стає суб'єктом лінгвістичних ігор автора (М. Зубрицька): «*Читачу, я знаю, що думаєш ти*» (О.Ірванець, «Львівська брама»). Саме з інтимно-фамільярним зверненням на «ти» автор імпровізує своє спілкування віч-на-віч з читачем. Подібна гра має свою мету – викликати щонайширший діапазон читацьких реакцій.

Оскільки текст на кожного впливає індивідуально, глибина і культура цієї ре-цепції залежить від особистісних естетичних смаків і вподобань, творчої уяви й загального рівня ерудиції читача. Звичайно, на цей процес впливають художньо-мистецькі напрями, ідеали доби й навіть політична ситуація.

Отже, щоб визначити читацькі вміння ре-ципієнта, потрібно враховувати вікові, особистісно-психологічні, гендерні особливості, світогляд, рівень освіченості й літературної компетентності, знання конкретно-історичної епохи та орієнтації на дійсність.

Роль читача як активного співтворця тексту

Аналіз постмодерної літератури має враховувати не лише тексти, а й форму відгуку читача про цей текст. Є два виміри тексту: художній та естетичний; художній стосується тексту, створеного автором, а естетичний указує на його реалізацію, яку здійснює читач, інтегруючи текст. Активний читач – співатор тексту, і кожен трактуватиме його на свій розсуд.

Роблячи вибір, читач тим самим відкрито визначає невичерпність тексту. Спосіб набу-

вання читацького досвіду через текст функціонує як відображення у дзеркалі, оскільки читач творить ілюзію автора.

Представники школи рецептивної естетики, зокрема літературознавці В.Ізер та Ф.Яусс запровадили поняття віртуального смислу, який позначає здатність художніх текстів до несподіваності й провокаційності.

Особливого значення в дискурсі читача набула концепція відкритого твору У.Еко «*автор – текст – читач*». Реципієнт має деконструювати текст, відчитувати в ньому те, чого там немає, чи те, чого не можна виявити на рівні поверхневих структур, – зазначає М.Зубрицька [18; 232–238].

Дослідник літератури М.Ріффатер пропонує розрізняти дві стадії процесу читання: евристичну і ретроактивну [18; 239].

Евристична (лінгвістична) – це гіпограми: слова чи групи слів, вбудовані в синтагму, конструкція якої відображає внутрішні семантичні межі стрижневого слова. Якщо читач не спроможний розшифрувати гіпограму відразу, то це впливатиме на його подальші реакції під час читання художнього твору.

Друга стадія – *ретроактивне читання* – тобто читання не від початку до кінця, а додаткове переосмислення прочитаного. Тут починається глибинна інтерпретація, тому його цілком можна назвати герменевтичним читанням. Щоб зрозуміти герменевтичне прочитання, потрібно розрізняти поняття тексту і дискурсу, бо існує кілька дефініцій.

Текст у широкому значенні – певна мовна структура: у постмодерному тексті («текст-як-світ») – єдність мовних знаків, що організовані за нормами даної мови і є носіями інформації.

Дискурс – це сукупність висловлювань щодо певної проблеми, які розглядаються у взаємозв'язках з усією проблематикою й між собою.

Одиницями дискурсу є конкретні висловлювання, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах. У своєму змісті і структурі ці одиниці відображають часовий аспект, інтерпретації між партнерами, тип дискурсу, простір, у якому

він відбувається, значення, які він творить, використовує, репродукує або перетворює.

Відтак, зазначає літературознавець С.Квіт, можемо сформулювати три рівні інтерпретації тексту:

філософський рівень передбачає інтерпретацію з погляду відповідей на метафізичні питання. Філософування – це чисте міркування, тому, як правило, філософія безпосередньо не є підставою для оцінки тексту, але вона готує ґрунт для розгортання дискурсу або тих чи інших філософських стилів.

критико-філософський рівень окреслює наявність так званих критично-філософських стилів – практичних дослідницьких методологій, які пропонують ту чи ту систему інтерпретації тексту (теорія архетипів К.Юнга, структуралізм Р.Барта). Цей рівень тлумачення тексту, пов'язаний з відповідними філософськими передумовами, проєціюється на певну ідеологію.

ідеологічний рівень створює жорстку систему нормативів, висуваючи на перший план вимоги до тексту, а не потребу його зрозуміти. У цьому разі читач відштовхується не від самого тексту, а від системи нормативів: вдається до інтерпретацій за готовою схемою (соціалістичний реалізм, постмодернізм як фетишизований лібералізм) [20].

Як читати постмодерну поезію

Про літературознавчу розвідку «Як читати поезію Емми Андіївської» згадав, вдумуючись у рядки «бубабістів» Ю.Андруховича, О.Ірванця, В.Неборака. Відповідь на це запитання почав шукати з десятирок років тому, коли намагався дібрати ключ до її герметичних віршів. І знайшов його саме у статті Д.Гусара-Струка. Тому зізнаюся: назва статті певною мірою запозичена. Можна приймати чи відкидати постмодерну літературу, сперечатися з приводу сутності самого постмодернізму, естетичної вартості таких творів, але вірші як факт існують. І хто, як не вчитель, має допомогти учневі розібратися, про що вони.

Аби відповісти на винесене в заголовок питання, учителеві потрібно насамперед визначити, а що ж таке *постмодернізм*.

На думку філософів і літературознавців, це «дух часу» (Р.Харчук), певний духовний стан (У.Еко), спосіб світосприйняття людини кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У теорії мистецтва – це «загальна назва окреслених останніми десятиліттями тенденцій у мистецтві, що виникли після модернізму та авангардизму» (Літературознавчий словниковий довідник. – К.: Академія, 1997. – С. 565).

Інше визначення: «Світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття ХХ століття приходить на зміну модернізмові <...> продукт постіндустріальної доби розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем – світоглядно-філософських, економічних, політичних» (<http://uk.wikipedia.org/>).

Цитовані визначення вказують на істотну ознаку постмодернізму: його багатолітність. Як, зрештою, і модернізму, що поєднує різноманітні стиліові тенденції. І все ж постмодернізм має певні чіткі ознаки, які можна виокремити.

Насамперед він характеризується втратою віри в абсолютні Розум, Мораль, Дух: «Постмодерній свідомості властиві сумнів, антидогматичність, плюралізм, іронічність» (Р.Харчук). Постмодерніст не вірить у можливість раціонального пізнання світу, в існування вічних цінностей, загальноновизнаних авторитетів, велич людського духу. Криза спричинена жахіттями ХХ ст.: Чорнобиль, радянські концтабори і голодомори.

Ми не можемо змінити минуле. Однак ми можемо його переосмислити, аби в нових історичних умовах знайти відповіді на одвічні питання: що є світ? що є людина – людина загалом і в цьому світі зокрема? – відтак усе (все!) піддається критичному переосмисленню. Сам по собі підхід не новий. Новизна полягає в тому, що засобом переосмислення стає іронія. *Іронічне переосмислення минулого і так само іронічний погляд на сьогодення* – одна з ключових ознак постмодернізму.

Якщо світ – це хаос, позбавлений єдиного центру, логічної впорядкованості, якщо абсолютної істини, моралі, правди немає, то що є? Множинність правд, істин, моралей, кожна з яких має право на існування. Отже, ще одна важлива ознака постмодернізму – *плюралістичність поглядів на світ*. Відмовившись од віри в універсальні категорії моралі

(вічні цінності), постмодернізм пропагує ідею творення нової свідомості, яка визнає багатоманітність світу і людей. Таким чином правда (істина, ідея) окремого індивіда набуває самовартісного значення. Визнання багатоманітності світу і рівновартісності реалій історичного буття унеможливорює існування протиставлень «добро – зло», «егоїзм – альтруїзм» тощо. Відтак будь-який факт буття (в т. ч. культури) розглядається поза універсальною ціннісною шкалою («Лише цей погляд (думка, твір) – єдино правильний!») як самовартісний. У світі одночасно і рівноправно існує і, відповідно, стає об'єктом рефлексії миття високе і низьке, прекрасне і потворне.

Світ не лише хаотичний, а й калейдоскопічний. Особистість перебуває на перетині найрізноманітніших естетичних, етичних, культурних впливів, акумулює у своєму досвіді набутки попередніх поколінь. Звідси такі ознаки постмодерних творів: *часте звернення до алюзій, залучення кодів різних епох, стилів, еклектичне поєднання їх, іронія, пародія, гротеск, травестування, інтертекстуальність, переосмислення традиційних образів, тем, творів попередників*.

Сказане, втім, не означає, що постмодернізм утверджує і пропагує нігілізм. Наголосимо: пропонується певний погляд на світ і особистість. Утверджується право індивіда на життя без нав'язування зовнішніх приписів, можливість «творити себе через різноманітні техніки життя» (М.Фуко). Авторитарності й догматизму протиставляються плюралізм і терпимість до факту існування й думки іншого, свобода вибору. Особистість усвідомлює й організовує себе як суб'єкт власного життя, беручи, таким чином, на себе відповідальність за своє майбутнє. Засобами пізнання світу є не лише розум, а й ірраціональні, підсвідомі чинники.

Варто спинитися й на національній специфіці постмодернізму. Якщо на Заході він був альтернативою модернізмові, то в пострадянських країнах – протиставленням тоталітаризмові і соцреалізму. В українському постмодернізмі немає абсолютної зневіри. Іронія, переосмислення не стали все-

загальними, а стосуються накинених догматів, зужитих штампів. Сказане стосується не лише ідеологічних постулатів. Постмодерністи відмовилися від «самопієтету», трактування літератури як храму, куди несуть багато пафосу і де поклоняються ідолам, від розуміння її ролі як виховного чинника для народу, відкинули концепцію національного просвітництва (Р.Харчук).

Філософи свідомі небезпек, які очікують на сучасну людину, і застерігають від них: утрата високої мети в житті, життєвої енергії (вітаїзму) (С.К'єркегор), зведення життя до «маленьких і простих задовольень» (А. де Теквіль), побутового комфорту (Ф.Ніцше), обмеження життєвого простору приватними інтересами (Ч.Тейлор). Про все це вчитель має сказати учням.

Завершуючи стислу характеристику постмодернізму, зауважимо таке: немає «чистого» постмодернізму, «стильові ознаки у кожного автора виявляються по-своєму. Проте жоден із них повністю не вписується у напрям» (Ю.Ковалів).

Час застосувати зроблені висновки до аналізу художніх текстів. Про що повинен пам'ятати словесник, на чому він має наголосити, які ключі запропонувати для прочитання постмодерної поезії?

Насамперед налаштувати на зустріч з іронічним поглядом на світ. А оскільки об'єктом іронії стає все навколишнє життя, спрямувати учня на розуміння, над чим саме іронізує поет. Найчастіше це світоглядні й мовні стереотипи, штампи. Наприклад:

Уроки класики

Урок II

Людина родиться для щастя,
Як птах для польоту.
Як птах...
Як індик,
Як півень,
Як деркач на болоті?
Як страус,
Як ківі,
Як ему,
Чи як марабу?
А може, як той, що ховає
Товсте своє тіло у скелі?

Всі ж бо вони народились літати,
Тож плазувати вони принципово не можуть.
А може, без порівнянь?
Може, людина просто
Родиться для щастя?

О.Ірванець

Слід мати на увазі, що відповідь не завжди настільки очевидна, як може видатися на перший погляд.

По-друге, варто наголосити на необхідності сприймати як даність, що світ у постмодерному творі може постати вельми абсурдним, у якому змішалися низьке і високе, прекрасне і потворне. Про світ поет говорить водночас і високим, і низьким стилем, літературною мовою і жаргонізмами, суржилом, а то й вульгаризмами. Це останнє особливо притаманне українській постмодерній літературі, джерелом якої стали бурлескні форми. Така форма викладу в поетичному творі викликає рефлексивний внутрішній спротив, оскільки суперечить попередньому естетичному досвідові читачів.

По-третє, вчитель має усвідомити сам (і допомогти в цьому учневі), що постмодерний твір розрахований на освіченого читача. У тексті, як правило, наявний оповідач (також освічений!), який запрошує поглянути на цей абсурдний (несправжній, протиприродний, ненормальний) світ, у якому стираються межі між реальністю і фантастикою. Ця пропозиція може містити запрошення до гри: постмодерний твір – це часто гра автора з читачем. Твір сповнений відкритих і прихованих алюзій, запозичень, звернень до інших авторів, творів (аж до прямого цитування), мистецьких кодів різних епох, які разом з авторським мовленням творять своєрідний колаж. Для постмодерністів мистецтво – це насамперед дія, розрахована на зовнішній ефект. Показовим у цьому сенсі є приклад мистецьких акцій Бу-Ба-Бу.

По-четверте, слід зацентрувати на ролі культури бароко у творчості постмодерністів, зверненні їх до необароко. Знання специфіки барокового світогляду і його втілення в художніх текстах (трагічність світосприйняття, карнавальність, парадок-

сальність мислення, ускладненість, символіка, метафоричність, алегоричність, інтертекстуальність, поєднання «непоєднуваного»: трагічного і комічного, піднесеного і вульгарного), звичайно ж, допоможе краще збагнути думки й почуття сучасних українських поетів.

По-п'яте, учитель має виробляти в учнів здатність толерантно сприймати інший погляд на світ, інші оцінки, формувати вміння визнати, що правд, істин може бути багато, можливо, стільки, скільки людей на цьому світі. І кожна така правда, істина має право на існування, кожна з них самоцінна незалежно від будь-якої (навіть найавторитетнішої) оцінки. Словесникові треба бути готовим говорити про це.

Тепер трохи практики. Розгляньмо поезію О.Ірванця.

Вірш до рідної мови

Як ти звучиш калиново-дубово,
Рідна моя, моя матірня мово!
Слово м'яке, оксамитове, байкове.
Слово є дідове, слово є батькове.
І Білодідове, і Сивоконеве,
І Чорноволове вже узаконене.
В соннім спокійі вогонь твій ледь бився.
Але страху я тоді натерпівся!
З тої халепи не вийшли б ми зроду.
Кляпи, здавалось, в ротах у народу.
Та, щоб підняти тебе із гробівниц,
Стали до герцю Жулинський, Грабович.
Щоб воскресити тебе з домовини,
В діло пішли каменюки й дубини.
Вороне чорний! Даремно ти кричеш.
Ріднее слово живе і є – бачиш!
Рідна моя українська мова
Житиме вічно – кльова, фірмова!..

Перша мимовільна реакція після прочитання твору – протест. Адже об'єктом іронії (а сприймається вона рефлексивно як висміювання!) є українська мова. Мовне питання завжди гостре, а для українців ця тема особливо болюча. Однак перш ніж обурюватися прочитаним, заглибимося докладніше в окремі рядки.

Вороне чорний! Даремно ти кричеш.
Ріднее слово живе і є – бачиш!

Рідна моя українська мова
Житиме вічно...

Та й уся творчість поета не дає нам підстав для підозри у його зневазі до України й усього українського. Радше навпаки, він завжди чітко озвучує свою громадянську позицію.

Що ж тоді є предметом іронії у «Вірші до рідної мови»? Як його розуміти? Відповідь пошукаймо у власній свідомості: які означення ми (і наші учні) добираємо до слова *мова*? (*Калинова, барвінкова, солов'їна, материнська, милозвучна, м'яка.*) Виявляється, у нас міцно закріпилися певні стереотипи й мислимо ми штампами. І школяр (школярка), пишучи про мову, автоматично (рефлексивно, часто не замислюючись) так і напише: *мова калинова*, вважаючи при цьому, що це вже поезія. Воістину, як сказав мудрий чоловік, поезія про природу гарна тоді, коли вона майстерна, поезія про Україну гарна вже тим, що вона патріотична. Поглянувши під таким кутом зору на поезію О.Ірванця, розумієш, що об'єктом іронії є не мова, а наші шаблонні уявлення і мовні штампи, за допомогою яких ми висловлюємо свою любов до неї.

Звернімо увагу на ще одну ознаку постмодерної поезії, наявну у творі, – гру зі словом. Якщо українська мова *калинова*, то чому не може бути *дубова* чи *калиново-дубова*? Можна цілий трактат написати на обґрунтування таких епітетів, почавши від значення символу дуба в українській поезії і звернення до нього у творчості знаних поетів. Так само затертим від частого вживання є означення *м'яка* мова. Іронічний погляд підказує поетові «означення до означення», яким вимірюється ступінь м'якості мови: як *оксамит, байка*. Ще один приклад гри слів: означення *материне*, сформульоване варіантом *матірне*, створює ефект двозначності й доводить іронію до рівня сарказму. Тепер з ним уже можна й посперечатися. Є, звичайно ж, слово *батькове, дідове* (а також *бабине, тітчине* і т.д.).

Обігрування прізвищ учених і політичних діячів посилює ефект іронії. Однак при цьому авторові вдається втриматися «на межі»: з одного боку, перелік сприймається як іронічне продовження ряду *матірне – батькове – дідо-*

ве, з іншого – подається вірогідна інформація: згадані особистості (в різний час і різною мірою) долучилися до процесу становлення української мови. Це завдячуючи і їхнім зусиллям українське слово *вже узаконене*. І даремно *кряче чорний ворон* – українська мова житиме вічно. Це мова не лише фольклору, а й науки, не тільки вчорашнього, а й сьогоднішнього і завтрашнього дня. Вона сучасна, *кльова* і *фірмова*.

Продовжуючи тему громадянської позиції О.Ірванця, варто залучити до аналізу ще бодай дві поезії.

1992

Раптово усі поставали борцями.
Усі з піджаків майорять прапорами.
А я не борець, не трибун, не оратор.
Дурна в мене вдача, паскудний карахтер.
Не маю позиції, навіть – і пози,
Отож балансую між віршів і прози.
Але не пишу я в них про патріотів,
Про славне лицарство – про тих і поготів.
Чи то – поготів? Ні, здається, поготів.
Також не пишу я про гунів, про готів,
Ані про манкуртів, ні про яничарів,
Ані про Батурина, ані про Почаїв,
Ні про Калнишевського, ні про Мазепу.
Варю собі каву, читаю газету.
Ходжу до клозету. Ходжу до театру.
Палю сигарети. Здебільшого – «Ватру»,
Оскільки ні «Кемелу», ні «Галузу»
Ніхто не пришле із Бродвею й Монмартру.

У вірші маємо чи не всі ознаки постмодернізму. Поезія побудована на протиставленні життєвих позицій. Прийом хоча в літературі й не новий (досить згадати «Сідогловому» І.Франка), однак О.Ірванець застосовує для цього іронію. Нею сповнені вже перші рядки, де мовиться про тих, хто *раптово став борцем*. «Чому раптово?» – запитає читач і одержить відповідь уже в назві поезії: «1992» – минув лише рік після проголошення незалежності, коли вже стало можна і модно бути борцем.

Що за прапорці, які майорять на піджаках, – здогадатися не складно. Ці значки і досі носять, означуючи себе ними як оборонців України. Та всі добре знають ціну справжності цих означувань.

Автор більше нічого й не говорить про цих псевдоборців. Далі – все про себе. Він не став трибуном, оратором через свою *дурну вдачу* і *паскудний характер*. Зумисне вводячи цю простонародну вимову літературного слова, автор залічує себе до простих людей, які без самовисування у своєму щоденному житті і є, по суті, справжніми борцями за свою країну.

Далі про життєву позицію митця: він не пише про *патріотів, славне лицарство, гунів, готів, манкуртів, яничарів, Батурина, Почаїв, Калнишевського, Мазепу*. Поет байдужий до своєї історії? Звичайно ж, ні. Мова, знову ж таки, про небажання йти за модою, бо всі названі теми були вкрай зужиті письменниками на початку 90-х рр. XX ст. Отже, у вірші йдеться не про заперечення потреби висвітлювати славні сторінки української історії та її героїв, а про несприйняття сформованої тенденції її представлення.

Що ж робить автор? Він живе звичайним життям: *варить каву, читає газети, ходить до театру* і... (Тут знову проявляється постмодерна іронічна маска автора, коли поєднуються високе і низьке) ... *клозету, палить цигарки*...

Немає таких звичних високих і пафосних слів. Є чітко і зрозуміло задекларована громадянська й мистецька позиції. Першу автор оприявнює й узагальнює ще в одному зі своїх творів.

Ця згода давня, але не іржава.
Її промовляти пручається рот:
В нас гарна країна й паскудна держава,
В нас люди хороші і кепський народ.
Але ми собі відповісти повинні,
Чи схочемо ми, і чи стерпимо ми
Хорошу державу в поганій країні,
Хороший народ зі злими людьми?..

Такий гіркий, але точний «діагноз» україн потрібен нашому народові, ось тільки чи почув він його? Іронія – ознака душевного здоров'я. Зрозумівши це, по-іншому прочитаєш інші поезії О.Ірванця.

Первинний внутрішній спротив аж до несприйняття викликає в читача постмодерна поезія Ю.Андруховича із циклу «Кримінальні сонети».

Ніжність

По той бік пристрасті народжується ніж...
Лахмітник Місьо о четвертій ранку

зарізає панну Касю, лесбіянку
(як він гадав, а втім, йому видніш).

Він пописав їй черево й горлянку,
аж весь шалів, аж весь упав у дріж.
Вона ж – одно твердила: «Хоч заріж,
я присягла навіки своїму Янку!»

(Той саме відбував за згвалтування).
Вона була любов його остання –
і так пішла, небога, ні за гріш.

Кохання – то велика дивовижність:
там, де лише народжувалась ніжність,
за хвилику може виникнути ніж.

Така реакція читача зумовлена знову ж за-своєними стереотипами. Чого ми очікуємо від форми і змісту сонета? Назва циклу «Кримінальні сонети» переадресовує пам'ять до «Тюремних сонетів» І.Франка. Читацький досвід «люб'язно підказує»: це буде оповідь про щось романтичне, можливо, героїчне, патріотичне, громадянське, але неодмінно естетичне, високе (Данте, В.Шекспір, М.Зеров, М.Рильський, Д.Павличко). У цьому ж ключі дібрана й відповідно спрямовує читача назва твору – «Ніжність».

І раптом – лахмітник-зарізяка, лесбіянка, згвалтування, кров, *пописані черево й горлянка* (це лексика сонета?!)..

Але спитаймо себе: проти чого той протест, який ми відчули? Що вірш має форму сонета? Що зміст не відповідає нашим уявленням про те, що і як може бути описане в сонеті? Чи проти безглуздості й абсурдності описаних подій? Спробуємо розібратися.

Сюжетна канва сонета – розвиток цілком життєвої історії. Чоловік домагається взаємності жінки (*вона була любов його остання*). Діставши відмову (жінка любить іншого), убиває її. Герої переживають сильні почуття (Місьо), вони здатні на вірність і самопожертву (панна Кася). Тема для романтичної балади, соціальної або психологічної студії у віршах. Та постмодерніст бачить цей світ і трактує події по-своєму. З-під його пера ця трагічна своєю суттю подія з'являється у трагіко-абсурдному світлі.

Панна Кася любить чоловіка, який зрадив її. Більше того, він гвалтівник. І все ж заради Янка жінка готова пожертвувати (і жертвує,

зберігши вірність) життям. Відмова глибоко вражає лахмітника Міся, призводить до стану афекту. І це при тому, що він вважає панну Касю лесбіянкою.

Ю.Андрухович показує нам зворотний бік кохання: ревності, убивство з ревнощів, любов до людини, яка не заслуговує цього почуття. Звідси й висновок: «кохання – то велика дивовижність». У ній, як, зрештою, й у повсякденному житті, часто сусідить піднесене і низьке, трагічне і безглузде. Світ складний, неоднозначний, а часто і абсурдний.

Звернімо увагу, як змальовує «історію кохання» Ю.Андрухович. Перший рядок – «По той бік пристрасті народжується ніж» – інтригує читача, спрямовує на очікування якоїсь романтичної (*пристрасть*) і водночас трагічної (*ніж*) історії. Власне, це й відбувається. Але описані обставини й події через невідповідність застосованих лексичних засобів суті змальованих картин набувають у цій трагічній історії відтінку гротескності. Читач, звиклий до естетично іншої літератури, відмовляється сприймати описане як трагедію: натомість бачить лише щось бруталне, низьке, що не може бути об'єктом красного письменства.

Однак автор наголошує: учімося бачити і сприймати життя таким, яке воно насправді, бо навіть у слові *ніжність* приховується *ніж*.

Принагідно відзначимо, що перший рядок сонета – не що інше, як переклад цитати з поезії Є.Плужника:

По той бік пристрасті народжується ніжність.
О спрага уст! Гарячий покликання тіл!
Воістину прекрасний їх приділ –
По той бік пристрасті навіювати ніжність.
Чого ти ждеш? Лишилося так мало!
Розкрий обійми, наче помах крил, –
Лети й лети! Це ж те, що статись мало...
По той бік пристрасті байдужості приділ.

І коли у класичній ліриці переважають саме ті світлі романтичні образи й мотиви, до яких призвичаєний пересічний читач: обійми – крила, кохання – політ, то в постмодерному творі високе обертається на низьке, ніжність у пориві пристрасті перетворюється на ніж.

Отже, алюзії, запозичення і цитування – невід'ємний елемент поезії постмодерністів. Їхні твори потрібно читати «зі словником», вводити в мистецький контекст. Скажімо, знайомство з творчістю фламандського живописця XVI ст. Пітера Брейгеля-старшого допоможе зрозуміти доречність появи його імені у вірші О.Ірванця «Пейзаж з вікна казарми»: чому художник являється солдатів, закинутому на сотні кілометрів від рідної України у сніжну далеч, і чому стоїть самотній у німому розпачі снігів.

Без знань про козака Мамаю як утілення українського національного характеру вірш Ю.Андруховича «Козак Ямайка» осмислено (в єдності всіх його змістових шарів: зовнішнього (сюжет) і підтексту – втілення певного творчого задуму, реалізації авторського надзавдання) не буде.

Окрім знань про козака Мамаю (вони знадобляться і для прочитання поезії О.Ірванця «Чумак Хоккайдо»), у пригоді також стане інформація про творчість нідерландського художника XVI ст. І.Босха, історія життя Ісуса Христа та його учнів, творчість (принаймні в межах шкільної програми) А.Чехова, Б.Олійника, В.Симоненка, А.Рембо, імена Г.Сивоконя, І.Білодіда, М.Жулинського, Г.Грбовича... і ще... і ще... і ще...

Бажано, щоб учитель подав приклад уважного («повільного») прочитання поезії.

Інфінітив

У цій юрбі *mężczyzn* і женщин,
В цій боротьбі *menşin* і *menschen*.
В цій баранячій барадьбі
Чим я *зарадити* тобі?
Не в Хохломі, не в Оклахомі,
У цій осаді, в цій судомі,
У цім содомі, в цім диму
Що ми *порадити* кому?
Горілку пити, сльози лити,
Отримувати в морду й бити
У цій борні, у цій херні –
Чим ти *допомогти* мені?
В цім гонорі, у цій Гоморрі,
В цім гаморі, неначе в морі –
Як ми *почути* трубний глас?
Як Він *спасти* нещасних нас?

О.Ірванець

1-й крок – озвучення враження від прочитаного. Узагалі це має стати доброю звичкою: читаючи будь-який твір, учень фіксує свої думки, враження, запитання, що виникають.

2-й – з'ясування змісту незнайомих слів, коментування цитувань, алюзій.

3-й – формулювання запитань – як наявних у тексті, так і читацьких (до тексту, автора, самого себе).

4-й – побудова розлогого коментаря-пояснення прочитаного вірша.

Аби допомогти учням, учителеві варто розпочати розмову зі з'ясування власних вражень і почуттів. І продемонструвати власне «повільне» прочитання. Сказане не означає, що це має бути монолог. Учитель робить зупинки, запитання адресує не лише самому собі, а й учням, вислуховує їхні варіанти відповідей тощо. Пропонуємо варіант такого «повільного» читання поезії «Інфінітив».

[?] Що відчуває читач після ознайомлення з цим віршем?

Я особисто – неспокій. А може, й тривогу. Почуття значною мірою несподівані. Щоб з'ясувати причину, звертаюся до тексту. Пам'ятайте: у вірш, тим більше поета-постмодерніста, потрібно вчитуватися, вслухатися. Інколи кілька разів, доки він «не заговорить» до вас. Вчитуймося... Вслухаймося... (Учні вголос або мовчки перечитують текст.)

[?] Які образи викликають у читача тривогу? Юрба. Некерований натовп. Такий строкатий. Проаналізуйте складники цієї юрби. Схарактеризуйте вжиті автором слова. З'ясуйте сенс і мету цієї боротьби. Баранячої боротьби... Упертої? Безглуздої? Безглуздої, але впертої – і тому «баранячої»? І тому «барядьба»?

[?] Які запитання ставить автор? У чому специфіка їх? «Чим я *зарадити* тобі?... Як різко і дисгармонійно звучить «зарадити». Та ще й графічно виділене. Автор хоче, щоб читач звернув на нього увагу, наголошує на його важливості, змістовому навантаженні. Чому не «Чим я *можу* *зарадити* тобі»? Хіба заради ритму? Звісно ж, ні. Могло б бути «Чим *можу* я *зарадити* тобі?» Тоді що? Так звучать усі питання: «Чим я *зарадити* тобі?», «Що ми по-

радити кому?», «Чим ти *допомогти* мені?», «Як ми *почути* трубний глас?», «Як Він *спаст*и нещасних нас?».

Кожне слово мов крик.

Зарадити... порадити... допомогти... почути... спасти... Почуття неспокою наростає. З ним треба боротися. Чи цього домагався автор? Хотів змусити читача відчувати тривогу й небезпеку, а потім спонукати до подолання їх?

Не десь там, далеко (у Хохломі чи Оклахомі), а ось тут, поряд із нами, війни – «осада», хвороби – «судом», справжнісінький кінець світу. Це ж не життя, а якийсь абсурд! Воістину Содом і Гоморра: «І Господь послав на Содом та Гоморру дощ із сірки й огню... І поруйнував ті міста, і всю околицю, і всіх мешканців міст, і рослинність землі» («Книга Буття», 19, 24, 25).

І нас чекає те саме? Справді, як зможемо ми почути попередження, «трубний глас»? Як зможе Він, Господь наш, урятувати нас, якщо ми не хочемо бути врятованими?

Зарадити... порадити... допомогти... почути... спасти... Це має зробити кожен для себе і для інших, що потребують нашої допомоги. Так, це заклик зупинитися, замислитися над сенсом власного життя. Ми маємо почути «трубний глас», змінити життя, не чекаючи Господньої кари. Це – вірш-пересторога.

[?] Чому твір має таку назву? Чим є інфінітив у мові? (Форма дієслова, що називає дію або стан без указівки на особу, час і спосіб протікання*.) Отже, йдеться про дію, необмежену в часі. Дію, що стосується всіх і кожного. Сьогодні, і завтра, і завжди. *Зарадити... порадити... допомогти... почути... спасти...*

Таким може бути прочитання. У процесі роботи з'ясуємо відповіді і на такі запитання:

[?] Чому автор удається до іншомовного написання окремих слів?

[?] Чому вжито *женицин*, а не *жінок*?

[?] *Меншину* і *menschen* – це про кого?

[?] Содом і Гоморра – назви міст. Чому ж *содом* у тексті написано як загальну назву?

[?] На що вказують слова *осада*, *судом*?

[?] Кого стосується слово *гонор*? Про що йдеться?

[2] Наскільки виправдане вживання у вірші жаргонізму?

Завершити роботу доцільно написанням есею, який спонукає учнів спроеціювати прочитане на власний життєвий вибір: «Що і кому я можу порадити, чим можу допомогти?», «А я почую трубний глас?..»

...Час владно вимагає оновлення методичного інструментарію, вироблення вмінь працювати з текстами не лише реалістичної і модерної, а й постмодерної, авангардної, герметичної поезії. Маємо пам'ятати, що сучасного освіченого (а їх стає дедалі більше) читача вже не задовольняє наративний стиль і реалістичне письмо. Добре це чи погано – можна сперечатися. Але вчитель має бути готовий до аналізу таких текстів.

Складно? Так. Однак, заглибившись у зміст таких творів, ловиш себе на відчутті, що також не сприймаєш уже пустопорожніх розумувань і голосно-пафосних закликів-заклинань, що відкривається тобі суть речей у їхній складності, неоднозначності, багатогранності. Це сьогоднішній день говорить із тобою, сьогоднішній, своєю мовою.

* * *

У далекому Мюнхені далекого 1995 року, довго вдивляючись в обличчя на полотнах Е.Андрієвської, вглиблюючись, вдумуючись,

вслухаючись у них (і в себе!), раптом відчув, що вони... ожили... І «заговорили»... Чи це моє «я» заговорило?

Тоді й народився цей вірш.

Зустріч з Еммою Андіївською

Розсипаюсь
на тисячі маленьких «я»,
кожне з яких
окремим оком
починає дивитися на світ
згори і трохи збоку.
Червоним, зеленим, жовтим
мерехтить перед очима,
щупальцями піднімає
завісу буденності:
«Заглянь!»
Хочу. Прагну. Рвусь.
Сахаюсь.

Зупиняюся.
Зусиллям волі
збираю себе до купи,
повертаюсь
на землю, мацаю себе.
«Ні. Це таки я!» –
зітхаю полегшено.
І раптом помічаю,
як згори і трохи збоку
дивиться на мене
одне моє маленьке «я».
І – усміхається.

Вивчення постмодерної літератури на заняттях спецкурсу у профільній школі

Постмодернізм в українській літературі

*(Оглядова лекція з елементами
евристичної бесіди)*

М е т а: розширити поняття про модернізм і постмодернізм в українській літературі як художні напрями та основні ознаки їх; ознайомити учнів з особливостями українського постмодернізму та літературними угрупованнями цього періоду, їхніми представниками (асоціація «Нова література»; «Бу-Ба-Бу»; «Нова дегенерація», «Пропала грамота»; «Західний вітер», «ЛуГоСад», «500», «Червона фіра»; навчити давати власну оцінку про-

читаному та самооцінку своєї діяльності; виховувати літературні смаки.

О б л а д н а н н я: тематична книжкова виставка, портрети письменників Ю.Андруховича, В.Неборака, О.Ірванця, О.Забужко, С.Жадана, Ю.Іздрика та ін., комп'ютер, мультимедійна дошка, музичний супровід, анкета для учнів та список рекомендованої літератури (Гундорова Т. Український літературний постмодерн. Післячорнобильська бібліотека.

* Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. V. – С. 347.

– К.: Часопис, 2005; Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997; Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – К.: Либідь, 1997; Габор В. Приватна колекція. Вибрана українська проза та естетика кінця XX століття. – Львів: Піраміда, 2000; Габор В. Українські літературні школи та групи 60–90 рр. XX ст. – Львів: Піраміда, 2009.).

Випереджувальні завдання: підготувати реферат «Філософсько-естетичні засади модернізму і постмодернізму» та «Літературні угруповання “Бу-Ба-Бу”». (Можна використати книжку Віктора Неборака «Введення у Бу-Ба-Бу». – Львів: Піраміда, 2003, також збіркою «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець та Віктор Неборак): Поезія, проза, есеїстика. – Львів: ЛА «Піраміда».)

Епіграф: Щось ми загубили (а може, знайшли) на розпутьті...

Ю.Андрухович

Через творення суверенної України – до творення власної високої духовності.

Ю.Андрухович

Хід уроку

Звучить музика гурту «Мертвий півень», «Плач Єремії» у виконанні Тараса Чубая. На мультимедійному екрані з'являються репродукції модерних картин художників – лауреатів Шевченківської премії – І.Марчука, С.Якутовича; комп'ютерна графіка Ольги Лопати.

Мотивація навчальної діяльності.

1. З'ясування емоційного стану учнів і готовності до уроку («кольоровий настрій»).

2. Актуалізація суб'єктивного досвіду та опорних знань: демонстрування мультимедійних ілюстрацій з електронного підручника «Українська література, 11 клас», міні-вікторина «З якого твору, хто виконавець?» за прослуханими музичними творами та проглянутими репродукціями картин.

Рефлексія.

• Які почуття, перші враження від почутої музики, перегляду картин сучасних митців у вас виникли?

Учні висловлюють свої враження: «...сучасна музика мені подобається» (Оксана К.); «...це є якийсь порив, рух уперед, енергетика виконання, що закликає до розуміння, філософських узагальнень про час, простір, у якому ми існуємо, світовідчуття, яке заповнює душу» (Вікторія С.); «...любов завжди творить чудеса; мені подобається гурт “Мертвий півень” у виконанні Тараса Чубая, – особливо пісня Є.Москальця «А вона...». Ця пісня зворушує душу, хочеться жити, діяти, творити прекрасне на землі. Вона присвячена мудрій, розумній жінці-письменниці, нашій сучасниці, чії твори серед найкращих нині – Галині Пагутяк. Одні її прозу називають модерною, а другі – постмодерною» (Петро Л.).

• Чому саме ХХІ ст. породжує таких митців-постмодерністів?

• Що ж то за час, у якому ми живемо – «постчорнобильська епоха»? Чи змінила імідж української літератури у світі нова естетична свідомість?

• Що дала незалежність України митцям у сенсі свободи у творчості?

Оголошення теми, мети, цілей уроку.

Цілі:

Учні повинні знати:

– історичні передумови, які вплинули на зміни характеру розвитку літературного процесу 90-х років;

– типи дискурсів у сучасній літературі, особливості їх;

– передумови виникнення постмодернізму;

– значення термінів *дискурс*, *постмодернізм*, *модернізм*, *онтологія*, *гносеологія*, *концепція*;

– філософські концепції, їхня роль у становленні та поширенні постмодернізму;

– національна своєрідність постмодерних творів;

– особливості українського постмодернізму;

– літературні угруповання та об'єднання українських письменників, їхніх лідерів.

Учні повинні вміти:

– характеризувати історичний контекст;

- пояснювати характер розвитку літературного процесу;
- визначати особливості модерного та постмодерного напрямів;
- визначати основні ознаки постмодернізму;
- аналізувати постмодерні тексти;
- визначати особливості українського постмодерного художнього напрямку;
- давати оцінку представникам різних літературних об'єднань та угруповань 90-х років;
- оперувати термінами *постмодернізм, дискурс, концепція, гносеологія, онтологія*.

Організація роботи на уроці.

Учитель ознайомлює учнів видами діяльності на уроці: робота з ІКТ та мультимедійними засобами, групова та індивідуальна робота, творчо-пошукова діяльність.

Актуалізація учнівських знань. Запитання до учнів:

- Коли ви вперше дізналися про модерні твори? Назвіть їх.
- Що вам відомо про українське бароко?
- Яких філософів-теоретиків модерного напрямку ви знаєте?
- Чим відрізняється модерний твір від постмодерного?

«Теоретики». Уперше ми почули про модернізм, коли вивчали творчість Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Олександра Олеся та ін. Ці видатні письменники намагалися вивести українську літературу зі стану провінційності на європейський рівень.

Модернізм – художньо-естетична система, яка склалася наприкінці XIX – на початку XX ст., об'єднує чимало відносно самостійних ідейно-художніх напрямів і течій. У його основі лежить проповідництво індивідуалізму, формалізму тощо.

Представниками модернізму вважають Ш.Бодлера й Ф.Ніцше. Модернізм завжди постає з конфлікту, заперечення старого, попереднього, але існує паралельно в часі з ним. Це явище було таким масовим, що позначилося на всіх видах мистецтва. Розповідь старшокласників доповнюється ілю-

стративними матеріалами про модерну архітектуру, будівлі на Володимирській вулиці у Києві.

Ш.Бодлер перший привернув увагу до сучасності й визначив основну мету модерного мистецтва. Він писав: «Насолода, що ми її отримуємо від репрезентації сучасного, – походить не лише з краси, якою його оздоблено, а також із його суттєвої прикмети бути сучасним».

Образ сучасного митця, на думку Бодлера, – це денді, людина світу, людина натовпів, філософ, обсерватор життя, що тяжіє до краси, ідеалу, до високих форм мистецтва.

Ф.Ніцше заклав філософський дискурс модерності. Він відкинув усі ілюзії попередньої епохи. «Бог помер», – проголосив Ніцше. Залишилася людина, яка має стати тим, ким вона є – «надлюдиною» (наприклад, герой твору О.Кобилянської «Він і вона»).

Модернізм породив велику кількість критичних митців – письменників, які стояли на окреслених платформах мистецьких груп, нових естетичних течій (символізм, експресіонізм, соцреалізм, бароко, неоромантизм, класицизм, фемінізм).

Модернізм породив естетичну свідомість постмодерної доби, про що наприкінці 80-х – початку 90-х років заговорили як про постмодерний культурно-мистецький феномен. Постмодернізм передбачає опозицію до модернізму, обґрунтовану філософією позитивізму, й будується у таких параметрах:

модернізм	– постмодернізм
закрита форма	– відкритість дискурсу
цілеспрямованість	– мистецтво
мистецтва	– як гра, карнавал
художня	– деконструкція,
майстерність	– мовчання
закінчений твір	– хепінг, перформанс (вистава), кітч (жанр масової культури, що спирається на фольклорну традицію і має виразне дидактичне спрямування)

Опрацювання нового матеріалу.

Кожен має своє уявлення про постмодернізм. Для відомих філософів постмодернізму від Деріди до Бодріара постмодернізм асоціюється з ядерною епохою – межевою ситуацією виживання людини й культури, уможливленням буття постмодернізму як іронічної свідомості [3].

Водночас попри всю різноманітність значень, набутих у сучасному культурологічному дискурсі, поняття «постмодернізм» найчастіше залишається таким, яким його уявляв Умберто Еко. Автор, кажучи про свій постмодернізм, нагадує, що в кожному періоді епохи є привід ототожнювати його із сучасним авангардизмом. За висловлюванням У.Еко («Ім'я троянди»), – кожна епоха в час кризи породжує митців, які радикально переосмислюють існуючу парадигму понять і цінностей. Але більшість сучасних критиків постмодерністами називають лише руйнівників традицій. Ототожнення постмодернізму й авангардизму – явище будь-якої культурної доби, покликане до життя потребою оновлення національної традиції; тим часом постмодернізм, що постав унаслідок світоглядної кризи суспільства певної культурної епохи, виявляється у всесвітньому масштабі.

Літературознавець Ю.Шевельов так характеризує нову хвилю генерації митців постчорнобильської епохи: «Ця хвиля літераторів прагнула зруйнувати Карфаген української провінційності, вивести мистецтво слова за межі політичної ідеології, зробити його естетично самодостатнім».

Постмодернізм (лат. *post* – за, після, далі; франц. *modern* – сучасний, новітній) як літературна течія виник у США та Європі в останню третину XX століття. Естетичну природу цього мистецького явища пов'язують із плюралізмом – поєднанням і органічним співіснуванням різних художніх систем.

Постмодерний дискурс (дискурс – сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики) синтезує мистецтво й ан-

тимистецтво, елітарну й масову культуру, карнавальне й іронічно-сміхове, а також серйозне ставлення до дійсності.

Постмодерністському мисленню притаманні еклектизм, відсутність послідовності, фрагментарність опису, брак єдиної позиції та єдиної концептуальної мови.

Постмодернізм – це переважно ігрове мистецтво, більш літературне, ніж модернізм. Це мистецтво цитат, парафраз, а також літературних алюзій. Воно розраховане на ерудицію читача, покликаного розгадати закодований зміст, оптимізації, пародіювання; вчить не викривати недоліки і не шукати ворогів, а з іронією споглядати світ. Автор часто ховається за абсурдною гротескною маскою. Непомітно, у формі гри, він втягує життя у світ мистецтва. «Постмодернізм, зазначає С.Квіт, – явище, яке самою лише назвою засвідчує свою внутрішню залежність від моди».

«*Літературознавці*» досліджували основні ознаки постмодерного твору, порівнювали їх із рисами модерністського твору.

невизначеність, відкритість, незавершеність тексту;

фрагментарність, тяжіння до деконструкції, колажу, цитування творів інших авторів; відмова від канонів, авторитетів, іронічність як форма руйнування;

втрата «Я», поверховість, багатоваріантне тлумачення;

намагання уявити неуявне, інтерес до езотеричного;

звернення до гри, алегорії, діалогу, полілогу; карнавалізація;

конструктивізм, у якому використовуються висловлювання в переносному значенні, фігуральна мова;

історіософічність;

орієнтація на західне мистецтво;

зняття культурних табу.

Презентація випереджувального завдання. (Результат дослідницько-пошукової роботи учні записують у зошити.)

Риси постмодернізму в новочасних творах	Приклади
<p>відчуття універсальної порожнечі після втрати ідеологічних ілюзій;</p> <p>відкидання абсолютних об'єктивних істин, встановлення істин «малих», «локальних»;</p> <p>відносний характер цінностей;</p> <p>визнання багатогранності світу;</p> <p>відраза до беззастережного захисту будь-якої ідеології, теорії, вчення, твердження тощо;</p> <p>антиідеологічність, відмова від активного докорінного перетворення світу;</p> <p>релятивізм (принцип відповідності людських знань), руйнування ілюзорних цінностей, стирання опозицій (добре – лихе, прекрасне – потворне, комічне – трагічне, гра – серйозне, реальність – вигадка);</p> <p>не творення первинного, а конструювання, колаж із вторинних елементів, ремінісцентність, цитатність, алюзійність;</p> <p>культ незалежної вільної особистості, потяг до лицарсько-готичної архайки, міфу;</p> <p>ерудованість, акумуляція духовно-культурного досвіду різних часів і народів, розгляд явищ сучасності в контексті історії й культури попередніх епох;</p> <p>бачення повсякденного життя як театру абсурду (життя окремої людини й цілого суспільства перетворюється на страшну гру, що не має стосунку до реального буття; гра непомітно примушує людину втрачати саму себе, перетворює її на актора, маску в театрі трагіфарсу);</p> <p>нарочито ігровий стиль, карнавальна атмосфера, зумисне театральність, стильовий і жанровий синкретизм – нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвинutoго стану певного явища);</p> <p>інтертекстуальність зумисне химерне переплетіння різних стилів, суміш багатьох традиційних</p> <p>жанрів дещо видозмінених авторами, сюжети постмодерних творів являють собою легко замасковані алюзії на відомі сюжети літератури попередніх епох; запозичення спостерігаються також і на образному, мовному, версифікаційному рівнях, часто в таких творах присутній образ оповідача;</p> <p>наскрізна іронічність та пародійність;</p> <p>особливі принципи естетичного аналізу: відтворення хаосу світу через мозаїчний, часто алогічний потік свідомості героя;</p> <p>бухлива асоціативність, несподіваність, «видовищність» метафори, парадоксальність та експресивність мови.</p>	<p>Ю . А н д р у х о в и ч , («Московіада», «Перверзії»);</p> <p>О.Ірванець («Львівська брама» брама «Рівно-Ровно»);</p> <p>В.Неборак (збірка «Літаюча голова» та ін.);</p> <p>В.Дрозд («Вовкулака», «Музей живого письменника»);</p> <p>П . З а г р е б е л ь н и й («Безслідний Лукас», «Тисячолітній Миколай», «Гола душа»);</p> <p>В.Шевчук («Місяцева зозулька з ластів'ячого гнізда», «Чортиця», «У пащі дракона», «Горбунка Зоя»);</p> <p>Ю . А н д р у х о в и ч , О.Ульяненко, та інші.</p>

Художнє декламування. (Підготовлені учні читають напам'ять поезії Ю.Андруховича, О.Ірванця, В.Неборака.)

Презентація художніх ілюстрацій. Група «художників» демонструє свої малюнки до поезій.

Учитель пропонує учням вибрати за бажанням поезії для аналізу або вибрати у меню «Авторське читання» запис поезій у виконанні Ю.Андруховича (див: Електронний ресурс // www.posumnyku.ua // Бійчук Г. Програмно-педагогічний засіб «Українська література, 11клас».

Орієнтовний план аналізу поезій

• Яким настроєм пройнятий вірш?
• Які асоціації, картини вимальовуються у вашій уяві?

• Назвіть художні прийоми, засоби, які використовує автор.

• Яка роль метафори?
• Який це твір – модерний чи постмодерний? Відповідь обґрунтуйте.

• Які зорові образи створив автор?
Рефлексивно-оцінювальний етап.

– Що нового ви дізналися на уроці?

– Чи були у вас якісь труднощі у сприйнятті постмодерних творів?

Закріплення матеріалу. Записати у читачий щоденник основні ознаки модернізму й постмодернізму.

Домашнє завдання. Скласти таблицю про літературні стилі, напрями кінця ХХ – почат-

ку ХХІ століття та основні літературні угруповання цього періоду.

Л і т е р а т у р а

1. Андрухович Ю. Повернення літератури? / Ю.Андрухович // Плерома 3'98: Мала Українська Енциклопедія Актуальної літератури. – Івано-Франківськ, 1998.

2. Гундорова Т. Український літературний постмодерн. Післячорнобильська бібліотека / Т.Гундорова. – К.: Часопис, 2005.

3. Квіт С. Основи герменевтики / С.Квіт. – К.:ВД «КМ Академія», 2003.

4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / С.Павличко. – К.: Либідь, 1997.

5. Постмодернізм: Енциклопедія. – Минск: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001.

6. Шерех-Шевельов Ю. Го-Тай-Го: Про прозу Юрія Андруховича із приводу / Ю.Шерех-Шевельов // Сучасність. – 1996. – №10.

**Діалог епох: Українське бароко
і постмодерне необароко у збірці
Ю.Андруховича «Екзотичні птахи
і рослини». Художні особливості поезій**

Мета: ознайомити учнів із творчістю Юрія Андруховича – одного із засновників творчої групи «Бу–Ба–Бу»; розкрити філософсько-естетичні засади українського постмодерного необароко в поезіях Ю.Андруховича; формувати поняття про літературні напрями: *постмодернізм, карнавальний постмодернізм, бароко, необароко*; розвивати творчу уяву, асоціативне мислення, естетичні смаки.

Обладнання: книжкова виставка творів Ю.Андруховича, портрет письменника, відеозапис його поезій, програмно-педагогічний комплект та мультимедійна дошка.

Цілі:

Учні повинні знати:

- представників творчого угруповання «Бу–Ба–Бу»; основні факти з їхнього життя та особливості творчості;

- тематику поезій збірки «Екзотичні птахи і рослини»;

- зміст мистецьких понять *бароко, необароко, верлібр, сонет силабо-тонічну систему віршування*.

Учні повинні уміти:

- аналізувати постмодерну поезію Ю.Андруховича;

- вирізняти особливості української постмодерної поезії;

- визначати жанрові ознаки постмодерних творів;

- порівнювати постмодерне необароко і бароко І.Величковського, М.Семенка;

- відстоювати власне світобачення і розуміти світовідчуття автора.

Методи, прийоми та форми роботи: виразне читання поезій; робота в групах; випереджувальне та індивідуальне завдання; учнівські презентації, творчі проекти.

Вид уроку: комбінований урок з елементами особистісно зорієнтованого навчання.

Перебіг уроку

Звучить рок-музика у виконанні С.Вакарчука з альбому «Глорія». На мультимедійно-

му екрані з'являються репродукції модерних картин С.Якутовича, комп'ютерна графіка Ольги Лопати та робіт Г.Нарбута, відеофрагменти модерних будівель у Києві та Львові.

1. Мотивація навчальної діяльності.

2. Забезпечення емоційної готовності до уроку.

3. Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань.

- Який настрій викликали пісні С.Вакарчука?

- Які асоціації у вас виникли під час перегляду відеофрагментів про барокові споруди Києва та Львова. Чи знайомі вам фасади цих будинків?

- Чи складно було збагнути постмодерну поезію Ю.Андруховича?

У вступному слові вчитель наголошує, що кожна історична доба народжує нове покоління митців, особистостей, що ламають стереотипи мислення, приносять нові ідеї. Постмодерністи одними з перших відчували злам у свідомості мас «постіндустріальної епохи», передбачили крах соціалістичної системи.

У 80–90-х рр. ХХ ст. з'являються нові угруповання митців, що прагнуть переосмислення цінностей, традицій, шукають нових засобів мистецького осягнення дійсності.

(Учні коментують і пригадують літературні об'єднання цього періоду, мистецький напрям постмодернізму 90-х рр. ХХ ст., оскільки мали можливість ознайомитися з цією темою під час вступної лекції «Постмодернізм як культурно-мистецький напрям у літературному процесі 90-х рр. ХХІ ст.»).

Розмірковуючи про можливості постмодернізму в українській літературі, «бубабіст» Віктор Неборак наголошує, що умовою з'яви постмодерного твору є розігрування в ньому «попередньої літературної традиції», перетрушування «знерухомілого канону модернізму» та наявність «певних концентричних кіл, як-от канон національної літератури, європейський літературний канон» і т. д [2].

Постколоніального канону ж немає! Тобто – кожен сам собі його тепер творить. Спробуємо уявити, який приблизно канон, з огля-

ду на українську літературну традицію, міг би бути в Андруховича. Це Т.Шевченко, І.Котляревський, М.Гоголь, Б-І.Антонич, В.Шевчук.

Бесіда

- Чому тема уроку звучить саме так: «Діалог епох: українське бароко і необароко постмодернізму»?

- Які стилістичні особливості естетично зближують барокову традицію XVII – XVIII століть і постмодернізм кінця XX століття (на матеріалі збірки Ю.Андруховича)?

- Яке, на вашу думку, основне завдання митця бароко?

- Чим пояснити видозміну мистецьких форм?

- Якою була ситуація в Україні у 80–90-х рр. XX ст.?

Аналізуючи поняття «бароко», звертаємо передовсім увагу на характер естетичних явищ, що об'єднують авангард 20–30-х і «бу-бабізм» 80–90-х рр. XX ст.

У літературі барокова традиція стала універсальним джерелом стилістичних пошуків епохи модерну й постмодерну. Про природу бурлеску у творчості письменників нової української літератури (Шевченка, Котляревського, Квітки-Основ'яненка) є чимало критичних досліджень. Водночас естетика бароко, зокрема в українській літературі, й донині перебуває у стадії вивчення. У колі зацікавлень дослідників – українська літературна доба бароко XVII – XVIII ст., так і бароково-готичні відлуння у прозі кінця XIX – початку XX ст. Футуристична гра М.Семенка продовжує експериментальні спроби українського барокового поета – «концептиста» І.Величковського, «передфутуриста» М.Гоголя.

Посилений інтерес сучасності до бароко як відкритого типу культури, як мистецтва, що презентувало необхідний ступінь свободи, пояснює культуролог Неллі Корнієнко (стаття «Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук (Картини світу, ціннісні орієнтири. Мова. Прогноз)». – К., 2000. – С. 31).

Учнівське повідомлення. «Необароко» (за визначенням літературознавця І.Ільїна)

схильне не до цілісного, а до подрібненого і фрагментарного – це типові морфологічні пари, що їх свого часу визначив як типологічні характеристики стилю бароко Е. д' Орс.

Апогеєм необарокового синтезу в українському мистецтві 90-х рр. О.Гуцуляк (слідом за Неллі Корнієнко) називає творчість поетів угруповання «Бу–Ба–Бу» (зокрема друкований проект «Крайслер Імперіал»).

За сучасних умов, коли культура вже не є тим, чим вона була раніше: сферою сутнісного й ідеального, ділянкою непорушного панування вічних канонів краси, довершеності й витонченості, коли «тривіальна література» утвердила читача в непорушності накинутах йому стереотипів сприйняття, стандартизованих до рівня забобонів, авторська позиція істотно змінилась.

Основне завдання митця бароко – справити незабутнє враження, здивувати, шокувати читача (глядача), використовуючи контраст.

«Барок усюди був літературною течією, що свідомо звернулась до народу: “звернулась”, залишаючись у певній аристократичній дистанції від нього, але звернулась, вживаючи, хоч принагідно, народну мову, зацікавившись народною поезією, продукуючи твори релігійні та світські, що або мали за мету увійти до народного життя, або – незалежно від свого призначення – змогли відповісти мистецькому смаку народу, та до народного життя дійсно увійшли», – так характеризує цю добу Д.Чижевський [5].

Водночас літературна доба бароко означила комунікативний прорив у сферу народної культури, відобразила можливість налагодження діалогу між світським життям і релігією. Однак тривалі процеси секуляризації призвели до специфічного «спотворення», виродження мистецьких форм.

Кризова ситуація в літературі 80–90-х рр. XX ст. спричинена початком засилля арт-продукції низького ґатунку, що задовольняє смак невибагливого читача. Для постмодерністів подібна література стає основним предметом пародіювання, а її читач – об'єктом глузування, оскільки неприйнятним

є все, що видається «забронзовілим», перетвореним на стереотип свідомості [2].

Завдання пошуково-дослідницького характеру. Знайти ремінісценції, перегукування двох епох: естетики бароко І.Величковського і необароко постмодернізму Ю.Андруховича у збірці «Екзотичні птахи і рослини». Пояснити назву поетичної збірки.

Орієнтовна відповідь. Карнавал у постмодерній ситуації визначається як новітня модель поетичної комунікації, що культивує діалогізм форми. Подібне перегравання літературного тексту знаходимо у творчості І.Величковського, наприклад, вірші-«раки», «фігурні», «емблематичні» тощо. А літературні проєкції Ю.Андруховича, естетика необароко реалізується через поєднання масової та елітарної культури. Численні парафрази, епіграфи до барокової традиції, вільний святковий дух народу та релігійний догматизм органічно поєдналися у драматичних жанрах (містерія, вертеп).

За висловлюванням психоаналітика К.Юнга, карнавальні ігрища предків розглядаються як «колективне несвідоме», архетип «самості – его – свідомості». Бахтінська модель карнавалізованої радянської дійсності – це віртуальне дійство соцреалістичного театру масок, «свято, яке завжди з тобою», реальність, що потребувала карнавалу.

Мета постмодерніста – розвінчати ілюзії дійства, відтворити і розіграти його поетичними засобами. Тому посилена увага до знакового характеру мови віддзеркалює необарокову ідею «еклектики», де завдяки гротеску метафори поєднуються культурні коди різних епох, реальні особи й вигадані герої: мандрівний спудея та «Ієронім Босх», Самійло Немирич і Нарбут («Нарбутове “А”»), вулиця Радянська та середньовічний Звіринець, танго «Біла троянда».

Ідея карнавального «світу навиворіт», утілена в поетичному шоу Ю.Андруховича, сприймається без чуттєвих утрат, оскільки символізує особливий рух до відродження духовності.

Отже, добірка віршів «Екзотичні птахи і рослини» репрезентує епоху бароко. Для цьо-

го обирається ігрова форма карнавалу, втілена в українській традиції через ярмаркове дійство, що символізує переоцінку всіх іпостасей людського буття.

♦ Визначити основні риси постмодернізму в поетичних творах Юрія Андруховича.

Орієнтовні відповіді

✓ втрата віри у вищий сенс людського існування;

✓ розгубленість індивіда перед власною екзистенцією (*екзистенція людини* – це «буття для смерті» як єдиної мети та підсумку існування, погляд на повсякденну дійсність як на театр абсурду);

✓ поглиблена рефлексивність (*рефлексія* – емоційне осмислення автором власних переживань, роздуми над динамікою душевного стану);

✓ іронічність та самоіронічність;

✓ епатажність (*епатаж* – скандальна витівка; поведінка, яка характеризується цілковитим ігноруванням правил та певних норм моралі);

✓ елітарність;

✓ орієнтація на ідеологічну незаангажованість (погляди позбавлені вияву соціальної відповідальності митця за результати своєї творчості).

Презентація випереджувального завдання. Проаналізувати поезії Ю.Андруховича «Пошуки вулиці».

Мова автора є символічною. Ліричний герой звертається до своєї сестри, хоча в цьому образі він бачить увесь народ, усе суспільство.

Ключові образи твору

✓ «Потрібна вулиця серед тисячі інших» – символ загублених людських чеснот, чистої душі, яка втратила своє обличчя серед таких же «вавилонських, перейменованих, передсмертних, пір'ям і кістками загачених», тобто серед інших занедбаних морально, утрачених у духовному сенсі людей.

✓ *Годинник* – про нього безпосередньо в поезії не йдеться, але саме він відлічує час: «восьма вечора», «о пів на дев'яту», «поночі»... Це символ швидкоплинного людського буття, у вирі якого й відбуваються всі ці події, котрі супроводяться «засміченням та забруд-

ненням вулиці». Автор говорить про звалища, які можна побачити на шляху, шукаючи цю потрібну вулицю. Тут і обжиті пияками сходи, і повішеники, які бовваніють на тлі паркових огорож «згаслими ліхтарями».

✓ *Згаслий ліхтар* – це один символ душі, яка безслідно залишила це життя, раптово переставши освічувати простір і нагадувати про своє існування. «Хіба реально знайти вулицю, від якої залишилися смітники та вбиральні?», – ці слова є вираженням глибокого розчарування ліричного героя у своїх пошуках. Це марні надії, адже з вулиці «не те що храм, а навіть музей переселився на іншу планету».

✓ *Блудниця*, «більше схожа на труну, ніж на вмістилище насолоди», – образ, який узагальнює такі ж безнадійні, втрачені людські особистості, що блукають «у підземному переході».

✓ *Підземний перехід* – це наше низьке, ніби підземне, життя, позбавлене світлих, чистих мрій, приємних речей та благородних людських бажань.

✓ *Ліс* – образ сьогодення, темного й захащеного, «де повно чудовиськ, і гілки б'ють по очах». «Хіба це розумно, хіба нормально – знайти вулицю, якщо насправді ми в лісі ..?»

✓ *Чудовиська* – це люди-перевертні, тобто ті, хто живе лише за інстинктами, а не за законами честі й правди.

✓ *Гілки* – проблеми та несправедливе ставлення людей, що оточують ліричного героя в житті.

✓ *Дупла* – автор вживає цей символ темноти для підсилення відчуття втраченості та безнадійності: «А повз дупла клубів, кафе й актових залів, сліпі здійснюють свій похід на запах крові ...»

✓ *Сліпі* – ті ж самі чудовиська, а ще – люди, які не усвідомлюють, у якому оточенні їм доводиться жити.

✓ *На запах крові* – тут означає діяти, керуючись своїми егоїстичними прагненнями, що спрямовані тільки на здобуття наживи.

Завершується поезія висловленням критичного, навіть зневажливого ставлення ліричного героя до життя.

Засобами постмодерної поезії письменник висловив своє ставлення до здеморалізованого суспільства. Його ліричний герой ще сподівається знайти чесне життя і людей, що живуть по совісті. Однак, згодом він переконується, що нерозумно шукати правду у світі, де всі живуть у шаленому поспіху, не зупиняючись, щоб осмислити пройдений шлях.

Свій вірш автор написав у формі верлібру (*верлібр* – неримований нерівнонаголошений вірш), який до останнього часу вважався невластивим українській поезії, сприймався просто як погано ритмізована проза. Але те, що ці погляди стають дедалі безпідставнішими – заслуга того покоління поетів, серед яких є й ім'я Ю.Андруховича.

У вірші «Азарт» простежується система постмодерних поглядів автора на сучасність, його майстерність у жанрі сонету. У творі «щербато усміхається» тема влади, тема нищівної сили грошей. Автор гостро засуджує вбивство заради грошей. У підтексті звучить німе питання: *Чи можна купити людське життя? За яку суму?*

Вжита жаргонна лексика допомагає побачити всю ницість, нагнітає страх перед таким азартом, який на шляху до мети не бачить перешкод, у якому «мета виправдовує засоби»: «Ти в пику його вмаж !.. І різнику в чоло зацідив прасом».

Поет вдається до *евфемізму* (замість говорити «різник помер», він пише: «Той більш не буде торгувати м'ясом»), та це аж ніяк не можна назвати пом'якшеною формою до слів *убивство, смерть*. Скоріше навпаки – автор намагається наголосити: «Нема людини!», але водночас хоче сказати, що це непоодиноким випадок. Вірші Ю.Андруховича сюжетні (тяжіють до прози) хоч «герої» його безіменні.

Другий терцет синтезує все сказане вище і рукою долі підписує вирок: душолюб – мусить заплатити за скоєне:

У супроводі гречних поліцаїв
Музика йде навік, мов у Почаїв,
Кудись далеко, певно, у тюрму.

Уся поетична збірка апелює до актуалізації двох значень відкритої форми: карна-

валу як надчасової ілюзії реальності, й карнавалу як перетвореної ілюзії соціалістичного буття.

Рефлексія. Учні діляться своїми враженнями від сприйняття постмодерної поезії Ю.Андруховича.

Підсумок уроку.

• Що вам дало вивчення постмодерної поезії Ю.Андруховича?

• Чи змінилося ваше світовідчуття й світосприймання після ознайомлення з віршами збірки «Екзотичні птахи і рослини»?

Домашнє завдання. За конспектом повторити відомості про необароко, ознаки постмодерного напрямку в мистецтві; написати твір-мініатюру на одну з тем: «Діалог епох: українське бароко і постмодернізм», «Мої враження від поезій Юрія Андруховича».

Л і т е р а т у р а

1. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини / Ю.Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 1991.

2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / М.Бахтин. – Москва: Искусство, 1975.

3. Габор В. Українські літературні школи та групи 60–90-х рр. XX ст.: Антологія вибраної поезії та есеїстики / упоряд. В.Габор. – Л.: ЛА «Піраміда», 2009.

4. Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу (Хронопис кінця тисячоліття) / В.Неборак. – Л.: Піраміда, 2003.

5. Чижевський Д. Історія української літератури / Д.Чижевський. – Нью-Йорк, 1956.

Поетичне шоу Віктора Неборака, або знову про Бу-Ба-Бу і бубабістів

Розпочинаємо урок ознайомленням із поезією В.Неборака (у виконанні вчителя або заздалегідь підготовлених учнів). Якщо старшокласники робили це вдома (випереджувальне завдання: прочитати вірші, вибрати ті, що сподобалися, викликали певні запитання, бажання поговорити про них), заслуховуємо враження від прочитаного, запитання, які виникли.

Після цього представляємо концепт теми: чим цікавий автор, творчість якого пропо-

нується для вивчення, які твори розглядати-муться і впродовж скількох годин, чим завершиться робота. Озвучуються також теми окремих повідомлень та учнівських проєктів. Це дасть змогу старшокласникові зорієнтуватися щодо напрямку навчальної діяльності, визначити пріоритети, рівень домагань, сферу застосування своїх здібностей тощо.

Наступний крок – ознайомлення з життєвим і творчим шляхом митця, створення його психологічного портрета. Роботу організовуємо аналогічно заняттям, на яких вивчалася творчість Ю.Андруховича, О.Ірванця: вступне слово про автора (учителя чи окремих учнів), яке присутні подають у формі таблиці, схеми, конспекту чи будь-якій іншій залежно від особистісних уподобань.

Віктор Неборак – поет, прозаїк, есеїст, перекладач, літературознавець – народився 9 травня 1961 р. у смт Івано-Франкове Львівської області. З 1963 р. – мешканець Львова.

Філологічну освіту одержав у Львівському державному університеті ім. І.Франка. Кандидат філологічних наук. Був учителем, вантажником, санітаром нічної швидкої допомоги, ідеологічним працівником, мандруючим декламатором власних текстів, продюсером поезо-симфо-рок-дійств, організатором і ведучим фестивалів, театралізованих акцій, читав лекційні курси з різних періодів української літератури у рідному університеті. Організував і провів у Львівському музеї етнографії та художнього промислу 58 авторських вечорів сучасних українських письменників, у тому числі і з діаспори, «Третє тисячоліття».

1985 р. разом з Юрієм Андруховичем та Олександром Ірванцем організував поетичну групу «Бу-Ба-Бу» (саме йому належить авторство назви) і є її Прокуратором – «носієм верховної виконавчої влади».

Лауреат премій фонду Щербань-Лапіки (1996) та ім. Павла Тичини (2002). Член Національної спілки письменників України та Асоціації українських письменників.

Автор поетичних книжок: «Бурштиновий час» (сюди ввійшли також твори О.Ірванця та С.Рачинця, 1987), «Літаюча голова» (1990),

«Alter Ego» (1993), «Розмова зі слугою» (1993), «Епос про тридцять п'яту хату» (1999), «Літостротон: Книга зібраного» (2001), двомовного видання (українською й англійською мовами) «Літаюча голова» та інші вірші» (2005), «Повторення історій» (2005), роману «Базилевс: Нововіднайдені розділи Львівської Книги Переміщень, переписаної 2005 року» (2006), збірок есеїстики: «Повернення в Леопольс» (1998), «Введення у Бу-Ба-Бу» (2001; 2003), «А. Г. та інші речі» (2007), монографії «Перечитана «Енеїда»: спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія» (2001), один з авторів книжки «Бу-Ба-Бу. Т.в.о. /.../ ри» (1995), «Бу-Ба-Бу». Вибрані твори», 2007) та журнального проекту «Крайслер Імперіал» (Четвер. – 1995. – Ч.6). Поезія і проза В.Неборака неодноразово перекладалася іноземними мовами.

У сфері літературознавчих зацікавлень митця, окрім І. Котляревського, творчість Богдана-Ігоря Антоновича, Павла Тичини, Василя Стефаника, Євгена Плужника, Володимира Свідзинського.

Він є також автором експериментального музично-поетичного проекту «Nebo-госк»: «Страхітливі уродини», який вийшов на CD.

На ознайомлення з поетичною творчістю В. Неборака відведено 4 години.

Для **текстуального вивчення** пропонується есе «Мова і поетичне покоління (міркування дилетанта)», «Поезія фіксує слово» (Складання плану і тез), поезії: «Монолог з псячого приводу», «Листи, знайдені у пляшці з-під львівського пива», «Три елегії».

Оглядом вивчатимуться: «Бубон (сонет, виголошений Літаючою головою)», «Пісенька про пана Базя», «В очікування Ориси», «Ще один лист (в Україну – з півдня)», «Лист», «Love story» (мелодрама з п'яти сонетів), «Роздум бігу».

Для **вивчення напам'ять** пропонується поезія «Монолог з псячого приводу» або будь-яка інша на вибір.

Пропонуються теми індивідуальних (групових) проектів (умова вибору – добровільність):

1. Поетичне шоу Віктора Неборака.
2. Алюзії і ремінісценції у творчості В.Неборака.
3. Творчість В.Неборака у критиці.
4. Сценарій за творчістю В.Неборака.
5. Опорний конспект за творчістю В.Неборака.
6. Поетика творчості В.Неборака.
7. Роздатковий матеріал.
8. «Nebo-госк» Віктора Неборака.

Завершується розгляд підсумковим уроком, усе вивчення творчості «бубабістів» – тематичним оцінюванням.

Розгляд поезій проводимо залежно від підготовки класу, особливостей того чи того твору. Основна мета: спонукати старшокласників (і створити їм для цього умови) до самостійного вдумливого прочитання тексту, віднаходження відповідей на якісь свої питання.

Однак спочатку нагадаємо учням зміст окремих літературознавчих понять, про які вже йшлося і які будуть згадувати (найкраще представити їх у формі роздаткового матеріалу). Скористатися ним можна по-різному: законспектувати; створити опорний конспект; сформулювати визначення у групах і звірити його з поданим та ін. Але знання цих понять необхідне для розуміння змісту й етики творчості «бубабістів» загалом і В.Неборака зокрема.

Балаган (перс. balahana – *верхня кімната, балкон*):

1. Тимчасова будівля для розважальних ярмаркових видовищ.
2. Жанр ярмаркової вистави – грубувате, часто комічне, сатиричного спрямування видовище, засноване на римованих примовках, теревенях, супроводжуване шумовими ефектами.
3. Сучасний театральний жанр, заснований на стилізації народних балаганних видовищ.
4. У переносному значенні – щось грубе, несерйозне, невідповідне високому художньому смаку [1].

Бурлеск (франц. *burlesque*, від італ. *burla*: *жарт*) – різновид комічної поезії та драматургії, генетично пов'язаний із народною сміховою культурою, з античними діонісіями, середньовічними карнавалами. Для бурлеску характерна свідомо невідповідність між змістом і формою, вживання

низького стилю у значенні високого, профанація сакрального (священного. – А.Ф.), гротеск, трагедія. Часто у бурлеску з'являється вульгарний пафос, карикатурність [23; 150].

Буфонада (італ. buffonata – *жарт, комічна витівка*) – комедійна манера гри актора, в якій використовується надмірний, іноді грубий комізм, окарікатурення персонажів, ситуацій; вистава, побудована на такій манері виконання. Елементи буфонади використовували скоморохи, мандровані дяки в інтермедіях, колядники у вертепному дійстві [23; 152].

Гротеск – художній засіб, що полягає у свідомому деформуванні... предметів... шаржуванні... поєднанні несумісних ознак, різких контрастів [23; 244].

Епатаж (франц. epatage) – скандальна витівка, спроба приголомшити публіку незвичайною поведінкою, намагання викрити, дискредитувати буденне існування грубими, часто вульгарними засобами. Така практика відома зі сміхової культури [23; 336].

Скажемо учням, що епатаж, іронічність, відсутність табу, бурлескність, балаганність, буфонада є ознаками стилю «бубабу». Як і карнавальність.

[?] Які асоціації викликає у кожного з нас слово «карнавал»? Цим запитанням можна продовжити розмову.

Жарти, сміх, веселощі, маски. На пам'ять спадають відомі в усьому світі традиційні карнавали Італії, Франції, Латинської Америки. Походить слово з латини: *carthus navalis* – «потішна колісниця-корабель» (італійське *carnevale*, французьке *carnival*) – культурний і масовий поведінковий феномен «народні гуляння, маскарад просто неба що супроводжується іграми, танцями» [29; 335].

У культурологічному контексті вперше застосував цей термін М.Бахтін у книжці «Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса», яка вийшла у Москві 1965 році. Закріпилося це поняття в Італії у XVIII столітті. Отже, уявляємо: вулиця (площа), масове гуляння, процесія, музика, маски, жарти, сміх, театралізоване дійство просто неба, й особливий дух – радості, веселощів, пустощів, блазнювання. Угорі над усіма – паперові змії, повітряні кульки і... ЛІТАЮЧА ГОЛОВА.

Вона піднімається, як голова,
Відрубана голова волоцюги.
Вона промовляє уперше, і вдруге,
І втретє свої потойбічні слова:
Ж літаюча голова!

Над юрмищем площі зависло навскіс
Її всевидюще летюче бароко.
Кров гусне в повітрі, розчахнутий зріз
Тінь відкидає, важку і глибоку:
Ж літаюча голова!

.....
Запам'ятай, не сховатись ніде!
Площа приходить у схови, площа!
Бруківку темну свято полоще
І в небеса ренесансу гряде:
Баска - літаюча голова
Ж літаюча голова
Ж го лова літа
юча голо ваЖ
оа голо у АЖ
АГ А Г

Це і є Карнавал. Саме так, з великої літери.

І сьогодні поезія В.Неборака справляє враження на читача (тим більше слухача). А тоді, у кінці 80-х, коли в Україні, кажучи словами М.Бахтіна, існувала «ситуація двосвТтовості»!.. Панувала офіційна культурна доктрина, друкувалися художні твори, які відображали партійні погляди на минуле, «оспівували» щасливе і «прекрасне» сьогодення, їхні автори одержували премії тощо. І паралельно з нею побутувала усна народна творчість. Не узаконена «зверху» і введена до шкільних хрестоматій, а насправді створювана самим народом: анекдоти, частівки, карикатури, у музиці репертуар гуртів «Брати Гадюкіни», «Сестрички Віки». За ознайомлення з нею і розповсюдження можна було одержати цілком реальний термін в'язниці або таборів. І чим абсурднішою ставала ситуація в країні (лозунги, звіти, рапорти про все краще і краще життя і тимчасові труднощі при порожніх прилавках, тези про розквіт демократії й арешти інтелігенції, табу на теми стану української мови, геноциду українського народу в роки колективізації і голодомору, боротьби УПА, імена письменників-емігран-

тів – список можна продовжувати...), тим потужніше народна сміховинна культура. Карнавальна ситуація стає загальнонаціональною: невідповідність реального і зображуваного була очевидно, істинний стан речей розуміли не лише «прості» громадяни, а й багато партійних функціонерів, однак «правила гри» вимагали «одягати маску». Це породжувало карнавальність буття і знаходило відображення в культурі і насамперед літературі як протест проти брехні, засилля офіційно визначених тем, усіляких табу, проти насилля над людиною.

Перший крок зробили вісімдесятники (В.Кордун, І.Римарук та ін.), які свідомо нехтували загальноприйнятими установками, мало дбали про те, що про них думає влада і навіть читач, а більше про вираження авторського «я». Водночас це був естетичний бунт проти стереотипу народницької спрямованості літератури, нав'язаних їй суспільних обов'язків, сприйняття письменника як борця, глашатая, трибуна, месії. Актуальними стають естетичні засади літературної творчості, письменник мислиться як виразник власного «я».

Прагнення спробувати «бути максимально вільними у загалом невільній ситуації» (Ю.Андрухович), «бути іншими – не сірими... незалежними» (В.Неборак) стало одним із поштовхів до створення «Бу-Ба-Бу» – першого після 20-х років літературного угруповання в Україні. Це був виклик.

Мовою «бубабістів» стала мова карнавалу: орієнтація на видовищність, безпосереднє невимушене спілкування з читачем (слухачем), надягання масок, гра, провокативність, ритуальність, відвертість, блазнювання (ігнорування усіляких табу, ієрархій), епатаж. Ключові ознаки вони закріпили у назві: *бурлеск-буфонада-балаган*. «Карнавал поєднує непоєднуване, жонглює ієрархічними цінностями, перекидає світ догори ногами, провокує найсвятіші ідеї, щоби порятувати їх від закостенілості й омертвіння. Карнавал – війна зі Смертю. Поки з нами карнавал – ми безсмертні» [3; 23–24].

Та «бубабу – не лише іронія. Це звільнення від обмеженості ліричного «я». Це конструювання ліричного над-«я», многоликого і абсолютного. Це гра, в яку боїться грати скнарна тремтяча тваринка «я», оскільки вона свою немісну індивідуальність вважає найбільшою коштовністю... Вона боїться! А бубабу – по той бік страху! Це творчість у радісній поті чола» [26; 26]. Їхній сміх був очищувальний. Предметом ставали певні стереотипи, табу. Скажімо погляд на українську літературу. «Я... переконаний, – скаже В.Неборак, – що найбільше зло, яке нищить і українських літераторів, і їхню потенційну публіку, – депресивний синдром української літератури, оті плачі-голосіння за долею-волею, самокатування. Для мене «Бу-Ба-Бу» стало радикальним способом подолання депресії, антидепресантом» [33; 18]. Утверджувався образ української літератури – живої, веселої, грайливої, а не музею із мертвими експонатами [2; 51]. Образ поета – не пророка, месії, страдника, а культової особистості, якою читачі можуть (повинні!) захоплюватися, як рок-зіркою.

За час існування група провела близько 30 вечорів у різних містах України і за кордоном, заснували Академію Бу-Ба-Бу, премію Бу-Ба-Бу імені пана Базя, відсвяткували кілька ювілеїв, у т. ч. і «Століття Бу-Ба-Бу» (за кількістю років учасників групи: 34+33+33). Якщо М.Бахтін говорив про народну сміхову культуру, то на прикладі угруповання можемо говорити про авторську сміхову культуру. Вона включала всі три основні види форм: обрядово-видовищну, словесно-сміхову, фамільярно-площадне мовлення [10; 9].

Саме з огляду на це слід розглядати і згадувані поезії В.Неборака: вони часто розраховані на сценічне втілення («Фактично всі вірші «Літаючої голови» писалися для читання вголос» [8; 49]). І не випадково цикл, що відкриває збірку «Літаюча голова» має підзаголовок «Віршоване шоу».

«Особисто для мене українська поезія покоління «вісімдесятників» починається зі збірки Неборака «Літаюча голова», – напише

пізніше О.Ірванець. – Звісно, до неї й водночас з нею були Римарук, Герасим'юк, той самий Андрухович. Але саме Вікторова збірка ввібрала читачеві той еталон вільної, нікому нічого не винної й не зобов'язаної поезії, якої так не вистачало в другій половині 80-х» [див.: 19; 39].

Своєрідним апогеєм Неборакового «бубабізму» назвав «Літаючу голову» Ю.Андрухович. Це «перша по-справжньому бубабістська книжка...» [8; 47], «напрочуд вітальна й поліфонічна «книжка-карнавал»... Саме з моменту виходу «Літаючої голови» в українській літературній критиці починають говорити про постмодернізм і неobaroko...» [7].

Автор грається зі словом, читачем, запрошує його стати учасником гри. (Принагідно згадаємо слова О. Ірванця: «Ми (бубабісти – А.Ф.) створили нові правила гри... ми повернули гру в поезію» [33; 18]). Такою є поезія «**Бубон**», як свідчить підзаголовок, «сонет, виголошений Літаючою Головою» – символом Карнавалу:

– Малюйте бабу голу БУ
гуБАми дивиться доБА
БУ дифірамБАм БУ таБУ
вам зуби вставить БУБАБУ
росте поезія з горба
в горбі з грошима боротьБА
та БУнтом БУ-де БУБАБУ
від азБУк голова слаБА
гуБАми виБУхає Бард
чим світ сичить – кричить театр
зіграєш вірш якого варт
потрапиш в рай (чи на монмартр)
БУ смерті і безсмертю БУ
і БУ і БА і БУБАБУ

Спробуймо «розшифрувати» зміст вірша. Для цього відобразимо текст, виділяючи в ньому лише звукосполучення БУБАБУ.

– Малюйте бабу голубу
губами дивиться доба
бу дифірамбам бу табу
вам зуби вставить БУБАБУ
росте поезія з горба
в горбі з грошима боротьба
та бунтом буде БУБАБУ
від азбук голова слаба

губами вибухає бард
чим світ сичить – кричить театр
зіграєш вірш якого варт
потрапиш в рай (чи на монмартр)
бу смерті і безсмертю бу
і бу і ба і БУБАБУ

Попри окремі «темні місця», зміст загалом зрозумілий: ідеться про плин життя, про письменницьку працю і мистецький вибір. Поезія – це важкий труд, вона «*росте... з горба*». І митець завжди знаходиться перед вибором («*в горбі з грошима боротьба*»); самовираження і внутрішня свобода (орієнтація європейські цінності – «*потрапиш... на монмартр*») чи творчість «на замовлення» з відповідним заробітком і соціальним становищем («*потрапиш в рай*»). У цій екзистенційній ситуації вибір допомагає зробити БУБАБУ як карнавальний стиль життя, як бунт проти подвійних стандартів життя («*дифірамбів*» і «*табу*»), ствердження істинності в мистецтві, як постійне нагадування про цінності справжні і фальшиві.

Звернемо увагу учнів на змішування стилів, епатування форми високого жанру, а разом чіткий ритм вірша, його звучність і життєствердність.

Із прийомом, використаним В.Небораком у поезії, учні вже знайомилися під час розгляду тексту Ю.Андруховича «Нарбутове А». 1917». Однак у цьому разі вони виконують дещо іншу роль. Автор «обіграє» буквосполучення, з яких складається назва угруповання: БУ і БА. Їхнє виділення створює додатковий зоровий ефект. Окрім того, фактично твориться текст у тексті, автор ніби закликає читача включитися у гру і прочитати його. Сприяє цьому і відсутність розділових знаків (прийом апунктуації): розставивши їх на власний розсуд, читач знову ж таки створює свій текст.

Поезія В.Неборака «**Монолог з псячого приводу**» також стала одним із маніфестів нової української поезії. Роботі з текстом може передувати аналіз цитати О.Ірванця, який згадує: «Саме завдяки Вікторові, його тогочасному перебуванню в Києві й випадковому знайомству з Лесем Танюком і став можливим той

перший, уже історичний вечір «Бу-Ба-Бу» в Молодому театрі у грудні 1987 року. Саме Віктор першим ревнув тоді зі сцени в залу такі незвичні у той час вірші, вільні й від цензури, і від бажання бути опублікованими» [19; 39].

Запитаємо старшокласників: «Які запитання виникають після прочитання цитати? Які слова впадають у вчі?»

Орієнтовні відповіді учнів

(на них відповідають їхні однокласники)

1. Чому вечір названо історичним? Лише тому, що він уже в минулому?

2. На що звертає увагу О.Ірванець, підкреслюючи, що вірші В. Неборака були «вільні й від цензури, і від бажання бути опублікованими»?

3. Чому Віктор саме «ревнув», а не, скажімо, «прокричав» ці вірші?

У слабшому класі вчитель може сам задати запитання і допомогти учням знайти на них відповіді.

Безумовно, історичним той вечір названо не лише тому, що це була перша з'ява групи на публіці. Чи не вперше в новітній історії України прозвучали саме такі вірші: вільні і від зовнішньої, і від внутрішньої цензури, якою часто й було бажання опублікуватися. Фактично це було народження нової української поезії.

Щодо слова «ревнув», то воно несе в собі вказівку не лише на силу голосу, як, скажімо, «прокричав», а й на експресію, напругу, почуття, емоційний стан мовця. «Ревнути» – прокричати з напругою, обуренням, викликом тощо.

Цікавим з цього приводу є свідчення О.Ірванця: «Неборакове декламування... стало однією з ключових складових... успіху поетичних вечорів «Бу-Ба-Бу»... Віктор, вийшовши на сцену, не просто починав промовляти віршовані рядки, ні. І сказати, що він «гарно читав» також не буде правдою, повною правдою. Неборак під час читання віршів – це вже й не Віктор зовсім, це щось інше, неосяжно величезне, всеохопне... Це... ніби небачене доти видовище, феноменальне в своїй неповторності» [19; 40].

Саму поезію прочитаємо повільно і вдумливо. Незалежно від того, була вона прочитана попередньо чи ні, уважно вдумаємося в кожен рядок і кожне слово. Відмінними будуть акценти: у першому випадку з'ясуємо враження і почуття, думки, запитання, що виникли після прочитання, трактування учнями змісту й ідеї після першого ознайомлення з нею. Головне завдання – з'ясувати, якими прийомами скористався автор, щоб викликати у нас відповідні почуття й емоції, донести до читача свою думку. Аби відповісти на запитання, скористаємося варіантом прийому «повільного читання», коли текст буде відкриватися й аналізувати рядок за рядком. У другому – роботу розпочнемо одразу ж з аналізу заголовка.

Монолог з псячого приводу

*Тіло покійного знайшли у рові
посеред подвір'я завішаним на
ланицюгу і закопали за городом.*

Джужльбарс повісився – самовбивця-пес!
Душу Джужльбарса поженуть з небес.
Там йому скажуть: «Не здох як слід!»
Там його підважать під хвіст і під...

Джужльбарс повісився на цепу вночі.
Справжнє кіно нічне – щурі глядачі
і зітхання, і залицання,
і завивання, і злягання!

Джужльбарс повісився! Чуєте? – ви!
Ви читаете «Листя трави»?
Маркеса? Борхеса? Гессе? «І Цзін»? Га?
Джужльбарс повісився! Ось переміна!

Ти звешся поетом,
а він – собакою.
Тебе вірш гризе,
а його – ланицюгу.

Ти станеш колись професійним писакою,
а Джужльбарс вибрав не м'ясо, а дух!

Скільки можна на місяць брехати?
Скільки можна чекати зарплати?
Скільки можна зади ваші дерти?
Вічно?
До смерті!
Що за професія шизофренічна –
вік сторожити курей і кіз
і посылати їх на заріз?

Пронизує землю і небеса
Сузір'я Пса!

• Які запитання виникають після його прочитання?

Чому саме монолог? Хто автор монологу? До кого він звернений?

Зважаючи на характерне для «Бу-Ба-Бу» тяжіння до сценічності (пригадаємо поезо-опери та публічні виступи групи), припускаємо, що слово «монолог» вжито не в лінгвістичному значенні («мова одного»), а в літературознавчому – елемент вистави, у якій герої звертається до невидимих глядачів, переказує сюжет і висловлює свої думки.

У такому випадку адресат – усі ми? Псячий привід – це нікчемний чи йдеться про реального пса? Якщо друге, то чим той пес заслужив таку «честь» – стати героєм вірша?

Відповіді немає, та й бути не може, вона у тексті. Рухаємося далі.

Що дає нам прочитання епіграфа?

«Тіло покійного знайшли у рові посеред подвір'я, завішаним на ланцюгу і закопали за городом». У побуті пса не називають «покійним», і тим паче не вживається слово «тіло». І водночас «тіло покійного» не закопують за городом. Типова для «Бу-Ба-Бу» бурлескна стильова суміш, контраст низької теми і високого стилю. Гра стилями тримає читача в напруженні: про що ж йдеться? Може, це алегорія?

Можливість такого трактування дає перший рядок вірша: «Джुльбарс повісився – самовбивця-пес...». Цим рядком автор проголошує тему, шокуючи і водночас зацікавлюючи читача. Тварини не здатні до самогубства, а тим паче собаки (пригадуємо перекази про вірність собак, які відмовлялися їсти після смерті хазяїна і помирали з голоду, але стилістика твору натякає, що причина інша).

Джульбарс – популярна в часи СРСР кличка, що має характерне походження. У 1935 році на екрани вийшов фільм В.Шнейдерова про героїчного пса Джульбар-

са, що служив на памірському кордоні і допомагав боротися з бандою бая. Фільм, загалом нехитрий як за сюжетом, так і за виконанням, сподобався глядачам, особливо підліткам, а кличка собаки стала поширеною. У часи Другої світової війни пес-міношукач Джульбарс знайшов понад 7000 мін (до речі, він допомагав розмінювати могилу Шевченка в Каневі та Володимирський собор у Києві). За такі заслуги пораненого навесні 1945 року Джульбарса наказом Сталіна на параді Перемоги пронесли по Червоній площі на шинелі вождя. Собаку ніс на руках головний кінолог підполковник А.Мазоверов.

Отже, «канонічний» Джульбарс – собака-герой, вірний службовий пес. Логічно допустити, що таким є і пес у поезії В. Неборака. Чи ні? Який він герой, якщо повісився? І чому, зрештою, так вчинив? Відповіді поки що немає. Є свідчення трагічності події для ліричного героя (оповідача):

Душу Джульбарса поженуть з небес.

Там йому скажуть: «Не здох як слід!»

Там його підважать під хвіст і під...»

Перший рядок другої строфи, що фактично повторює початок вірша, підкреслює це: «Джульбарс повісився на цепу вночі».

Та, виявляється, для «тваринного світу» самогубство пса – лише «нічне кіно». А для людей, представлених узагальненим «ви»?

Хто вони, ці «ви», Які вони?

Насамперед освічені. Імена Г.Маркеса, Х.Борхеса, Г.Гессе говорять самі за себе. По-друге, вони переймаються пошуками відповіді на «вічні запитання»: у чому сенс життя? Що в ньому є вічним, а що – минущим? Що є цінним, а що – фальшивим? На це вказує тематика згаданих авторів, культових у середовищі інтелігенції 80-х, зрештою, модних і по сьогодні. «Листя трави» – збірка американського поета Волта Вітмена – до культовості попередніх авторів не дотягує, але верлібри Вітмена – теж «модне читиво». «І-Цзін» (Книга перемін) – давньокитайський трактат конфуціанської традиції, засіб ворожіння. Його мало хто читав, але ворожіння на Книзі перемін – важлива частина «Гри в бісер» Г.Гессе.

Однак, шукаючи мудрість і шлях до змін у філософських книгах, спостерігаючи перетікання буденності у вічність у житті колумбійських селян (Маркес), давньоіндійських брахманів чи ордену інтелектуалів (Гессе), «ви» не помічають трагедій, що відбуваються поряд. Тому й такий вибух емоцій, обурення ліричного героя:

Джुльбарс повісився! Чуте? – ви!

Ви читаєте «Листя трави»?

Маркеса? Борхеса? Гессе? «І-Цзінь»? Га?

Джульбарс повісився! Ось переміна!

Чому ж самогубство пса є справжньою переминою?

Джульбарс вибрав не м'ясо, а дух!

Гнівна інвектива до митців продовжує попередню строфу. Відомо, що «немає гірших мук, ніж муки слова», але це дріб'язкова мука порівняно з ланцюгом несвободи. І якщо поет тільки в майбутньому стане професійним писакою-«псом» (отримуватиме м'ясо в обмін на службу), то Джульбарс уже зараз усвідомив трагедію такого життя – і відмовився від нього.

Скільки можна на місяць брехати?

Скільки можна чекати зарплати?

Скільки можна зади ваші дерти?

Вічно?

До смерті!

Що за професія шизофренічна –

вік сторожити курей і кіз

і посилати їх на заріз?

Трагедія буденного життя – скарги в нікуди («на місяць брехати»), існування від зарплати до зарплати, навіть влада – собачий обов'язок «зади ваші дерти», «вік сторожити курей і кіз». І цілковита відсутність виходу з ситуації. Існував єдиний спосіб піднятися над собою, який і вибрав Джульбарс, – самогубство.

Його вчинок висить над нами як заперечення і духовного рабства, і самообману, яким є втеча від реальності у вимислений світ, як гімн протесту, спроба піднятися над собою і власним життям, як вічне нагадування про можливість виходу з екзистенційної кризи. Це не схвалення і не засудження – лише констатація факту, своєрідного способу розв'язання гордієвого вузла проблем, міфів, стереотипів.

Пронизує землю і небеса

Сузір'я Пса!

«Це таки справді була переміна, – пише О.Ірванець, – зміна пріоритетів у літературі, у смаках і вподобаннях, врешті-решт – у світоглядних позиціях, як би це сьогодні пафосно не звучало. Та навіть з висоти сьогоднішнього дня все ж не розгледіти ні краплі фальші в тодішніх його рядках: «Ти звешся поетом, а він – собакою. Тебе вірш гризе, а його – ланцюг. Ти станеш колись професійним писакою, а Джульбарс вибрав не м'ясо, а дух!» [19; 39].

Після повільного прочитання доречним буде і коментар учителя.

Вірш Неборака іде в контексті творчості групи «Бу-Ба-Бу» та вісімдесятиників. Твори об'єднує скепсис та іронізування над традиційними уявленнями про роль митця у суспільстві. Митці не хочуть бути ні вождями, ні «рупорами мас». Але самі письменники констатують різний стан речей і по-різному ставляться до проблеми:

✓ Лесь Подерв'янський у драмі «П***ц» саркастично зауважує, що в теплих обіймах КДБ і Головліту багатьом митцям жилося спокійно і затишно, і матеріальні блага стали для багатьох важливішими, ніж свобода;

✓ Володимир Даниленко в оповіданні «Смерть учителя» іронізує над образом шістдесятників-«пророків», пропонуючи натомість образ письменника-маргінала (втім, не позбавлений симпатичності і суспільної корисності), а у повісті «Дзеньки-бреньки» зазіхає на весь літературний іконостас, зображуючи класиків літератури у раблезіанському стилі;

✓ Юрій Андрухович у романі «Рекреації» всіляко відмежовується від суспільної діяльності поета, пропонуючи натомість карнавальний розгул;

✓ Олександр Ірванець у романі «Рівне/Ровно» зображує митця з соціально заангажованою творчістю як залишок «совкового» мислення.

Утім у тексті йдеться не лише про митців, а й про всю інтелігенцію (хоча в українському суспільстві це майже синоніми – чи не кожен інтелігент щось пописує). Суспільне безсилля інтелігенції, її втеча в себе стали помітними ще в останні десятиліття СРСР (досить згадати оповідання «Зрізав» В.Шук-

шина, де начитаний столичний мешканець начисто програє інтелектуальну суперечку сільському недовченому хаму та хуліганську повість Венічки Єрофєєва «Москва – Петушки», де виразно помітно контраст між інтелектуальним потенціалом і життєвою неспроможністю).

Другий важливий образ – пес. У вірші Неборака він протиставляється поетові як бундженне протистоїть піднесеному, святковому («тебе вірш гризе, а його – ланцюг»). Тут доречно згадати слова І.Франка з вірша «Сідоглавному» («ти, брате, патріот, а я собі собака»). Франко мав на увазі готовність щоденно сумлінно працювати на благо Вітчизни. Натомість пес Неборака втомився від вірного служіння, тим паче що «гавкання раз в раз, аби вона (Русь – Т.Ф.) не спала» виродилася до сторожіння курей і кіз.

Третій важливий образ поезії (власне, сам «привід» до монологу) – самогубство. Тема суїциду на сторінках української літератури не поодинокі – як вихід з виразно критичної життєвої ситуації: топиться покинута Катерина Т.Шевченка, чинить самогубство від нещасного кохання герої «Зів'ялого листя» І.Франка, не може стерпіти фінансової «потері» Калитка І.Карпенка-Карого, у смерті бачать вихід розірвані між любов'ю і ненавистю душі героїв Миколи Хвильового. У Неборака бачення самогубства інше, сучасніше. Поет ілюструє тезу екзистенціалістів Сартра і Камю про суїцид як один із результатів «машинального буття».

Як бачимо, твір багаторівневий. Читач, залежно від рівня освіченості і сформованості відповідних умінь, сприйме його по-своєму, знайде щось для себе. І це також одна з особливостей поезії «бубабістів». Українського читача вона і сьогодні вражає оригінальністю і незвичністю. Хоча, зрештою, це продовження традиції мандрівних дяків, Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, які у своїх творах протестували проти безглуздості, абсурду життя.

...»Навіщо нам це Бу-Ба-Бу?» – запитає хтось. В.Неборак ніби передбачав це питання.

«БУБАБУ – велике БУБАБУ – стиль життя, в якому перебуває сучасна людина, конкретніше, українська людина.

Це середовище, яке нас породило, де ми існуємо... Це фатальне коло нашої історії. Це рух цим колом, коловизну якого, як правило, не помічають...

Наше життя - БУБАБУ.

Наша історія - БУБАБУ.

Наша політика - БУБАБУ.

Наша економіка - БУБАБУ.

Наша релігія - БУБАБУ.

Наше мистецтво - БУБАБУ.

Наша країна - БУБАБУ.

І це БУБАБУ потрібно перебороти...» [26; 26].

Погоджуємося з автором. Долучаємося до його прагнень і зусиль. До прагнень і зусиль Ю.Андруховича, О.Ірванця. Змінюємо життя на краще. Засобами «бубабу», оскільки «бубабізм – це спосіб життя. Це спосіб зробити кепське життя гарним» [3; 24].

З нами «Бу-Ба-Бу». А також «...усміхнений Будда і воскреслий Христос... Рабле і Котляревський... Джойс і Малкович Іван» [26; 25].

Патріарх «Бу-Ба-Бу»

Юрій Андрухович. Осягнення.

Складність вивчення постмодерної поезії у профільних класах обумовлюється: а) специфікою постмодерних творів; б) необхідністю проникнення в авторську свідомість і, відповідно, задум поета, що, з огляду на особливості естетичного освоєння світу постмодерністами, часто стає надскладним завданням для учня і вчителя; в) завданням вивчення спеціальних курсів. Тож наша мета – розглянути можливі шляхи розв'язання означених проблем і подати можливе прочитання окремих творів.

Насамперед про сутність напряду. Постмодернізм заперечує абсолют Розуму, існування вічних цінностей, загальновизнаних авторитетів, велич людського духу. Засобами пізнання світу є не лише розум, а й ірраціональні, підсвідомі чинники.

Усе піддається критичному переосмисленню. Утверджується плюралістичність по-

глядів на світ, право індивіда на життя без нав'язування зовнішніх приписів, можливість «творення себе через різного роду техніки життя» (М.Фуко). Авторитарності й догматизму протиставляються терпимість до факту існування й думки іншого, свобода, право вибору. Правда (істина, ідея) окремого індивіда набуває самовартісного значення. У світі одночасно і рівноправно існує і, відповідно, стає об'єктом рефлексії високе і низьке, прекрасне і потворне.

В Україні постмодернізм має національні ознаки. Немає абсолютної зневіри. Іронія, переосмислення стосуються здебільшого нав'язаних догматів, зужитих штампів, вироблених стереотипів.

Ознаки постмодерних творів: звернення до алюзій, залучення кодів різних епох, стилів, їх еkleктичне поєднання, іронія, пародія, гротеск, травестування, інтертекстуальність, переосмислення традиційних образів, тем, творів попередників, експериментування. Розпочинаючи розмову з приводу конкретного автора чи твору, учитель зверне увагу старшокласників на певні теоретичні моменти.

Щодо специфіки вивчення спеціальних курсів, то відзначимо, що вона визначається спрямованістю профільного навчання «на формування ключових компетентностей старшокласників, набуття ними навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти» («Концепція профільного навчання в старшій школі»).

Отже, вчитель має подбати про створення умов, у яких учень мав би змогу проявити себе як особистість, формувати вміння самостійної пошукової діяльності, перевірити правильність вибору майбутньої професії.

Перший крок до цього – представлення концепту теми: чим цікавий автор, творчість якого пропонується для вивчення, які твори розглядатимуться і впродовж скількох годин, чим завершиться робота. Озвучуються також теми окремих повідомлень та учнівських про-

ектів. Це дасть змогу старшокласникові зорієнтуватися щодо напрямку навчальної діяльності, визначити пріоритети, рівень домагань, сферу застосування своїх здібностей тощо.

Вступне слово про Ю.Андруховича (*учительське або учнівське повідомлення. Загальне завдання для учнів класу – подати прослухане у формі таблиці, схеми, конспекту чи будь-якій іншій залежно від особистісних уподобань*).

Юрій Андрухович – поет, прозаїк, драматург, перекладач – один із провідних сучасних українських письменників, з іменем якого слушно пов'язують розвиток постмодернізму в українській літературі. Його творам властиві гра й експериментування з текстом і читачем, імпровізаційність, колажність, еротизм та любов до магічного і надзвичайного.

Можна стверджувати, що саме з іменем Юрія Андруховича пов'язаний великий прорив новітньої української літератури в Західну Європу, а західноєвропейський читач спочатку за перекладеними його есеїстичними творами, а згодом і романами розпочинав знайомство з Україною. Не дивно, що організатори премії ім. Еріха-Марії Ремарка назвали Юрія Андруховича одним із «найбільш значних інтелектуальних голосів України», який у своїх есе «відкриває раніше маловідомий регіон Європи».

Народився Юрій Андрухович 13 березня 1960 р. у м. Станіславі (тепер – Івано-Франківськ). Закінчив Український поліграфічний інститут ім. І. Федорова у Львові (тепер – Українська академія друкарства) та Вищі літературні курси при Літературному інституті ім. М.Горького в Москві (1991). Працював газетярем, служив у війську, якийсь час очолював відділ поезії івано-франківського часопису «Перевал».

Кандидат філологічних наук (1996). Захистив дисертацію «Богдан-Ігор Антонич і літературно-естетичні концепції модернізму». Лауреат багатьох міжнародних та вітчизняних премій, член Асоціації українських письменників. Живе і працює в Івано-Франківську.

Автор збірок: «Небо і площі» (1985), «Середмістя» (1989), «Екзотичні птахи і рослини» (1991), «Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія»: Колекція віршів», «Пісні для мертвого півня»; прози: «Рекреації», «Московіада», «Перверзія», «Дванадцять обручів», «Таємниця», есеїстики: «Дезорієнтація на місцевості: Спроби», «Диявол ховається в сирі: Вибрані спроби 1999– 2005 років» та ін.

Автор кількох музично-поетичних проєктів, які вийшли окремими CD (Польща, 2003, 2006), написав сценарій для вистави «Нелегал Орфейський» за мотивами свого роману «Перверзія».

Активно займається перекладацькою діяльністю (російська, німецька, американська, польська поезія, В.Шекспір, «Гамлет»).

Уперше як прозаїк виступив у 1989 р. з циклом армійських оповідань «Зліва, де серце». За мотивами їх знято художній фільм «Кисневий голод» (Канада-Україна, режисер Андрій Дончик).

Твори Андруховича перекладено багатьма мовами: польською, англійською, угорською, словацькою, чеською, італійською, німецькою, фінською, російською, сербською.

У складі літературної групи «Бу-Ба-Бу» мав у 1987–1996 рр. понад 50 виступів у містах України та Європи – у різних університетах та театрах, зокрема у Львівському театрі опери та балету у жовтні 1992 р.

На слова багатьох віршів поета написана музика, яку з великим успіхом виконують її творці – гурти «Мертвий півень» та «Плач Єремії».

...Справжнє визнання Андруховичу-прозаїку приніс роман «Рекреації»... З романом увірвалися в українську літературу не лише нова карнавальна стихія і енергетика, а й бешкетний дух молодого літератора. Цим він вражав і захоплював багатьох шанувальників художнього слова, однак читачі старшого покоління були шоковані нецензурною лексикою у творі і непошаною до «високих ідеалів»... Роман «Перверзія» (1996), події якого розвиваються у Венеції, є яскравим зразком постмодерної прози, це своєрідний український «Улісс». І хоча всі романи пись-

менника по-своєму цікаві, та «Рекреації» і далі залишаються особливими, і далі не втрачають своєї сили й привабливості. З малої прози Ю.Андруховича справжнім шедевром є праісторичне оповідання «Самійло з Немирова, прекрасний розбишак»...

На ознайомлення з поетичною творчістю Ю.Андруховича відведено 8 годин.

Для **текстуального вивчення** пропонуються поезії «Пісня мандрівного спудея», «Ієронім Босх ХХ», «Козак Ямайка», «Нарбутове «А» 1917», «Ніжність».

Оглядом вивчатимуться: «Пам'ятник», «Вольф Мессінг. Вигнання голубів», «Лемберзька катастрофа 1826 р.», «Ми так жили, немов співали джаз», «Етюд з воронами», «Опівнічний політ з високого замку», «Романс Мартопляса», «Балада повернення»

Для **вивчення напам'ять:** «Ієронім Босх ХХ», «Козак Ямайка» (на вибір).

Завершується розгляд поетичної творчості Ю.Андруховича практичним заняттям (удосконалення навичок із версифікації, написання стилізацій, наслідувань тощо) і підсумковим заняттям, на якому представлятимуться проєкти за творчістю поета і самостійно проаналізовані твори.

Пропонуються теми індивідуальних (групових) проєктів (умова вибору – добровільність):

1. Алюзії в поетичній творчості Ю.Андруховича.
2. Роздатковий матеріал «Мистецькі ілюстрації до творів Ю.Андруховича».
3. Поетична творчість Ю.Андруховича в музиці.
4. Діалог епох: бароко і необароко в творчості Ю.Андруховича.
5. Поезія Ю.Андруховича: таємниця назв збірок і творів.
6. Поетичне шоу «Бу-Ба-Бу».
7. Мистецька історія поетичної групи «Бу-Ба-Бу».
8. Творчість Ю.Андруховича у критиці.
9. Перекладацька діяльність Ю.Андруховича.
10. Сценарій за поетичною творчістю Ю.Андруховича.

11. Опорний конспект «Творчість Ю.Андруховича».

12. Словник літературознавчих термінів до теми «Постмодернізм».

13. Порадник «Як читати постмодерні твори».

14. Творчість «бубабістів» в інтернеті.

15. Віршові форми поезій Ю.Андруховича.

Випереджувальні, обов'язкові, домашні завдання:

а) *на 3-й урок* – підготувати повідомлення про творчість Ієроніма Босха;

б) *на 4-й урок* – підготувати повідомлення про 1) козака Мамая, 2) Каїна і Авеля, 3) творчість Г.Нарбута;

в) дібрати (написати) власну музику, створити ілюстрації до поетичних творів Ю.Андруховича (*на кожен урок за бажанням*).

г) *обов'язкові завдання на кожен урок*: відтворювати враження від прочитаних поезій, фіксувати запитання, які виникли, незрозумілі слова.

г) *домашні завдання* складаються здебільшого з трьох частин, що необхідно мати на увазі: 1) *обов'язкове загальне* – виконують усі учні класу; 2) *обов'язкове на вибір* – виконують усі учні класу, але тільки одне із запропонованих; 3) *за бажанням* – необов'язкові для виконання.

Таким може бути процес представлення концепту теми.

Розгляд поезій проводимо залежно від підготовки класу, особливостей того чи того твору. Основна мета: спонукати старшокласників (і створити їм для цього умови!) до самостійного вдумливого прочитання тексту.

Вивчення **«Пісні мандрівного спудея»** можна провести за таким планом:

1. Виразно прочитати вірш (*загальне завдання: зафіксувати емоційні враження, почуті звуки, мелодії, побачені картини тощо і після закінчення читання відтворити їх*).

2. Озвучити враження після прослуховування поезії.

Пісня мандрівного спудея

Агов, мої маленькі чортенята!

З-під свити я вас випущу на світ – туди, де кров з любов'ю черленяться, де пристрастей і пропастей сувій... Я – ваш отець, тож будьте мені вірні!

(які невірні рими в голові!), але коли до серця входять вірші – прекрасні, наче крила голубів, які тоді надії!..

З риторик і поетик академій – гайда на площу, як на дно ріки! Підслухані у вирі цілоденнім, ті рими – вчителям наперекір (у вчителів, здається, *перекір*)! Або в поля, як на зелену прощу – читати вірші травам і вітрам!.. І постарайтесь, я вас дуже прошу, щоб явір тихі сльози витирав, щоб небо, нахилившись, наслухало, щоб завше був натхненний соловій... Хвалу воздавши часові зухвалу, звірят і пастухів благословіть!..

Отож, – на світ, за діло – чарувати!

Агов, мої маленькі чортенята!

3. З'ясувати значення незрозумілих слів (*учитель заздалегідь готує орієнтовний перелік таких слів, проте починає формувати список на основі запитань учнів*):

Поетика – розділ науки про літературу.

Проща – богомілья, паломництво; відпущення гріхів.

Свита – старовинний довгополий верхній одяг, зазвичай із домотканого грубого сукна.

Спудей – учень бурси та інших духовних навчальних закладів.

Сувій – що-небудь згорнуте, скручене у трубку (*пряме знач.*); ланцюг послідовних подій, вражень, думок (*перен. знач.*).

Риторика – наука красномовства, ораторське мистецтво.

Черлений (червлений) – темно-червоний.

4. Формування переліку запитань до автора, тексту, до самих себе.

5. Робота із заголовком (Що «розповідає» нам заголовок про зміст і суть поезії?).

6. Бесіда за змістом вірша (Про що співає мандрівний учень?).

- Хто такі маленькі чортенята?

- Чому так названо вірші? Що це дає для розуміння їхнього змісту, спрямованості? (*Школярські (спудейські) вірші були легкими і грайливими, дотепними, а іноді й фривольними – справжніми «чортенятами»*).

● Прокоментуйте факт, що поетичні твори для їхнього автора – це «маленькі чортенята», які, водночас, «прекрасні, наче крила голубів».

● Чи можна замінити вжиті визначення «отець» на «батько»?

● Для ліричного героя любов (як і кров) червоного кольору. Що це дає для його розуміння?

● Яку роль приготовлено для поезій? З якою метою?

● Яким бачиться авторові світ, куди він посилає своїх дітей?

● Чи справді рими у вірші невіддільні поету, «невірні»?

● Чому хвала часові має бути зухвалою?

● Який смисл вкладено у слова «звірят і пастухів благословить»?

● Що додає до психологічного портрета Ю.Андруховича цей вірш? Яким є його поетичне кредо?

(Учитель обов'язково пропонує для розгляду і запитання з учнівського списку.)

7. Групова робота: підготувати запитання для аналізу однієї з поезій *(на вибір)*: «Опівнічний політ з високого замку», «Романс Мартопляса», «Балада повернення».

(Після завершення роботи запитання передаються іншій групі, яка вдома аналізує за ними поетичний твір.)

8. Відповідь на рефлексивні запитання (незакінчене речення): «Після сьогоднішнього уроку я відчуваю..., розумію..., думаю...».

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: підготувати на основі запропонованих однокласниками та власних запитань аналіз вибраної поезії;

Обов'язкове на вибір: 1) вивчити аналізовану поезію (або будь-яку іншу) напам'ять; 2) провести порівняльний аналіз поезій Ю.Андруховича «Пісня мандрівного спудея» і Т.Шевченка «Думи мої, думи мої...».

За бажанням: 1) ознайомитися з циклом «Три балади», підготувати про нього повідомлення; 2) створити ілюстрацію або дібрати музику до однієї з розглянутих на уроці поезій; 3) підготувати повідомлення про творчість Ієроніма Босха.

Поезія **«Ієронім Босх XX»** потребує іншого підходу. Вона складніша для сприйняття, відповідно, її аналіз проводимо по-іншому.

«Ієронім Босх XX»

Наші святочні пориви – палкі та вознеслі,
ніби й не нам волокити цю планиду грузьку.
Далі, все далі від нас рибалки і теслі,
тільки предвічні сліди на воді та піску.

Годі рибалити, браття – глибини стемніли:
риба з морів у бляшанки тісні запливла.
Наші обійми схололи, обличчя змарніли
в холоді надто блискучих будівель зі скла.
Між синтетичних ялинок шукаємо вітху:
як розпізнати майбутнє, о куле скляна?
Акумулятор для німба – винахід віку,
на видноколі – вогнетривка купина.

Щось ми згубили (а може, знайшли) на розпутті,
тут, в епіцентрі іржавих дротів та епох.
З тихим благанням дивиться в очі майбутній
наш до ялинки підвішений крихітка-бог.

1. Учнівське повідомлення про творчість Ієроніма Босха, демонстрація ілюстрацій його картин.

Ієронім Босх – нідерландський художник епохи Відродження (XV–XVI століття). Належав до роду потомствених художників. Усічене ім'я рідного міста вибрав собі як псевдонім.

У своїх багатофігурних композиціях, картинах на теми народних приказок, прислів'їв і притч Босх поєднував витончену середньовічну фантастику, породжені безмежною уявою образи з фольклорно-сатиричними і повчальними

Пам'ятник Босху в Хертогенбосе

тенденціями, з незвичайними для мистецтва його епохи реалістичними нововведеннями.

Найчастіше це невеликі картини повчально-дидактичного характеру («Витягання каменя дурості», «Корабель дурнів»). У них домінує відчуття болісної тривоги за абсурдний стан людства, що загрузло в усілякій скверні. Реалістичність побуту, їдка сатира

поєднуються з темною символікою, і лише в пейзажній далечині (як це буває у Босха майже завжди) зберігається захоплення перед божественною гармонією всесвіту.

Головні шедеври Босха, що забезпечили йому посмертну славу, – великі вівтарні триптихи. У триптиху зі Спокусою Святого Антонія весь видимий простір перетворюється на земне пекло, що мерехтить зловісними сполохами, сповнене мерзенними, фантастичними, але в той же час натуралістично переконливими тварюками. Та крізь цей морок проступає воля до самопізнання, що приборкує природну стихію, яка розбушувалася.

Для сучасників Босха його картини мали набагато глибший сенс, ніж для сучасного глядача. Значення багатьох символів уже давно загублено. Значна їх кількість є *алхімічними*. Художник наділяє алхімію негативними, демонічними рисами. Алхімічні стадії перетворення зашифровані в колірних переходах; *зубчасті башти, порожнисті всередині дерева, пожежі*. Будучи символами Пекла, вони одночасно натякають на вогонь у дослідах алхіміків; герметична ж посудина або *плавильна сурма* – це ще й знаки чорної магії та диявола.

Босх використовує і загальноприйнятну в середньовіччі символіку бестіарію – «нечистих» тварин: на його картинах зустрічаються *верблюд, заєць, свиня, кінь, лелека* та багато інших. *Жаба* в алхімії позначає сірку, – це символ диявола і смерті, як і все сухе – *дерева, скелети тварин*.

Філософська наповненість образів, створених Босхом, підносять їх на один рівень з творами Леонардо да Вінчі і А.Дюрера. Підготувавши своїми побутовими і пейзажними замальовками реалізм голландського живопису XVII ст., він у той же час виявився далеким передвісником модерністсько-авангардної поетики абсурду.

Теорії сюрреалізму, засновані на психоаналізі Фрейда, не змогли дати повну розшифровку картин цього нідерландського живописця. Сучасна психологія може пояснити, чому твори Босха володіють такою привабливістю, але не може визначити сенс, який

вони мали для художника і його сучасників.

2. Робота із заголовком вірша (передбачення змісту на основі аналізу заголовка).

Учитель. Про що може йтися у вірші з такою назвою? (Відповіді учнів.)

Очевидно, слід відштовхуватися від того, що нам відомо про самого художника. У багатьох картинах Ієроніма Босха, як ми щойно почули, «домінує відчуття болісної тривоги за абсурдний стан людства, що загрузло в усілякій скверні». Отже, логічно припустити, що й у вірші йтиметься про це ж.

3. Виразно прочитати поезію «Ієронім Босх XX», зафіксувати свої враження, записати незрозумілі слова, запитання, що виникли.

4. Озвучити враження, з'ясувати значення незнайомих слів.

5. Аналіз змісту поезії.

Учитель. Про що цей вірш? (Учнівські відповіді.) Які запитання виникли у вас під час його прочитання і прослуховування? (Учнівські відповіді.) Чи можемо ми відповісти на них, як це робили під час розгляду попередніх творів? Очевидно, тут потрібно застосувати дещо інший підхід. Крок за кроком, точніше, рядок за рядком з'ясовуватимемо значення кожного слова, словосполучення, вислову. Закриємо аркушем паперу весь вірш за винятком першого рядка. Прочитаємо:

...Наші святочні пориви – палкі та вознеслі...

Що ми можемо вичитати з нього? (Учитель запрошує учнів до розмови, після запитання дає час на роздуми, робить зупинки, аби вони мали змогу висловитися, стежить, щоб аналіз не перетворився на традиційний монолог.)

Автор говорить про *наші пориви*, отже, він не відокремлює себе від усіх, до кого звертається, відчуває спорідненість, спільність з адресатами. Це характеризує його як людину сильну, мужню, яка готова розділити не лише славу чи успіх, а й невдачу, поразку. Пориви, про які йдеться, *святочні, палкі, вознеслі*... (І мої такі ж? – запитаємо кожен себе). Добре це

чи погано? Думати про високе й піднесене (вознесене, вознесле) добре. Але... Чи справді всі наші пориви палкі, тобто сповнені енергії, пристрасті (СУМ, Т. VI, с. 31) і величні? Звичайно ж, ні. І автор не може не знати цього. Чому ж він так узагальнює? І ще: згадано лише про *святоточні* пориви? А які ж буденні? У цьому рядку відповіді немає.

Відкриваємо наступний: *ніби й не нам волокти цю планиду грузьку* – і дістаємо відповідь: наші пориви, мрії відірвані від реалій. На це вказує сполучник *ніби*. Він у цьому контексті виконує важливу роль: засвідчує розрив прагнень і реального життя, неусвідомлення *нами* (значить і мною?) важливих життєвих завдань. Тобто це словесне мрійництво, своєрідна маніловщина. Бо перед *нами* стоїть інше, значно важливіше завдання – «*волокти цю планиду грузьку*». Чи зрозумілий зміст рядка? Загалом, так. Принаймні точно знаємо, що *волокти* (волочити) – це тягнути, отже, йдеться про важку працю. Звернувшись до Словника української мови (в 11-ти томах), уточнюємо:

Грузький – (розм.) важкий (Т. II, с. 181);

Планида – те ж саме, що доля (Т. VI, с. 562).

Підставляємо значення й маємо:

...ніби й не нам тягнути цю долю важку...

Але ж долі в усіх різні? А тут спільна... Про що йдеться? Відкриваємо наступні два рядки:

*Далі, все далі від нас рибалки і теслі,
тільки предвічні сліди на воді та піску.*

Хто вони, ці рибалки і теслі, відхід яких так впливає на наше життя? Пригадуємо, що постмодерний твір багатий на алюзії, і шукаємо в історії (сліди на піску *предвічні*...). Теслею був Йосип, чоловік Марії, Матері Божої. Рибалками – Петро, Андрій, Яків, Іван, учні Ісуса, що несли людям слово Боже. По воді ступав Спаситель. Отже, йдеться про речі не просто важливі, а визначальні для всіх нас, бо ж доля (планида) у нас спільна! Що ж об'єднує різні людські долі у спільну? Сліди на піску і воді – недовговічні, їх скоро змие вода, і залишимося ми наодинці... З чим? До речі, рибалки й теслі йдуть від нас чи ми – від них?

З двох наступних строф розуміємо, що об'єднує нас, чому доля наша важка. Тут же й відповідь на питання про назву вірша.

Годі рибалити, браття, – глибини стемніли:

риба з морів у бляшанки тісні запливла.

*Наші обійми схолили, обличчя змарніли
в холоді надто блискучих будівель зі скла.*

*Між синтетичних ялинок шукаємо втіху:
як розпізнати майбутнє, о куле скляна?*

*Акумулятор для німба – винахід віку,
на видноколі – вогнетривка кутина.*

Перші два рядки – знову алюзія. Вони відсилають читача до слів Спасителя, адресованих Петру й Андрію: «Ідіть за мною, – я зроблю вас ловцями людей!» (Євангеліє від Матвія, 4. 19). Уже немає що ловити, риби у морях більше немає – люди замкнені у тісних комірках приватного життя. Усе справжнє замінено штучним, святоті знівельовано. (*Учні підтверджують сказане цитатами з вірша.*) Отже, той самий абсурд, та сама тривога, що й на картинах Босха. Попри кілька століть, що минули. Людство йшло дорогою прогресу, але...

Остання строфа розпочинається запитанням, яке потребує відповіді:

*Щось ми згубили (а може, знайшли) на розпутті,
тут, в епіцентрі іржавих дротів та епох.*

Спробуйте відповісти авторові... І ще – яким уявляється вам розпуття, перехрестя доріг? Скільки на ньому доріг? Куди ведуть вони? Чому дрти «іржаві»? Йдеться про Чорнобильську зону? І вже зовсім незрозуміло: як епохи можуть бути іржавими? Бог на ялинці – це вже тільки іграшка? На кого він дивиться «з тихим благанням»? На нас? Про що благає?

Ось така картина... Апокаліптична. Достойна пензля Ієроніма Босха ХХ століття. Ми розглянули її... І що ж зрозуміли? Що залишилося у серцях і думках після прочитання? Спробуймо сформулювати...

6. Написання есе «Ієронім Босх ХХ століття»: після прочитання поезії Ю. Андруховича...» (*Учні одержують інструкцію щодо написання: розповісти про своє враження і розуміння поезії, дати відповідь на питання, наскільки змальоване стосується їх самих, поділитися враженнями від уроку.*)

Поезія «Козак Ямайка» входить до циклу «Ярмаркові патрети». Зрозуміло, що під час їхнього розгляду учитель повинен взяти до уваги цей факт, а також те, що ці твори можуть слугувати прикладом авторської гри й експериментування з героєм, текстом, читачем.

Як ми знаємо, представники групи «Бу-Ба-Бу» полюбляли об'єднувати поезії в цикли. Цикл – це кілька творів зі спільною ідеєю, задумом, героями тощо. Розглянемо поезії циклу «Ярмаркові патрети». Які асоціації, думки виникають у зв'язку з назвою циклу? *(Відповіді учнів.)* У давнину (і не дуже) на ярмарках продавали картини, які називають лубковими. Назва походить від лубу (липова кора для плетіння кошиків, у яких носили картини на продаж, а також липова дошка, на якій гравірували зображення. Герої лубкових картин – козаки, герої казок. Відомі картини на побутові теми. Кольори яскраві. Можемо припустити, що портрет козака Ямайки також лубковий

1. Обмін у групах враженнями від прочитаних удома віршів Ю.Андруховича, обговорення запитань, які виникли, їх озвучення.

2. Самостійне визначення цілей заняття.

3. Укладання загального переліку запитань *(Учитель долучає і свої питання: Про що цей цикл? Про які патрети йдеться? Про який ярмарок? Чому автор вживає слово «патрети», а не «портрети»?)*

4. Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань..

Уявімо, що йдеться про справжній ярмарок. І ось ми на цьому ярмарку, де продають, з-поміж іншого, й усілякі малюнки. Зокрема, «Козака Мамая». Що ми знаємо про цього героя? *(Відповіді учнів. Заслуховування повідомлень. Перегляд ілюстрацій.)*

Козак Мамай – один із найпопулярніших в Україні образів козака-лицаря, якого називають космогонічним уособленням українського народу загалом. Перші відомі зображення Козака Мамая сягають ранньої доби Козаччини. Символ став настільки популярним у народі, що шанувався в українській хаті на рівні з іконами.

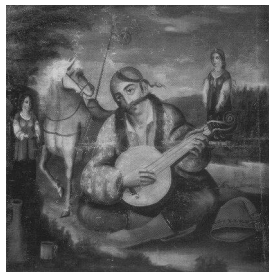
Оповіді про козака Мамая можна зустріти серед народних легенд, переказів, примовок. Та чи не найкраще його образ відтворений у народному живописі: в оксамитному жупані, сап'янових чоботях та синіх шароварах; кругла поголена голова з хвацько закрученим за вухо «оселедцем», довгі вуса, чорні брови, карі очі, тонкий ніс, рум'яні щоки – перед вами портрет красеня-молодця, яким він склався в народній уяві.

Козака Мамая на таких картинах завжди малювали з бандурою, що є символом співочої душі народу. Кінь на картині символізував народну волю, дуб – могутність. Часто на малюнках ми бачимо зображення списа з прапорцем, козацького штофа і чарки. Це були речі, пов'язані зі смертю козака – спис ставили на місці поховання, штоф і чарку клали в могилу – вони нагадували про скороминушість життя та козацьку долю, в якій загроза смерті в бою була повсякденною реальністю.

Такі картини малювали на полотні, на стінах будівель, віконцях, кахлях, скринях, посуді, вуликах і навіть на дверях яскравими, соковитими фарбами часто з написом: «Я козак Мамай, мене не займай».

Різноманіття варіантів виконання картин «Козак Мамай» величезне: від монументальних полотен до схематично-обрисних зображень. Кожен автор індивідуально подає бачення кольорової гами, елементів сюжету, але достатньо точно дотримується зображення його самого.

У 2003 році Національна кіностудія імені Олександра Довженка створила фільм «Мамай». У музиці образ козака Мамая знайшов відображення у пісні українського гурту «Кому Вниз» «Мамай».

Пошук відповіді на запитання: *«То чому ж таким популярним був цей патрет? Чи все ж таки портрет?»*

– Після знайомства з малярським пропонує познайомитися з поетичним портретом козака Мамая чи то пак... Ямайки у вірші Ю.Андруховича.

5. Робота із заголовком поезії «Козак Ямайка» (*передбачення змісту вірша на основі аналізу заголовка*).

6. Виразне читання поезії вчителем або задалегідь підготовленим учнем. (*Загальне завдання: з'ясувати значення незнайомих слів; зафіксувати враження, емоції, почуття, запитання, що виникли.*)

Козак Ямайка

о скільки конику-братику крутих чудасій на світі
дивився б допоки круки не вип'ють очей

а мало

по сей бік багама-мама

по той бік пальми Гаїті

і вежі фрїтауна бачу як вийду вночі з бунгалю

і так мені з того гризко що вицвіли всі шаровари
якого лисого чорта з яких попідземних фаун
та й зрадили нас у битві морські косарі корсари
а батько ж хотіли взяти отой блаженний фрїтаун

а там тринадцять костюлів і вічна війна з амуром
а ще тринадцять безодень де срібло-золото коморне

дівчата немов ліани нечутно ростуть за муром
і хочеться їм любитись а їх зодягли у чорне

кружаю тепер сивуху надвоє з піратом діком
кажу йому схаменися кажу покайся паскудо
невже коли ти з європи то вже не еси чоловіком
якого хріна продався за тридцять гнилих ескудо

а дік то химерна штучка плекає папугу пугу
плеще мене позаплічно заламує руки в горі
оце тобі лицар з дугу осью тобі зелепугу
to be or not to be каже і булькає Г'м sogгу

невільницю каже маю зі шкірою мов какао
купи сизокрилий орле маркотно ж без господині
город засівати не конче прищмокує так лукаво
город на ній проростає

тютюн ананаси дині

наплодиш каже козацтва припнеш усіх до коша
тільки ж ярму не дається шия моя душа
та вже його і не чую пліою на пліогу супліку
конику мій невірнику апостоле мій хома
піду на зорю вечірню

зріжу цукрову сопілку

сяду над океаном

та вже мене і нема

7. Ознайомлення з учнівськими записами.

8. Формулювання відповіді на запитання про зміст і ідею поезії («Про що цей вірш?»).

9. Колективний аналіз твору.

Прочитання поезії постмодерністів потребує володіння певними ключами. Один із них – іронічний погляд на світ. Чи відкриється ця поезія цим «ключем»? (*Відповіді учнів.*) Ні. Отже, потрібен інший. Спробуємо експериментування, яке полюбляють постмодерністи. Вони «гralися» зі словами, темами, часопростором. «А що буде, якщо...», – пропонує читачеві долучитися до його гри автор. Скажімо, якщо абсолютно кримінальну тему «одягнути» в рамки сонета (сонет «Ніжність» із циклу «Кримінальні сонети» Ю.Андруховича)? А що буде, якщо... українця «перемістити» в інший час і простір? (До речі, подібне «вільне поводження» з персонажами та пов'язаними з цим міфами (з більшою чи меншою мірою трансформації) характерне для сучасної літератури – пригадаймо, як Умберто Еко переніс детектива Холмса у середньовічну Італію («Ім'я троянди»), а Віктор Пелевін – давньовавилонську богиню Іштар у сучасну Москву). Спробуємо під цим кутом розглянути поезію.

Головним героєм твору є... козак (принаймні так стверджує автор). Які асоціації воно викликає? (*Асоціювання: Козак – воля, сила, боротьба, свобода...*).

Що ми дізнаємося з твору про цього козака? Які з названих прикмет вказують, що перед нами справді козак? (*Відповіді учнів.*)

Якщо не брати до уваги авторське визначення, «видає» в ньому українця мова (звертання «конику-братику», народно-поетичне «круки не вип'ють очей», *багама-мама* є алюзією до *Січ-мати*), згадка про Луг (пам'ятаємо з історії, що місцем побутування

козаків був Великий Луг), знання народних напоїв (кружляє сивуху), вицвілі шаровари (сумнівна ознака як для козака) і... кінь (який присутній також на всіх картинах про козака Мамаю, оспівується в народних думках, козацьких піснях тощо, але з вірша не зрозуміло, справжній чи ні). Фактично, все «козацьке» в минулому. Чому ж Ю.Андрухович наголошує, що це саме козак? *(Відповіді учнів.)*

Що ж сталося? Про це автор не каже. Згадується військовий похід, у якому козака і його батька зрадили корсари, і результатом наміру «взяти отой блаженний фрітаун» стало перебування на чужій землі. Легко помітити, що перенесення козака на Ямаїку – не довільне «тасування», хід твору має під собою логічне обґрунтування. Андрухович добирає образи за подібністю: о. Ямайка XVI–XVII століття, морські битви в Карибському басейні зі спаленими фортецями та звільненими невольниками, морські відчайдухи-пірати – все це за настроєм відповідає Січі та степу (який відкинута патріотичний аспект).

До речі, як давно козак тут? *(Відповіді учнів.)* Можемо припустити, що досить давно. На це вказує вільна орієнтація у просторі, володіння місцевими географічними і побутовими назвами, а найбільше... вицвілі шаровари... Однак автора цікавить не тривалість перебування. Тоді що? *(Відповіді учнів.)*

Як же веде себе козак, потрапивши в чужий простір і час? До речі, чому цього героя «поселили» саме на Ямаїці, а не на, скажімо, Сицилії? Задля романтики? Ямайка... Гаїті... Це ж, здається, саме тут розігрувалися морські битви, тут господарями морів були пірати – споріднені душі козаків... А може, тому, що тут цілорічне літо, дари природи, заведе не рай?

Що відчуває? Спробуймо і ми відчути його стан, настрої. *(Учитель читає першу строфу. Відповіді учнів.)*

Козак бачить навколишню красу, відчуває її *(дивився б, допоки круки не вип'ють очей, тобто до самої смерті, і все одно було б мало)*, але... не радіє їй. Тут не лише у словах («так мені... гризько»), вона передається й ритмо-

мелодикою мови. *(Учитель читає наступні дві строфи.)*

Що ж мучить нашого героя? *(Відповіді учнів.)* Можемо припустити, що причиною є відчуття... невідповідності власному уявленню про козака, смисл життя. Підтвердження цій здогадці – у словах («і так мені з того гризько що вицвіли всі шаровари») і в його розмові з піратом Діком.

Із чим асоціюється у нас слово «пірат»? *(Асоціювання: пірат – море, корабель, свобода, розбій, сила, жорстокість, чорний прапор, одноокий, часто на одній нозі, папуга, ром...).* Наскільки Дік відповідає узагальненому образу? Здається, у ньому стільки ж піратського, як у козакові козацького. З усього «набору» – лише папуга. І все ж є між ним суттєва відмінність! Яка? *(Учитель зачитує четверту-п'яту строфи.)*

Саме у суперечці з Діком проявляється і розкривається характер козака. Дік зрадив свої (можливо, юнацькі) ідеали. Очевидно, і сам жалкує про це, на що вказує вочевидь п'яне белькотання: «І'm soggy», тобто «вибач». Але на гамлетівське «бути чи не бути» він відповів «бути» – мати господиню, сім'ю, якісь побутові вигоди. Зваблює ними і козака, мовляв, це життя, треба вибирати «to be or not to be». (Цікаво, до речі, поміркувати: чи може Дік також бути українцем? Принаймні зважаючи на досить природне в його мові звертання «сизокрилий орле» і прислівник «маркотно» (сумно, невесело)? Але українець, який уже обжився на чужій землі, призвичаївся і прагне «прихилити на свою віру» козака.)

Але той відкидає «плюгаву», тобто таку, що викликає зневагу, огиду пропозицію: «я-му не дається шия моя душа». Для козака бути – це не зрадити самому собі, чомусь найважливішому, заради чого можна й життям пожертвувати. Якщо ж ні – зникнути, розчинитися в часі і просторі, що й робить врешті козак. Чи легко дався йому цей вибір? Вочевидь, ні. Його слова, звернені до коника-брата, можна прочитати і так: «Це важко, я знаю, але я зроблю це. Не віриш? І ти мені не віриш? Ах ти, конику-невірнику... Я і сам весь у сумнівах. Але я зроблю це...».

*піду на зорю вечірню
зріжку цукрову сопілку
сяду над океаном
та вже мене і нема*

Пропонуємо ще раз відповісти на запитання: «Про що цей вірш?» (*Відповіді учнів.*)

Основна проблема поезії – вірність людини самій собі. А екзотика твору – то лише антураж, інтер'єр. Така собі гра з читачем. Постмодерністський експеримент залишається відкритим – автор відмовляється від однозначних тлумачень та висновків. У новітній картині «Козак Ямайка» кожен бачить свій зміст на стику українського та світового.

10. Виразне читання вірша учнями (*за бажанням*).

11. Прослуховування аудіозапису пісні «Мамай» у виконанні гурту «Кому вниз».

(*Завдання учням: зафіксувати враження від прослуханого, спробувати відповісти на запитання: «Що могло привабити співаків у цьому образі? Що вони хотіли донести до слухачів: які почуття, думки?»*)

Ще один лубковий портрет – Ваня Каїн. Спочатку доцільно прочитати поезію і запропонувати учням відповісти на запитання про її суть, тему, ідею.

Ваня Каїн

За мотивами старого московського лубка

знову в руській царстві пиятика
навіть голуби на храмах сизі
брате каїн ця сльоза велика
на твоїй неголеній мармизі
що вона таке й куди тікає
перепив чи перетовк задуже
і дрижиш мов каїн брате каїн
мій рудобородий п'яний друже
мій косоворотий темний роте
в Бога просиш різки паче ласки
знов на стайнях батоном пороти
від москви до самих до аляски
прагнеш
аж кожух під ноги кинеш
топчеш як топтав чужу князівну
рвеш каптан бо ніби й справді гинеш
у безкраю ніч ведмежу й зимну
плачеш і дзвениш немов сокира
що з небес упала у недеї
рвеш сорочку та під нею шкіра

здерта з мене десь на снісеї
братні руки до розправи скорі
для обіймів п'яних розпросториш
відпусти мене на ясні зорі
я вже вічний ти мені не сторож

На перший погляд, зміст твору прозорий. «Напрошується» його прочитання як інвективи на тему старшого і меншого брата – народів російського і українського. Однак таке трактування буде спрощеним, на чому вчитель і наголосить. Не можна забувати, що перед нами постмодерний твір. До того ж підзаголовок – «*За мотивами старого московського лубка*» – вказує, що йдеться про добре відомого в Росії персонажа. Отже, потрібен історичний коментар (нагадуємо на широке використання алюзій у творчості постмодерністів і їх націленість на вдумливого й освіченого читача). Відтак учитель (чи учень) подають необхідну довідку, а потім – спільно коментують зміст твору (цю роботу можна запропонувати і як самостійну).

Ванька Каїн – російський розбійник XVIII століття, символ розбійницького молодства. Прославився тим, що кілька разів переходив на бік влади і відразу повертався назад до криміналу. Це один з улюблених героїв лубка XVIII–XIX століття (зокрема, згадується в «Енеїді»).

Ю. Андрухович, «розібравшись» у «Козаку Ямайці» з українською культурою і ментальністю, береться до російської. В образі Ваньки Каїна він бачить живе втілення «таємничої російської душі», розірваної між розбоем та каяттям. Крім того, прізвисько «Каїн» дозволяє почати словесну гру.

У тексті переплітаються Каїн біблійний і лубковий розбійник Ванька Каїн (переплітається з образом Стеньки Разіна – через «чужу князівну»). Біблійний герой вводиться для художнього показу «братніх» стосунків. Автор натякає, що брати – не обов'язково рідні та близькі, один з них може бути Каїном, а другий – Авелем. Відповідно, стосунки між «братніми» народами не обов'язково позитивні.

Автор починає текст з набору «російських» стереотипів, малюючи словесний лубок –

пиятика, церкви, косоворотка, ведмідь і неголена пика розбійника, який кається, дрижить і плаче – у важкі, темні та «ведмежі» часи.

З тексту випливає потяг росіян до «твердої руки», покаяння як покарання («в Бога просиш різки паче ласки»). Причому історична тяглість іде аж до радянського часу і сьогодення («від Москви до самих..» – слова з радянської пісні).

*плачеш і дзвениш немов сокира
що з небес упала у недеї*

Про що йдеться – сказати важко. «Недея» – вершина гори. Є міф про золоту сокиру, яка упала до ніг скіфам. Але зміст цих рядків залишається (принаймні для авторів статті) затемненим.

*рвеш сорочку та під нею шкіра
здерта з мене десь на єнісеї
братні руки до розправи скорі
для обіймів п'яних розпросториш
відпусти мене на ясні зорі
я вже вічний ти мені не сторож*

Під демонстративною щирістю («розірваною на грудях сорочкою») – темне минуле, заплямоване знущанням над Україною. І обійми брата – п'яні – можуть задавити. І ліричний герой – Україна – просить старшого брата Каїна відпустити його, він уже готовий бути самостійним і вічним. Тим більше, що Каїн, за Біблією, справді не сторож брату своєму.

Для розмови про **«Нарбутове «А». 1917»** потрібен насамперед коментар про життя і творчість українського графіка.

Георгій (Юрій) Іванович Нарбут

Народився 25 лютого 1886 р. на хуторі Нарбутівці біля Глухова (зараз Сумська область) в сім'ї, яка походила зі старого, але збіднілого дворянського роду. Початкову художню освіту здобув самотужки. У 1906–1917 рр. жив і навчався малярства у Петербурзі, Мюнхені. Ілюстрував казки Г.-Х. Андерсена, байки І. Крилова, народні казки.

Будучи добрим знавцем українського стародавнього мистецтва і геральдики, Нарбут створив безліч гербів, зокрема і свій, який підписав «Мазепинець полку Чернігівського, Глухівської сотні, старшинський син, гербів і

Георгій Нарбут

емблем живописець» (1912).

У березні 1917 р. переїхав до Києва. Створював ескізи військових мундирів української армії, оформлював упаковки та етикетки для українських товарів. Розробив поштові марки Української Народної Республіки, а також банкноти, грамоти, листівки. У вересні 1917-го став професором графіки новоствореної Української академії мистецтв, а згодом – її ректором. Георгій Нарбут розробив проекти Державного Герба і Печатки Української держави. На малій державній печатці зображений козак із пищалем на плечі на восьмикутному тлі, у верхній частині – володимирський тризуб.

Банкнота 500 гривень

Банкнота 500 гривень

Банкнота 100 гривень

Проект герба Української держави

Останнім великим мистецьким задумом Нарбута було ілюстрування «Енеїди» Івана Котляревського, але він устиг виконати лише одну ілюстрацію.

Визначним досягненням Нарбута і всієї української графіки є його «Українська абетка», в якій художник досяг граничної простоти й водночас вишуканості композиції, рисунка й кольору.

Помер Георгій Нарбут 23 травня 1920 р. у Києві від тифу. Син художника, Данило Георгійович Нарбут (1916–1998) – відомий художник, воєн УПА, лауреат Шевченківської премії.

Другим необхідним коментарем (може, лише нагадуванням) є відомості про історичні події 1917 р. на Україні.

- Що можна сказати про людину, яка за тих умов розробляла українську абетку?
- Що могло стати поштовхом до написання поезії? Що хотів донести до читача автор (думки, почуття, настрої)?

І, нарешті, третє: Як відомо, в українській літературі «чистого» постмодерного нігілізму немає. Тому поезія «Нарбутове «А», цілком сучасна за стилістикою, не є постмодерністською. Тут автор однозначно висловлює свою позицію, співчуючи молодій українській культурі, її становленню у складних умовах. Про це вчитель має обов'язково сказати. Таке переплетіння не виняткове – суміш, поєднання, колаж є ознаками сучасного мистецтва.

Після цього учні самостійно читають текст, який не надається для декламації. Як проблемне може бути поставлене питання про доцільність вибору поетом такої форми вірша. Адже рішення могло бути різним, у тому числі й таким, коли поезію можна було б декламувати. На нього учні відповідатимуть у кінці уроку.

Нарбутове «А». 1917

Видатний графік Георгій Нарбут 1917 року
в Петрограді
починає створювати високомистецький варіант
національної абетки

нема електрики і хліба і держави
якому ще вклонитися провидцю чи пресвітеру
отечество лежить собі двоглаве та іржаве
а ми вчимось писати нашу першу літеру
абетка починається на А

Артерія

Асирія

Аптека

АренА рАн глибокА мов труна

історія кричить немов АбеткА

відкрите А мов Арф рАхмАнна грА

мов хор кАлік безкрАю ноту тягне

комусь АрАл

комусь Афон-горА

лети ж нАд нАми обгорілий Ангеле

нАш перший нАш голодний птАше нАш

зАкрите А нА шибениць глАголаХ

впАде перо як тлінний АдАмАшк

нА Азію що вихолола й гола

кричуще А нАуки тА письмА

як АмбрАзури в аркАх АкАдемій

це Аполлон якого в нАс нема

Або АдАм в розтерзАнім едемі

нема лікарень борошна паперу

універсали розстріли декрети плач амвонів

абетку починаєм ніби еру

вчимось писати спалахи червоні

Можливий коментар учителя.

Розповідаючи про створення азбуки Нарбута, Андрухович розгортає широку картину доби сподівань України 1917 року.

Розпад імперії, криза економіки та духовності – мотив першої строфи. У довірливих рядках поєднується перша літера Нарбута і перші кроки українського народу у відбудові держави – «**ми** вчимося писати нашу першу літеру».

Далі йде стилізація під буквар засіб показати трагедію буремного революційного часу – «арена ран, глибока мов труна».

Початок азбуки (науки, просвіти, письма) – добре, тонке, як гра арф. І водночас воно тужливе, як хор калік (крик «ааа-аа-а»). Можливості для арф (Тичина?) у 1917 р. немає – комусь Арал – заслання (Шевченко), комусь Афон (Вишенський?) – втеча від світу. І навіть ангел над нами – обгорілий, а птах – провісник весни – голодний.

Закрите «А» – тобто забиті (розстріляні і задушені) початки української культури. Проте навіть цей малесенький крок (абетка ж – навіть не книга, не революція) – перо птаха – провісника весни, яке упаде на революційну країну. Автор порівнює азбуку з тлінним адамашком (адамашк – дорога тканина, китайка), який закриє цю голодну країну, де панує азіатчина.

Кричуще «А» – крик духовності в розгул революції, яка переросте в громадянську війну. Де була вченість – зараз амбразури, Аполона уже немає, а Едем – розтерзано.

Остання строфа – підсумок. Країна у вирі військово-революційного лихоліття. Проте Україна вже написала «А» – сказала «А» – свою першу літеру, почала нову еру життя, яку утверджує світанок (червоні спалахи).

Олександр Ірванець – ліричний... іронічний...

Олександр Ірванець проти того, щоб його твори вивчали у школі. «Мені страшно подумати, що якась дитина, не вивчивши напам'ять вірш Ірванця, отримає двійку. І, зрештою, ця маленька людина зненавидить і мене, і всю українську літературу...», – сказав він якось в інтерв'ю.

Припускаємо, що йдеться тут не стільки про творчість, скільки про методику її вивчення. Вважаємо, що сучасний учень має бути ознайомлений з поезією О.Ірванця, по-перше, як із цікавим і оригінальним літературним явищем, по-друге, з «профілактичною метою» (ідейні стереотипи, мовні кліше, лицемірство й облудність, проти яких активно бореться автор, усе ще прикрий факт нашої сучасності), по-третє, як із прикладом віднайдення творчої особистістю свого місця в реаліях сьогодення.

А щоб учень не «зненавидів» автора, його творчість і «всю українську літературу», пропонуємо вчителеві підпорядкувати розгляд поезії О.Ірванця надзавданню, яке нині стає вирішальним для літературної освіти у старшій школі: за допомогою творів допомогти підліткові відповісти на важливі життєві питання, усвідомити дещо про світ і себе в ньому. До того ж учням профільної школи буде цікаво збагнути особливості авторської поетики.

Тож маємо надію, що стаття знайде свого зацікавленого читача, стане в пригоді учням, що вивчатимуть спецкурс із новітньої української літератури, їхнім учителям і всім, хто цікавиться поезією одного з фундаторів «Бу-Ба-Бу».

Знайомство

Спочатку – традиційні біографічні дані.

Олександр Ірванець – поет, прозаїк, есеїст, перекладач, драматург. Один із засновників і підскарбій (довічно) угруповання «Бу-Ба-Бу».

Народився 24 січня 1961 р. у Львові. Закінчив Дубенське педагогічне училище (1980) і Московський літературний інститут ім. Максима Горького (1989). Учителював у школах Рівного, служив у війську. Працював на «5 каналі» у програмі «5 копійок». Тепер – співробітник Українського центру культурних досліджень, викладає в Острозькій академії. Член Національної спілки письменників України й Асоціації українських письменників. З 1992 р. живе в Ірпені.

Автор:

- збірок віршів «Вогнище на дощі» (1987, під однією обкладинкою зі збіркою В.Небора-

ка «Бурштиновий час»), «“Тінь великого класика” та інші вірші» (1991), «Вірші останнього десятиліття. 1991–2001» (2001), «Любіть!.. Вірші з трьох книг і з-поза них» (2003), «Премамбули і тексти» (2005), «Мій хрест» (2010);

- драматичних творів «П’ять п’єс» (2002), п’єс і віршів «Лускунчик–2004» (2005). П’єси О.Ірванця ставили в Німеччині (Штутгарт, Лейпциг), в Україні (харківські «Арабески» і київський Театр на лівому березі) й у Люксембурзі (Казематтентеатр). Їх перекладали німецькою, польською, англійською, французькою і хорватською мовами. Друкували в журналах і окремими виданнями;

- книжки «Очамимря» (повість і оповідання) (2003), роману «Рівне/Ровно (Стіна)» (2002; 2006; 2010). Прозу перекладено російською й білоруською мовами;

- співавтор книжок «Бу-Ба-Бу. Т.в.о. /.../ри» (1995), «Бу-Ба-Бу. Вибрані твори» (2007), журнального проекту «Крайслер Імперіал» (Четвер. – 1995. – Ч. 6).

Подаючи цей матеріал учням (можна спроеціювати його на дошку), пропонуємо висловити очікування від зустрічі з поезіями О.Ірванця. Якщо старшокласники вже знайомі з його віршами, ставимо перед ними завдання – створити «психологічний портрет автора» на основі прочитаних творів. Потім опрацьовуємо біографію поета. Такий вид роботи привчає уважно ставитися до інформації, виділяти в ній істотне, читати між рядків, зрештою – формує критичне мислення. Уважне вчитування в текст і підтекст дає змогу переконатись у слушності сказаного самим поетом: «Кожен письменник пише про себе, всі його персонажі – і Гобсек, і Раскольников, і Самійло Немирич – це все він, автор».

Опрацьовуючи біографію О.Ірванця, учні занотують перші штрихи до «психологічного портрета» в зошити: багатогранність творчого обдаровання; багатий життєвий досвід; активність життєвої позиції; талановитість; оригінальність поетичного мислення; прагнення свободи, протест проти сірості.

Протягом уроку, вивчаючи твори письменника, школярі доповнюватимуть ці записи.

Можна піти іншим шляхом: запропонувати висловлені припущення підтвердити посиленням на біографію.

Доречно на цьому етапі ознайомити старшокласників із самохарактеристиками митця, узятими з його інтерв’ю. Роботу доцільно проводити у групах, кожна з яких опрацює окремий блок матеріалу й озвучить свої висновки.

Цитатні самохарактеристики О.Ірванця.

Для 1-ї групи

Треба вміти все-таки подивитись на себе іронічно, з насмішкою. Якщо ти роздуєшся, як жаба, то просто луснеш, і будуть великі бризки – більше нічого. Тому цей баланс упевненості в собі, самоповаги, навіть любові до себе і критичного ставлення – це дуже важливо.

...люблю робити речі артистично.

...я свободу слова ні на що не промінюю.

...[Любов] є. Інакше й жити не варто. Це аргумент. Поки ти маєш у світі людей – Той або Та, або Ті – і вони дуже-дуже плакатимуть, якщо ти потрапиш під поїзд <...> якщо в житті не залишились людей, які за нами плакатимуть... оце і є той стан, коли ніщо не стримає на краю платформи чи просто на краю.

...передусім прагну залишатися собою.

У мене багато друзів...

Для 2-ї групи

Читати почав рано. Читав казки: про золоту рибку, трьох поросят. У першому класі – «Пригоди Тома Сойєра» (Почав читати, щойно вийшовши зі школи, і не міг відірватися, поки не прочитав). Ще були Жуль Верн, Конан Дойль.

Щоб вивчити польську мову, у школі сидів голондним. А білоруську я вивчив, бо вона дуже схожа на українську. У цих двох мовах 87 відсотків спільних слів! Потім я «піднатаскався» в усіх слов’янських мовах. Тобто принаймні читати можу всіма: сербською, македонською, словацькою, болгарською, найважче із словенською.

Для того щоб триматись у формі, я намагаюся... весь час придумувати якісь тексти...

Я – український письменник і більше ніде не зміг би реалізуватися.

Я не хочу, щоб мною правила дурні, і намагаюся з цим у міру своїх скромних сил боротися. А боротись я можу тільки сміхом – висміюванням, обсміюванням.

Для 3-ї групи

...бубабу – ...стиль життя, карнавальний, іронічно-пародійний, необароковий, вуличний, постмодерний.

«Бу-Ба-Бу» – саяйво над нами трьома...

Якби міг – я б не писав <...> Я належу до людей такого типу, для кого життя важить значно більше за літературу. <...> Я пишу тільки тоді, коли не можу не писати.

...в кожного письменника сидить у голові думка, що він напише твір, який залишить нащадкам і, власне, задля цього твору він коптить небо...

...в Україні не цікаво читати поетів. Виняток три-чотири імені: Жадан – це поет, який дуже багато працює, він реформує українську поезію, другий – Юрій Андрухович, третя – Ліна Костенко. Мабуть, цієї трійки досить. У світі є, може, десять поетів, які мені цікаві, – я пересичений.

А от українська проза – вона є, і все більш цікава. Це і Карпа, – взагалі українська проза зараз вибухнула дівчатами, жінками – Софійка Андрухович, Оксана Луцишина, Марина Соколян, зі старших це та сама Євгенія Кононенко.

Результатом опрацювання матеріалу мають стати не лише зроблені висновки, а й (що вкрай важливо!) відповідь кожного учня на питання: «Що у світоглядних позиціях О.Ірванця мені близьке?» (*Свої міркування вони запишуть у робочі зошити.*) Почати розмову вчителю варто із себе, зазначивши, що, скажімо, він, як і поет, прагне завжди залишатися собою. Бажано обґрунтувати вибір. І якщо це зроблено щиро, може зав'язатися цікава дискусія. Вона стане не лише основою для зміцнення певних ціннісних орієнтирів старшокласників, а й мотивацією до вивчення творчості О.Ірванця: я вивчатиму поезію митця, життєві принципи якого суголосні моїм.

З висловів поета потрібно добирати також епіграфи до уроків.

Перед початком розгляду поетичного твору вчитель визначає кількість годин, відведених на вивчення творчості О.Ірванця, і загальну мету опрацювання теми, вказує на форму перевірки засвоєних знань і вмінь, пропонує записати індивідуальні цілі роботи, озвучує теми для проектної діяльності.

- Алюзії в поетичній творчості О.Ірванця.
- Мистецькі ілюстрації до творів О.Ірванця.
- Поетична творчість О.Ірванця в музиці.
- Творчість О.Ірванця в літературній критиці.

- Перекладацька діяльність О.Ірванця.
- Сценарій за поетичним доробком О.Ірванця.
- Опорний конспект «Творчість Олександра Ірванця».
- Риса «бубабізму» у творчості О.Ірванця.

Початок творчості...

«...Я пам'ятаю той чудовий весняний день, коли мені в голову стрелив мій перший нормальний вірш. І тоді я подумав, що непогано було б стати письменником, кльово було б... Я студент педучилища, мені 17 років, і в моїй душі народилося десь 12 рядків серйозного тексту. Я сам це зрозумів... Мені справді було по приколу творити текст, і в технічному плані воно було так, сказати б, навіть оковирно. І я... записав цей вірш – і десь серед літа його надрукували в районній газеті! Коли я восени повернувся з практики в піонерському таборі, у скриньці для листів на мене чекав переказ на гонорар – 3 рублі 54 копійки. То були... великі гроші в 1979 році...»

Олександр Ірванець ліричний...

Таким він постає в перших своїх збірках. Попри те, що іронія є визначальною рисою його характеру. Учні можуть підтвердити це посиленням на поетові слова: «Треба вміти все-таки подивитись на себе іронічно, з насмішкою...» Учитель згадає перше враження Ю.Андруховича від зустрічі з О.Ірванцем на семінарі молодих письменників в Ірпені: «...познайомився з прекрасною людиною, дотепною, іронічною...» Ліризмом відзначаються і твори пізніших збірок.

Прикметною ознакою віршів, які можна залічити до пейзажної, інтимної, громадянської, філософської лірики (поділ досить умовний), є екзистенційність. Змальовані пейзажі, рефлексії інтимних почуттів, побутові картини, що стали поштовхом до написання твору, автор вводить у ширше змістове поле, надаючи їм філософського звучання. Він часто вдається до алюзій, звертається до творчості інших митців – поетів, композиторів, художників. Ці особливості властиві більшості віршів О.Ірванця.

Один із варіантів вивчення творів: учні обирають поезію із запропонованого переліку, яку вони хотіли б проаналізувати. На основі вибору формуються групи. Завдання: вивчити напам'ять, письмово проаналізувати обраний вірш і бути готовим озвучити аналіз. Роботи, які не були зачитані на уроці, вчитель рецензує й оцінює згодом. До цього можна залучити окремих учнів або провести взаєморецензування у групах.

Зважаючи на наявність у творах алюзій¹ і ремінісценцій², учитель має забезпечити учнів належним довідковим матеріалом (у сильному класі можна обмежитися порадами, де і як його знайти).

Скажімо, у вірші «Пейзаж з вікна казарми» автор згадує ім'я Пітера Брейгеля. Стислий коментар із залученням репродукцій художника може бути такий:

Пітер Брейгель Старший – нідерландський художник XVI століття. Його світосприйняття притаманні усвідомлення трагічної неминучості долі, глибоке проникнення в суть речей, життєвих явищ. Тематика творчості – сатира на навколишню дійсність, картини селянського життя, алегоричне зображення реальності.

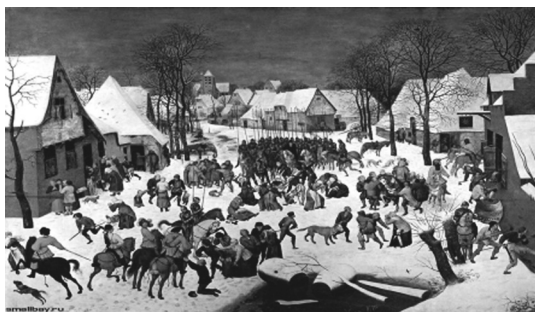
Утверджуючи народну жагу до життя, його силу, Пітер Брейгель водночас створює картини, у яких алегорично відтворює тяжке бідкування нідерландців від іспанського гноблення.

Поява імені Пітера Брейгеля у вірші може бути алюзією на такі полотна художника, як «Мисливці на снігу», «Сорока на шибениці», «Побиття немовлят».

³ Алюзія (лат. *allusio* – жарт, натяк) – художньо-стилістичний натяк, відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунку на ерудицію читача, покликано розгадати прихований зміст (Напр.: «Прокрустове ложе»; *Ремінісценція* (лат. *reminiscentia* – згадка) – вживання у художньому творі мотивів, образів, деталей, висловів тощо з широко відомого твору іншого автора.

Пітер Брейгель Старший. *Мисливці на снігу.*
1565 р.

Пітер Брейгель Старший. *Побиття немовлят.*
1566 р.

Пейзаж з вікна казарми

Планета снігом отруїлась...
На землю впав замерзлий птах.
А десь далеко – Україна
Згоряє в голубих снігах.

Ламає річка білий берег,
А у проваллі берегів
Стоїть самотній Пітер Брейгель
В німому розпачі снігів.

Палітра кругла, наче плаха,
А на блідому полотні –
Забронзовілий контур птаха,
Який безгучно впав у сніг.

О.Ірванець

Для аналізу поезії запропонуємо учням низку запитань, які полегшать роботу з текстом і сприятимуть глибшому розумінню його.

[?] Яким настроєм пройнята поезія? Що його створює?

[?] Погляд з вікна завжди обмежений рамами. Як у цьому разі трактувати таке широке узагальнення – «Планета снігом отруїлась...»?

[?] Як можна пояснити алегорію «Ламає річка білий берег...»?

[?] Витлумачте значення вислову «Україна згоряє в голубих снігах».

[?] Чому Пітер Брейгель самотній? Чому він у «німому розпачі снігів»?

[?] Чому палітра у вірші має контур плахи – місця страсти?

Поезія «Вже літня ніч допита до останку...» дивує незвичністю образів, які цікаво буде «прочитати» разом з учнями.

* * *

Вже літня ніч допита до останку.
Вже жовті плями в кленів на щоках.
Блювотина осіннього світанку
Стікає жовто по моїх шибах.

На обрії, на шпичаках чорнолісу
Докорчуються трупики ідей.
Розпливчастий, як з полотен Чурльоніса,
З туману виповза осінній день.

О.Ірванець

[?] Означте настроєвість твору – з цього розпочнемо розмову. (*Відповідь очевидна: сум, безнадія, які накладають відбиток на сприйняття ліричним героєм навколишнього.*)

[?] Яким бачить світ автор? Які художні засоби, образи добирає, аби точніше відобразити своє світосприйняття? (*Насамперед метафора «ніч допита до останку».*)

[?] Що зміниться, якщо ми скажемо трохи по-іншому: «ніч доходить до світанку»? (*Старшокласники мають дійти висновку, що у другому випадку стверджується часова тяглість: ніч завершується, настає ранок – такий закон світобудови. У поета ж вислів указує на завершеність, причому трагічну, певного циклу буття: «ніч допита до останку», і це **остання** літня ніч, за якою – осінь. Утворення певною мірою антонімічної пари «літо – осінь» асоціюється в читача із закінченням світлого (теплого, життєствердного) періоду і настанням пори суму, в'янення, прощання...*)

Ніч допита... П'ють, як правило, ковтками, частіше – смакуючи, отже, з великою ча-

стоюю ймовірності можемо припустити, що ця ніч для ліричного героя була сповнена роздумів, він не хотів, щоб вона закінчувалася, але... Світанок... Осінній...)

[?] Що має відчувати ліричний герой, аби побачити світанок саме таким і саме так схарактеризувати його?

Цікаво буде з учнями пошукати найточніше слово. На нашу думку, тупий біль, безнадія як наслідок розбитих мрій, сподівань: «на шпичаках чорнолісу (в уяві виникають палі! – А.Ф.) докорчуються трупики ідей». Саме тому осінній день (той, що в Л.Костенко «*Осінній день, осінній день, осінній! // О синій день, о синій день, о синій! // Осанна осені, о сум! Осанна. // Невже це осінь, осінь, о! – та сама*») в поезії О.Ірванця «виповза» з туману, а сам туман дістає таке неестетичне порівняння.

Нагадаємо, що мова йде про профільне навчання, і старшокласникам, які планують здобути філологічний фах, безумовно, буде цікаво не лише прочитати текст, збагнути підтекст, а й зазирнути у «текстове задзеркалля», уявити, що було до моменту, відображеного у вірші, і що станеться після.

У поезії «Вже літня ніч допита до останку...» згадано полотна Чурльоніса. Тут коментар може бути такий:

Мікалоюс Чурльоніс (1875–1911) – литовський композитор, художник, символіст. Як і П.Тичина, володів здатністю бачити звуки в кольорі. Прихильник ідеї злиття (синтезу) мистецтв. Перша симфонічна поема М.Чурльоніса – «В лісі». Перша його картина, виставлена 1903 року, – «Музика лісу». Живописні «Сонати» побудовано за законами класичної музичної сонати. «Незвичність творчості Чурльоніса в тому, – зауважує Д.Ковалевський, – що він прагнув у своїй музиці наблизитися до живописних картин, а своїми картинами хотів викликати у глядачів відчуття, неначе вони слухають музику».

У музиці (симфонічна поема «Море») й у живопису (цикл «Створення світу») відображено прагнення митця пізнати всесвіт, проникнути в його таємниці. У творчості М.Чурльоніса його дослідники вбачають пам'ять міфу, злиття духовного і зримого, тяжіння музичного руху до живописного. Наприклад, «Соната сонця»: сонце випромінює творчу силу, в нескінченних еманациях

спускається воно і сочиться легіонами дисків на землю, а з землі все тягнеться вгору, до нареченого...

Творчістю М.Чурльоніса захоплювався П.Тичина, його згадують у своїх творах Д.Павличко, А.Мойсієнко, С.Монастирський та інші поети.

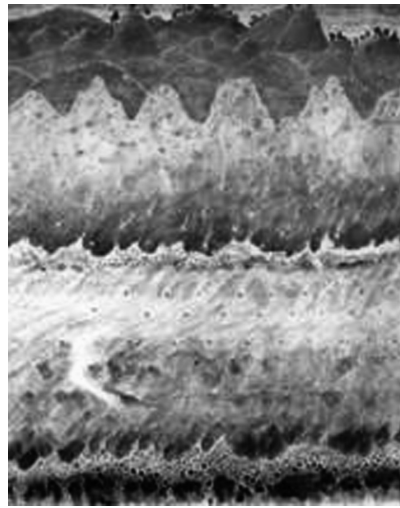
Якщо є змога продемонструвати «Сонати» М.Чурльоніса, зробити це можна, декламуючи однойменну поезію.

Сонати Чурльоніса

Соната весни, і зорі соната,
І моря соната... Алегро... Фінале.
Не тане лиш сонце червоне
у шквалі навальнім –
Під нами, над нами,
навколо –
соната п'ята.
Дзвенять піраміди... на вінчиках свічі.
...Чи в вічності я заблукав
і півсловом
Боюсь сколихнути
цю світобудову,
І літа соната вже диха в обличчя.
Соната вужа...
вдар ножа невідпорний,
На сонці замішаний,
а не на крові.
І знову соната весни.
Біоструми...
Над щоглами сонце, і сонце у трюмах.
...Сім світлих сонат вже відчалили в
вічність...
Агов, капітане!..
До нової стрічі...
А.Мойсієнко

М.Чурльоніс. Соната сонця

М.Чурльоніс. Соната моря

Поезія «Журавель» видається, на перший погляд, досить прозорою за змістом та ідеєю.

Журавель

Я журавель. Той самий, що у небі.
Той самий – не синиця у руці.
Як проти сонця глянути на мене,
То наче сонце взяти на приціл.
Щось шемрало мені в громах полемік:
«Хіба ж це та, омріяна зоря?
Ти ж – журавель, а не нічний метелик,
Чому ж летиш на світло ліхтаря?»
Хіба їм зрозуміти, недотепам,
На попелищах нетривких святинь,
Коли навколо ніч, холодна й темна,
А той ліхтар – він все-таки світив!..
Це потім лиш, безсонними ночами
Я зрозумію з боєм і з жалем,
Що навіть з перебитими ногами
Я все-таки лишаюсь журавлем.
Сніги січневі і сади травневі,
Я вас чекав, я довго вас шукав.

Я вільний журавель. Я знову в небі.
Твоя синиця – у твоїх руках.

О.Ірванець

Тому, з'ясувавши враження і визначивши ідею вірша, запропонуємо старшокласникам запитання, які спонукатимуть їх заглибитись у зміст твору.

[?] Чому поезія називається «Журавель»?
Який символічний зміст вона несе?

❓ Про які полеміки йдеться у вірші? Яким міг бути їхній зміст? Навколо яких проблем вони точилися?

❓ Що «шемрало» ліричному героєві «в громах полемік: “Хіба ж це та, омріяна зоря...”»?

❓ А якою була «омріяна зоря»?

❓ З ким сперечається ліричний герой?

❓ Яке символічне значення образу ліхтаря?

❓ Чому «з болем і з жалем» ліричний герой зрозумів: «навіть з перебитими ногами // Я все-таки лишаюсь журавлем»?

❓ Чи можуть святині бути нетривкими? Який ще епітет можна вжити тут?

❓ Що символізують «перебиті ноги» журавлеві?

❓ Кому адресовано вірш? Хто цей «ти», у руках якого залишилася синиця?

Після аналізу повторно запропонуємо учням визначити тему та ідею твору, а також висловити свої враження за допомогою прийому «Незакінчене речення»: «Тепер я відчуваю... розумію... думаю...»

Зміст поезії «Лоліта» учні збагнуть через аналіз назви.

Лоліта

А в слово «тіло» влило слово «літо».
Це світле тіло – ледь нестиглий плід.
Все солодко у дні неповноліття,
А після Спаса – кожному до ніг.

Бери за так, коли не за спасибі.
А горлом запитання, наче спазм:
Якщо нікого не спасе Спаситель,
Кого спасе цей яблуневий Спас?..

О.Ірванець

Лоліта – героїня однойменного роману В.Набокова, дівчина-підліток, яку зваблює вітчим. Інтимний зв'язок дорослого з неповнолітньою, як відомо, є предметом суспільного осуду і карається законом. Тому не дивно, що після виходу роман зажив скандальної слави. Відтак ім'я *Лоліта* стає називним. Як і інше запропоноване автором слово «німфетка» – сексуально приваблива дівчина-підліток з ознаками раннього статевого дозрівання. Зауважмо, що означення стосується не так віку, як типу особистості. Німфетка

здебільшого усвідомлює свою привабливість і починає поводити себе у стосунках із чоловіками, як жінка. Зрештою, уважне прочитання роману (перегляд кінофільму) дає підстави стверджувати, що й набоківська Лоліта є не просто жертвою. Помітивши зацікавлення з боку вітчима, вона провокує його до близькості, що й стається, зрештою, з її ініціативи. Саме тому з часом німфеток почали називати лолітами.

Відтак можемо припустити, що вірш із такою назвою стосуватиметься переживань, почуттів німфетки. Перші рядки показують захоплення ліричного героя дівчиною: він милується її світлим тілом, від надміру почуттів починає «гратися» словами: «в слово “тіло” влило слово “літо”». Чоловік бачить, що перед ним радісна і безтурботна дівчина-підліток («Все солодко у дні неповноліття»). Її тіло, що нагадує «ледь нестиглий плід», є об'єктом радше естетичної, ніж чуттєвої насолоди.

Однак із завершенням першої строфи емоційний тон вірша змінюється. Ліричний герой усвідомлює, що його героїня є німфеткою, ладною впасти «кожному до ніг» навіть «за так», а «не за спасибі». Розчарування породжує запитання, що, немов спазм, стискає горло: «Чи можна врятувати чистоту, красу? Кому це під силу?» Спасителю! А якщо не він – то хто? Ми самі у змозі це зробити? З'являється образ Яблунового Спаса, тобто Преображення Господнього. Цей образ потребує окремого коментаря.

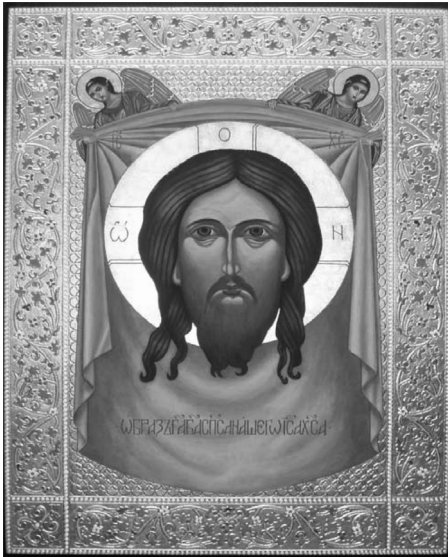
Улітку християни відзначають три Спаси (Спас – скорочене від Спаситель – Ісус Христос).

Перший Спас, або, як його називають у народі, Маковія, Медовий Спас, Спас на воді (14 серпня), фактично об'єднав у собі три свята. Насамперед це винесення останків хреста, на якому був розп'ятий Ісус Христос, з імператорського палацу до храму Софії (Візантія, IX століття). Упродовж двох тижнів хрест носили по Константинополю, очищаючи місто від злих духів, хвороб тощо. Отже, це свято очищення. По-друге, йдеться про хрещення Русі князем Володимиром. І нарешті свято, встановлене на честь сімох святих мучеників Маккавеїв, які з благословення своєї матері Соломії загинули за віру (звідси народна назва Маковія). За давнім звичаєм, у цей день освячують мед. Традиція пов'язана з повір'ям,

що перший урожай слід приносити Богові й лише після цього споживати самим.

Другий Спас – Яблучний, або Свято Преображення Господнього (19 серпня) – одне з дванадцяти найважливіших християнських свят. Відзначають його з IV століття. Як свідчать Євангелія, незабаром після того, як Спаситель відкрив учням, що Йому слід постраждати, бути вбитим і на третій день воскреснути, Він завів трьох апостолів

Ікона «Спас Нерукотворний»

– Петра, Якова й Івана – на гору Фавор і перетворився (преобразився) перед ними: обличчя просіяло, як сонце, одяг зробився білим, як сніг. Апостоли побачили старозавітних пророків Мойсея та Іллію, які говорили з Ісусом про Його близький відхід. Раптом усіх осінила світла хмарина, з якої почувся голос: «Це Син Мій Улюблений, що Його Я вподобав. Його слухайтеся!»

На думку Йоана Золотоуста, Преображення відбулося, «щоб показати нам майбутнє преображення єства нашого...» Світле майбутнє уготоване тим, хто преобразить свою душу, позбудеться гріха, відновить образ Божий. Таким чином, знову йдеться про очищення.

За давнім звичаєм, у цей день освячують плоди (виноград, яблука). Тому в народі свято називають Другим, або Яблучним Спасом.

Третє свято – Спаса Нерукотворного (29 серпня, Третій Спас, Спас на Полотні, горіховий Спас). Воно завершує цикл.

За євангельським переказом, Спаситель витер обличчя рушником, і на тканині залишилися відображення Його Божественного лику. (В Україні

ікони Нерукотворного Образу Ісуса Христа – одні з найбільш шанованих.)

Горіховим Третій Спас називають тому, що до цього дня дозрівають горіхи. Його в давнину називали ще Хлібним, тому що напередодні відзначають Успіння Пресвятої Богородиці, з яким пов'язане закінчення жнив.

Виходячи зі сказаного вище, прикінцеві рядки вірша «Якщо нікого не спасе Спаситель, // Кого спасе цей яблуневий Спас?» можна розуміти так: ми (у тому числі й героїня вірша) відійшли від традицій народу, забули Божі заповіді, не дбаємо про чистоту душі, відтак допомогти нам усім (і Лоліті) може лише Спаситель. Отже, це справді крик болю. Поезію «Лоліта» класифікують як інтимну лірику, хоча насправді тут наявний синтез мотивів, що загалом властиво творчості О.Ірванця. У нього взагалі небагато «одновидових» віршів. Скажімо, до інтимної лірики можна залічити «Ще один день в цьому світі прожито без тебе...», «На перехресті осені й зими...»

* * *

Ще один день в цьому світі прожито без тебе –
Тихо, спокійно, без коливання основ.
Немов коліщатка дуже складної системи,
Ми, розійшовшись, ніяк не зійдемося знов.

Крутиться пас і вали обертаються плавно.
Тут недоречні печаль, чи смуток, чи гнів.
Ще один день на минуле вже переплавлено
У механізмі по переплавленню днів.

Ще один день затвердіє в підставленій формі –
Згусток не наших з тобою спіткань і розмов, –
Стане, підписаний в шафці лабораторній:
«День, у який вони не зустрілися знов».

Час, мов алхімік, працює таємно, без свідків...
Все ж я над ним усміхнутися можу, коли
Згадую кілька від нього прихованих злитків –
Днів, у які ми все-таки разом були...

О.Ірванець

* * *

На перехресті осені й зими
Навряд чи варто зачинати love story
Ліси порожні і поля просторі –
Чи ж в просторі не згубимося ми?..

На роздоріжжі осені й зими
Нізащо зарікатися не буду
Я ані від тюрми, ні від суми,
Тим паче від сурми Страшного Суду.

У осені на дні, на самім дні,
В холодні дні, нудні й немилосердні,
Сказати – «так» (або казати «ні»)
Не легко, як, скажімо, десь у серпні.

І в кожному дні, немов у вигнанні –
Ми, й невтямки нікому з нас, нікому,
Що зовсім не на білому коні,
І навіть не на іншому якому, –
На БМВ, або й на БМП
Зима влетить по вимерзлій шосейці.
(Чуття – холодне, темне і тупе.
Мов скринька, замикається на серці.)

Тож чи знайдемо ми спасенний спосіб
В передчутті мелодії сурми
Порятувати цю одквітну осінь
З-під гострих крижаних коліс зими...

О.Ірванець

У поезії «Мій хрест» знову натрапляємо
на синтез мотивів.

Мій хрест

Сьогодні вечір, а вона – з ними.
Сьогодні вітер, а я сам, знову.
Оце мій хрест, зніміть його з мене.
Оце мій хрест, зніміть мене з нього.

Оце мій хрест. Я ніс його довго.
Зустрів її і кинув під ноги.
Оце, кажу, такі мої дрова.
Ти розпали мені вогню з нього.

Вона сказала: «В мене є фрески.
У мене храми є, на них – шпилі.
Якби маленький, золотий хрестик.
Якби на шию, а не на спину».

Тепер прийшли і кажуть: «Прощайся».
Центуріони стали, як влиті.
Візьміть маленьке золоте щастя.
Лишіть велике кам'яне лихо!..

Хрестоносіння, кажуть, – це догма,
І час новий мене змете, змеле.
Оце мій хрест, я ніс його довго.
Змініть мене.
Зніміть його з мене.

О.Ірванець

Початок розгляду також починаємо з
аналізу заголовка.

[?] Які асоціації викликає у вас назва по-
езії? (*Ісус Христос ніс Свого хреста на Голго-*

*фу. Звідси й вислів – «Нести свій хрест», що
означає «терпеливо переборювати труднощі,
незгоди, все те, що стало неминучим у чьомусь
житті» (Фразеологічний словник української
мови : у 2 кн. / уклад. В.М.Білоноженко та ін. –
К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 2. – С. 548)).*

Ієронім Босх. Несення хреста. 1490–1500 рр.

[?] У поезії стикаються два світи: ліричного
героя і його обраниці. Якими вони постають у
творі?

[?] Хрест – це страждання, муки за якусь
ідею. В Ісуса – муки і страждання за рід
людський, а в ліричного героя?

Таким може бути проблемне запитання, яке
спонукатиме старшокласників уважно вчита-
тись у твір, з'ясувати його основний конфлікт –
неприйняття коханою цінностей ліричного ге-
роя, протиставлення вартостей духовних і ма-
теріальних, зіткнення духовної чистоти з об-
лудністю і духовним убозтвом.

Продовжити розмову можна, запропону-
вавши учням закінчити речення: «Хрест лірич-
ного героя у вірші О.Ірванця – це...» Логічним
завершенням розмови може стати завдання –
визначити власну ідею, за яку кожен готовий
«нести свій хрест». «У кожного – свій хрест», –
скажемо вихованцям, і прочитаємо слова Спа-
сителя: «Коли хто хоче йти вслід за Мною... хай
візьме свого хреста та й за Мною йде». Учні ма-
ють записати одне речення (його можна не оз-
вучувати): «Мій хрест – це...»

Цікаво було б також поміркувати, що є та-
ким хрестом для О.Ірванця. Тоді перехід до
розгляду поезії «Переночуй мене, вишневий

Федір Моллер. Несення хреста. 1869 р.

саде...» буде логічно зумовлений і розгляд їх становитиме цілісність.

* * *
Переночуй мене, вишневий мій саде.
Т.Шаповаленко

Переночуй мене, вишневий саде,
Бо це моя остання в світі ніч.
Бо завтра хрест мені на плечі сяде,
Як символ роздоріж і протиріч.

Переночуй мене, вишневий саде.
Вишневий саде, звешся Гефсимань.
Бо завтра, завтра, хрест на плечі сяде,
Як символ – ще чого? ридань? страждань?

А півня крик розбуджено-співучий
Розноситиме вітер по горбах.

Ось вже цілує мене в губи учень,
І чути присмак вишень на губах...

О.Ірванець

Інформація, потрібна для розуміння тво-
ру:

Гетсиманський сад – оливковий сад у Єрусалимі. Християни вшановують його як місце Страстей Господніх. Сюди не раз приходив Спаситель з учнями. Тут молився і перед Своїми стражданнями: «Упав Він долілиць та молився і благав: “Отче Мій, коли можна, нехай обмине ця чаша (тобто доля, близькі страждання. – А.Ф.) Мене. Та проте, – не як Я хочу, а як Ти”».

Саме сюди привів Юда слуг первосвящеників, і тут Його взяли під варту. На місці моління Ісуса в IV ст. було збудовано церкву (відновлено після зруйнування в середині XII ст.).

Відомо, що батьки Божої Матері поховані в Гетсиманії. Поблизу батьків поховали апостоли і

Діву Марію. Християни благоговійно шанували гріб Матері Божої й пізніше побудували на тому місці храм. Нині Гетсиманський сад виглядає так само, як і дві тисячі років тому. Там звідтоді збереглося вісім оливкових дерев. У мововжиток словосполучення ввійшло як назва місця болісних роздумів, складного вибору.

Важливо під час прочитання твору дати відповіді на низку запитань.

[?] Хто є ліричним героєм поезії? Від чийого імені йде мова?

[?] Про які роздоріжжя і протиріччя йдеться? Між ким? Чи, може, ця суперечність присутня в душі людини?

[?] Чому ліричний герой відчуває на губах смак вишень, якщо сад Гетсиманський – оливковий?

Під час вивчення поезії «О-ля-ля! – сказав Артур Рембо...» застосовуємо компаративний аналіз. Для цього пропонуємо учням ознайомитися з віршем французького поета й зіставити його з текстом О.Ірванця.

Моя богема

В кишені руки вклав, ішов собі бульваром,
Одягнений в самий лиш спогад про пальто,
Та вірний був тобі, о Музо, як ніхто,
І повний – о-ля-ля! – палким кохання жаром!

Хлопчак замріяний, я рими добирав,
А з дірки у штанах світило голе тіло,
І небо зоряне тихенько шелестіло –
Ген на Ведмедиці у корчмі я бував.

В осінні вечори сидів я край дороги,
Прислухавшись до зір, і крапельки вологи
На чолі відчував, немов хмільне пиття;

Між тіней-привидів складав я вірші щирі,
Коліном в груди вперсь і грав, немов на лірі,
На гумі, видертій з розбитого взуття.

А.Рембо, переклад Ю.Покальчука

Провідним мотивом поезії А.Рембо є утвердження вірності поета своїм ідеалам, нехтування матеріальним заради духовного. Настрій твору життєрадісний, оптимістичний, життєствердний. Закликом прагнути до втілення своїх мрій попри будь-які життєві перешкоди пройнятий і вірш О.Ірванця. Розуміння цих ідей має стати результатом розгляду твору.

* * *

«О-ля-ля! – сказав Артюр Рембо,
Кулаки стискаючи в кишенях, –
Знову цілять не по тих мішенях,
Людство знов когось не вберегло».

Так вже споконвіку повелось,
Що свистить каміння у повітрі
І новітні грані непомітні
У мистецтві відкриває хтось.

Ось прийшов і в небесах повис
Високосний номер телефону,
Ніби заголовок фейлетону:
«Альпініст не озирнувся вниз».

І пілот не озирнувся вниз,
Висоту хапаючи очима,
Та з тієї самої причини
І поет не озирнувся вниз.

Голосами наших матерів
Кличе нас колишнє і минуле,
Але що б позаду ми не чули,
Ми повинні бути угорі!

О.Ірванець

Роздумами про сенс життя, сутність буття
на цій землі кожного з нас, проблему втрати
індивідуальності, вболіванням про те, що залиши-
мо після себе, сповнена поезія «Корот-
кий вірш про кінець світу».

Короткий вірш про кінець світу

А завтра знову буде просто день,
Звичайний день під назвою «Останній»
У цьому світі, теж останнім, де й
Ми разом – одностайні, як у стайні,

Де все востаннє, та ніхто про те,
Не інформус – то ніхто й не знає,

Тож не кує, не меле, не мете,
І з перехожих мірок не знімає

На те, також останнє, убрання,
Тож, видно, наго підємо в колонах
Тим шляхом, що у небо, навмання,
Лиш з пальмовими гілками в долонях.

О.Ірванець

Для осягнення змісту пропонуємо учням
поміркувати над запитаннями.

[?] Яка емоційна палітра поезії?

**[?] Що найбільше непокоїть ліричного геро-
я?**

**[?] Яку роль відіграє у вірші гра слів (ос-
таний – одностайні – стайні)?**

[?] Витлумачте значення епітета наго.

**[?] У чому полягає роль образу «пальмових
гілок у долонях»?**

**[?] Ми – це кожен із нас? Чи хтось із при-
сутніх виокремлює себе з цього загалу?**

Загалом О.Ірванець не раз звертається до
проблеми екзистенційного вибору людини,
сутності її буття. Одна з таких поезій –
«Інфінітив». (Аналіз твору подано в № 9 жур-
налу «Дивослово» за 2010 р.)

Олександр Ірванець іронічний...

Є в О.Ірванця поезії, продиктовані болем,
емоціями і... тверезим поглядом на дійсність.
Поєднання може здатися неймовірним, але
це так. Прочитавши їх, мимоволі згадуєш
звернені до українського народу слова
І.Франка, Т.Шевченка.

«Про громадянський обов'язок треба гово-
рити, певно, в останню чергу, – зауважив поет
в одному з інтерв'ю. – У письменника є це
відчуття, що як не напишеш цього ти – цього
не напише ніхто». Справді, не кожен зможе і
візьме на себе сміливість написати так, як на-
писав О.Ірванець. Ідеться про поезії
«Любіть!..», «Вірш до рідної мови», «Де б ти
хто б ти коли б ти яким би ти досі не був...»,
«Відкритий лист до прем'єр-міністра Канади
Браяна Малруні та генерал-губернатора Рома-
на Гнатишина від трудящих колгоспу “Шлях
Ілліча” (закреслено) “Шлях Ільковича”», «Ук-
раїнсько-німецький розмовник», «До питання
про категорію часу», «Айне кляйне нахтму-
зік», «Уроки класики», «Раптово усі поставали
борцями...», «Ця здогадка давня, але не іржа-
ва...» та інші. У цих віршах поет постає перед
читачем як бубабіст.

Тому перед початком вивчення їх доречно
ще раз нагадати учням зміст головних
дефініцій («“Бу-Ба-Бу” – літературне угру-
повання у складі Юрія Андруховича, Олек-
сандра Ірванця і Віктора Неборака», «Бубабу
– стиль художньої літератури, культивован-
ий літературним угрупованням “Бу-Ба-
Бу”». «Бубабіст – людина, яка працює в стилі
бубабу») і ознаки стилю. Потрібний матеріал
знаходимо в есеї членів групи «Бу-Ба-Бу».

Ю. Андрухович:

«Балаганне штукарство завжди було і є зрозумілим та потрібним кожному. ...Балаган притаманний нам (членам групи “Бу-Ба-Бу”. – А.Ф.) внутрішньо. В ідеалі ми хочемо досягти такого, щоб нас розуміли [всі]...»

Суть нашого шляху – скепсис та іронія <...> головна вісь нашого обертання – самоіронія.

...про театр. І про маски <...> Ми любимо предметність, фактурність, антуражність. Маска дає змогу і перевтілитися, і лишитися собою водночас. Це – засіб нашого подорожування в часі та просторі. <...> Таким чином, ми карнавальні.

Карнавальність, однак, полягає не тільки й не стільки в масках. Карнавал поєднує непокдане, жонглює ієрархічними цінностями, перекидає світ догори ногами, провокує найсвятіші ідеї, щоби порятувати їх від заокостенілості й омертвіння. Карнавал – війна зі Смертю...

Бубабізм – це спосіб життя. Це спосіб зробити кепське життя гарним. Піковим виявом життя нині є місто.

Ми слугуємо рідній нації тим, що слугуємо рідній мові. Нас не надто тишить її “друге місце за милозвучністю”. Для мертвої мови то невелика втіха. Нам треба, щоб вона була живою, принаймні, як за часів Котляревського. І якщо правда те, що у жовтні 90-го голодуючі студенти на Майдані Незалежності в Києві слухали касету з нашими віршами, то маємо доказ, що пишемо живою мовою.

Це означає, що наша мова – відкрита система. Це означає, що вона – об’єкт не просто любові, а й забави. Мова не терпить нудотності. Гра є найдосконалішим виявом творення, а мова любить, щоб її творили. Творити мову – означає не що інше, як пізнавати її <...> Кожен наш вірш – це пізнання мови. Але це не вичерпує наших захоплень».

О. Ірванець:

«...наприкінці 80-х у цьому світі відчувся голод на щось таке як “Бу-Ба-Бу” <...> Наша ідея витала в повітрі».

«...після “Бу-Ба-Бу” в українській поезії стало можливим писати все <...> Ми зруйнували дуже багато шаблонів <...> Ми писали, не думаючи про те, що це “не можна”, і воно ставало: “можна”».

«...бубабу – всього лишень стиль життя, карнавальний, іронічно-пародійний, необароковий, вуличний, постмодерний».

В. Неборак:

«...час БУБАБУ – незмірно більший, ніж 16 років існування нашого угруповання. Цей час триває як мінімум дві сотні років, а може, і, з певного

погляду, з початку епохи Відродження, а може, й усі дві тисячі років від Різдва Христового. Час БУБАБУ – це час, коли людина стає кимось таким, як карнавальний персонаж, – і не конче під час карнавалу. Людина в цьому часі відходить від своєї сутності. Ось що я маю на увазі, називаючи цей час часом БУБАБУ»;

«...Стиль бубабу – це стиль, у якому поєднано бурлескно-балаганно-буфонадні елементи. Усе дуже чітко. І ніяких претензій на тотальну новизну. Хіба бурлеску не було двісті чи дві тисячі років тому? Був. Була ще в античні часи знаменита пародія на епос Гомера – “Жабомишподраківка”. Це сміхове заниження високого стилю, – те, що пізніше одержало назву бурлеску. І балаган був із давніх-давен. Андрухович говорить, що це старосврейське слово, яке означає хаос. Буфонада? – Містерія-буф, опера-буф і т. п. <...> це можна назвати поліфонічно-карнавальним стилем літератури, який час від часу відроджується й актуалізується».

«Наше життя – БУБАБУ.

Наша історія – БУБАБУ.

Наша політика – БУБАБУ.

Наша економіка – БУБАБУ.

Наша релігія – БУБАБУ.

Наше мистецтво – БУБАБУ.

Наша країна – БУБАБУ.

І це БУБАБУ потрібно перебороти...»

Переборення часу «БУБАБУ» в Україні, повернення людини до її сутності, справжніх цінностей було і є метою О.Ірванця. Що це означає? Запитаємо в учнів. І в себе.

Учитель, ідучи на урок літератури, має пам’ятати, що дитячі душі відкриваються йому тільки тоді, коли він прийде до вихованців, як до читачів, – зі своїми питаннями, враженнями, сумнівами з приводу прочитаного твору. Якщо ж ні – почує правильні, але завчені (з підручника) слова. Тому запитаємо насамперед у себе: що означає перебороти час «БУБАБУ»?

Розглянемо кілька поезій. (*Ключ, яким для цього скористаємося, і прочитання інших творів подано у згадуваній статті журналу «Дивослово».*)

Поезія «Любіть!..» викликає в багатьох читачів обурення: О.Ірванець зневажив найсвятіше – любов до України! Тим часом ідеться про заперечення стереотипу і мовного кліше,

створеного на основі вірша В.Сосюри «Любіть Україну». Як і у випадку з оспівуванням рідної мови, стало звичним серед «патріотів», незовсім-патріотів і зовсім-не-патріотів клястися в любові до України й закликати до цього інших. Саме мовні штампи – окремі вислови з вірша В.Сосюри, що стали ними від частого вживання, – обіграє О.Ірванець.

Перед початком розмови послухаємо учнівське повідомлення про історію вірша В.Сосюри «Любіть Україну». Потім прочитаємо поезію «Любіть!..» і запропонуємо зіставити два тексти.

Любіть!..

Любіть Оклахому! Вночі і в обід,
Як неньку і дедді достоту.

Любіть Індіану. Йй так само любіть
Північну й Південну Дакоту.

Любіть Алабаму в загравах пожеж,
Любіть її в радощі й біди.

Айову любіть. Каліфорнію теж.

І пальми кристалі Флоріди.

Дівчино! Хай око твоє голубе, –

Та не за фізичні вади –

Коханий любити не встане тебе,

Коли ти не любиш Невади.

Юначе! Ти мусиш любити стократ
Сильніше, ніж любиш кохану,
Колумбію-округ і Джорджію-штат,
Монтану і Луїзіану.

Любити не зможеш ти штатів других,

Коли ти не любиш по-братськи

Полів Арізони й таких дорогих

Просторів Аляски й Небраски.

Любов що, сильнішу, ніж потяг до вульв,

Плекай у душі незникому.

Вірджинію-штат, як Вірджинію Вулф,

Люби.

І люби – Оклахому!..

О.Ірванець

Звернемо увагу юних читачів на розділові знаки, які поставив автор після заголовка, і попросимо прокоментувати слова Інни Корнелюк: «Бубабіст і в понятті “любіть!..” – бубабіст, а мені від одного знаку оклику і двох крапок в одній компанії ніяково робиться». Нехай учні поміркують, що ж означають ці розділові знаки.

Ідеологічні й мовні кліше поет пародіює у вірші «Айне кляйне нахтмузік» («Маленька

нічна серенада»). З'ясувати, які саме – завдання для роботи у групах. Рівень його виконання покаже готовність учнів до самостійного прочитання текстів, ефективність роботи вчителя. У випадку труднощів (у слабшому класі) ініціативу візьме на себе словесник.

Отже, стереотипи і кліше.

- Перші три рядки – ідеї великої України «від Сяну до Дону».

- «Вже сонце низенько, // Вже вечір близенько» – пряме цитування української народної пісні, прийом, який часто використовують авангардисти, формуючи свій текст із розрізнених частин чужого.

- «І я тобі, ненько, кажу по-синівськи “Добраніч...”», «Добраніч, вітчизно, добраніч, вітчизно, добраніч...» – обігрування часто вживаного вислову. Звернемо увагу, що слово «вітчизна» написано з маленької літери. Чому?

- «...очі, мов брами...» – свідоме вживання знижувального порівняння для посилення ефекту пародіювання заштампованих висловів.

- Перелік усіх, хто не спить цієї ночі, у подальшому нанизування означень, прикладок – алюзія на вірш Б.Олійника «Стою на землі», де прийом застосовано як приклад штучності, надуманості, відірваності поета від народних традицій.

- «...іще не готові Десну перейти батальйони» – алюзія на роман О.Десняка про події Великої Вітчизняної війни «Десну перейшли батальйони», написаний із позицій соціалістичного реалізму.

- «...Твої Роксолани // Попід “Бристолями” // Йдуть заміж по п'ять разів за ніч...» Українських дівчат у Європі за красу й розум називають роксоланами на честь султанши Роксолани – Насі Лісовської. Цей образ змалювали О.Назарук, С.Плачинда, П.Загребельний. Сучасні ж дівчата-роксолани стають повіями.

- «...повертимів моїх богорівних...» – ідеться про Ю.Андруховича і В.Неборака. Приклад самоіронії.

Іронія й самоіронія, пародіювання й самопародіювання справді є однією з прикметних ознак стилю бубабу. Самоіронією сповнені

Айне кляйне нахтмузік

Від Дону до Сяну
Лежиш, осіянна.
Від Тігра з Ефратом лежиш аж до Осло й Баранович.
Вже сонце низенько,
Вже вечір близенько,
І я тобі, ненько, кажу по-синівськи «Добраніч...»
Та перше, ніж ти свої очі, мов брами, до завтра причиниш,
Давай спом'янемо усіх,
Що не сплять цієї ночі, з причини, або й без причини:
Твої космонавти
На станції «Тризуб» так само летять по орбіті;
Твої костоправи
Так само стуляють щелепи, коліна і лікті побиті;
Твої педераста
Так само приймають (або не приймають) закони,
Або закидають за комин, або закладають за комір;
Твої мільйонери
Так само рахують так само набуті мільйони;
Твої офіцери
Вчать мову й муштрують іще не готові Десну перейти
батальйони;
Твої Роксоляни
Попід «Брістолями»
Йдуть заміж по п'ять разів за ніч.
Гірка і пречиста, свята й ненависна,
Добраніч, вітчизно, добраніч, вітчизно, добраніч...
Все інше заснуло. В лісах твоїх сплять, обійнявшись,
звірята.
Поклався осел з бараном, а тигр, наче з братом, з ефратом.
На водах морів твоїх сплять кораблі: криголами,
сейнери, траулери, китобої, канонерки, джонки, чайки,
катамарани, есмінці, авіаносці, крейсери, катери,
тримарани, байдарки, каное, галери, моторки, галеони,
яхти, барки, баржі, рудовози, танкери, міноносці, кліпери, –
а окремо від них –
каравели й гондоли.
Сплять люди в будинках, і навіть поети –
оті джони донни твої,
дон жуани, гандони, –
Й вони навіть сплять у якихось альковах, і наче в оковах –
В обіймах своїх маргарит, припадочних і припадкових
Поетів ти завтра у шати вбереш і у рами обрамиш
Лиш встанеш раненько і з шатів тих соплі і кров відпереш.
Тож добраніч, вітчизно, добраніч...
Вже й я відпливаю, але відчуваю, як десь, у містах їхніх
рідних
До сну вже схиляє і двох побратимів моїх богорівних.
І ми вже лягаєм, набік відкладаєм болючі свої 3 (три) пера,
І вже засинаєм, і вже не встигаєм востаннє тобі
побажати добра... –

Ніч.

О.Ірванець

* * *

Де б ти хто б ти коли б ти яким би ти досі не був³
Возлюби розлюби а затим возлюби його заново
Цей народ що оплакав не раз Маріанну й рабиню
Ізауру
А про Мотрю і про Катерину нараз прочитав і забув

Що кумирів нових не надбав а старих розгубив
Що втомився від рішень та їхньої колегіальності
Навіть гідність свою розбудив возлюбив розлюбив
Запевняючи брата і свата
і ката

у власній лояльності
Цей народ що з дев'ятого поверху ліфтом з'їжджа
на город

Що вистоює черги на митниці альбо на мітинги
Що крім грошей не хоче ніяких уже нагород
І слухняно таврує чуже
і виконує все що намітили

Не запитуй: навіщо? для чого? куди? і чому?
Все одно не збагнеш хоч би скільки в пророки не пнися
Тож зіжмакай гординю свою і всміхнися народу цьому
Чи й самому собі
чи й нікому –
а все ж усміхнися

Усміхнися і йди
і усмішку з губи не згуби
Хай ніхто не збагне: ти сякаєшся в небо чи каєшся
Возлюби розлюби возлюби розлюби возлюби
Бо від нього
нічого подібного
не дочекаєшся
О.Ірванець

вірші О.Ірванця «1992», Ю.Андруховича «Пам'ятник», В.Неборака «Автопортрет».

Звернення до прийому пародіювання проілюструємо на прикладі поезії «Чумак Хокайдо». Епіграф переадресовує читача до вірша Ю.Андруховича «Козак Ямайка».

Після прочитання поезії запитаємо в учнів про їхні враження, думки, почуття. Опісля шляхом компаративного аналізу розглянемо обидва твори. Подамо можливий варіант такого аналізу.

Автори вирішили поєднати, здавалося б, непоєднане. Навіщо? Ну що може бути

спільного між Україною, Ямайкою і Японією? Однак після уважного вивчення відповідь знайдеться.

Навіщо? – Показати взаємопов'язаність таких, здавалося б, далеких країн, культур, ментальностей. Серед численних способів зламати міф про відірваність України від світу цей, безсумнівно, вартий уваги. Ще один мотив – створити цікавий, оригінальний вірш, показати українську культуру у світовому контексті, з нового, несподіваного боку.

Абсурдно? Та якщо глянути глибше, можна згадати, що козаки свого часу воюва-

Чумак Хокайдо

Згадуючи Юрка Ямайку

О як же волику-сан подібна земля до пляцка
О скільки сенсей-круторогий на пляцку тім плутанини
По сей бік курили рили по той бік аляска ляска
А поруч із хвиль і піни здійсмаються хвиліпіни
Я марю тут Сахаліном (хоч нащо він взагалі нам)
Та змащую вазеліном тобі чиряка за коліном

Тутейші аборигенші так дивно зовуться – «гейші»
Чорняві неначе сливи як персики злотошкірі
Та звичай дивні тут (хоч фрухти значно дешевші) –
Стрибнув би з котроюсь в бамбук та їй на умі гаракірі
Отож кружеляю тут саке з полпотівцем і

чайканшистом

Були б непогані хлопці – друзі в Широкому Лузі
Ковтнемо бува й привидиться: ідемо степом чистим
А вранці прочунаєш голову і все під тією ж Фудзі

Вже поперек горла мені рис і каламутне саке
Жуєш недоварену рибу а перед очима гречаники
(Та й на смак теє саке як твої волику сльози)
Віддав би з себе усе за добрий гранчак бурячанки

А ніч навколо азійська така таємнича й погордлива
Тільки й чекаєш що вискочить якась в кімоно мана
Крикне гортанним голосом свого хрипкого єрогліфа
Трісне п'ятою межі очі – тут мені і хана

О.Ірванець

ли по всій Європі, доходили і до Франції. А раптом одного з них занесло на Ямайку, разом з кошем побратимів на чайках? Усе можливо...

Точки дотику. Починається гра!

Культура Ямайки, хоч як це дивно, часто перегукується з козацькою – те саме необтяжливе ставлення до життя і його труднощів, існування «тут і зараз». А ще – історія: міфи про скарги, завойовників. Яка різниця, де сидіти й дивитися на захід сонця: під пальмою чи на кургані? А степ такий схожий на море.

Повільна, споглядальна японська культура. Повільні воли, неспішна мандрівка чумаків... Таки є щось спільне!

Пародіювання. Поезія О.Ірванця є пародією на вірш Ю.Андруховича. На це вказують

і зміст, і загальна тональність, і лексичні засоби твору. Нехай учні доведуть чи спростують цю тезу.

Трохи літературознавства. Усе це зветься «постмодернізм». Гра і колаж (несподівані на шарування й комбінації) – його істотні ознаки. Як бачимо, і в українській літературі знайшлося місце для нього.

Окремо виділимо поезію «Де б ти хто б ти коли б ти яким би ти досі не був...», читаючи яку, згадуєш Франкові слова про «обважнілу расу», Шевченкові – про «славних прадідів великих правнуків поганих».

Розмову розпочнемо зі з'ясування емоційних вражень і думок про твір. Використовуємо прийом «Незакінчене речення»: «Читаючи поезію, я відчував... думав... Вважаю, що це твір

* * *

Де б ти хто б ти коли б ти яким би ти досі не був*
Возлюби розлюби а затим возлюби його заново
Цей народ що оплакав не раз і Джейн Ейр, і рабиню Ізауру
А про Мотрю і про Катерину нараз прочитав і забув

Що кумирів нових не надбав а старих розгубив
Що втомився від рішень та їхньої колегіальності
Навіть гідність свою розбудив возлюбив розгубив
Запевняючи брата і свата і ката у власній лояльності

Цей народ що з дев'ятого поверху ліфтом з'їжджа на город
Що вистоює черги на митниці альбо на мітинги
І крім грошей не хоче ніяких уже нагород
І слухняно таврує чуже і виконує все що намітили

Не запитуй: навіщо? для чого? куди? і чому?
Все одно не збагнеш хоч би скільки в пророки не пнився
Тож зіжмакай гординю свою і всміхнися народу цьому
Чи й самому собі чи й нікому та все ж усміхнися

Усміхнися і йди
і усмішку з губи не згуби
Хай ніхто не збагне: ти сякаєшся в небо чи каєшся
Возлюби розлюби возлюби розлюби возлюби
Бо від нього
нічого
подібного не дочекаєшся

про...» Далі вибудовуємо її за такими запитаннями (в дужках подаємо можливі відповіді):

[?] Що могло стати поштовхом до написання вірша?

[?] До кого звертається поет у перших рядках? Хто цей «ти»? (*Кожен із нас, нині суціль. Так звертався Т.Шевченко «До мертвих, і живих, і ненарождених земляків...»*)

[?] Із яким закликком звертається поет до нас? Чи не є цей заклик алогічним? (*Незрозуміло, чому ми маємо спочатку полюбити, потім розлюбити і знову возлюбити народ. Очевидно, відповідь у наступних рядках.*)

[?] Яким змальовано у вірші «цей народ»? (*Таким, що втратив свою ідентичність. Народ утомлений, зневірений, без історичної й національної пам'яті, гідності, ідеалів.*)

[?] Чи можлива заміна означення «цей» на «наш»: «...возлюби його заново // наш народ...»? (*Ні, означення «цей» містить нехай і приховану, але об'єктивно негативну оцінку: ось який він є, цей народ...*)

[?] Чи достойний «цей народ», щоб його «возлюбити»? (*Так. Об'єктивна оцінка власного народу (пригадаймо Франкові слова про «обважнілу расу», Шевченкові про «славних прадідів великих правнуків поганих») не означає зневаги і презирства до нього, вона виконує роль «гірких, але потрібних ліків».*)

[?] Як слід розуміти заклик поета возлюбити народ заново? (*Очевидно, йдеться про не-*

* Подано за: А н д р у х о в и ч Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу-Ба-Бу». Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007. – С. 248-249.

минуче розчарування від народу. І все ж маємо знайти в собі сили возлюбити свій народ таким, як він є.)

[?] Чи можна замінити дієслово «возлюби» на «полюби»? *(Ні, урочистий старослов'янізм доречніший тоді, коли йдеться про любов до свого народу.)*

[?] Чи згодні ви з тим, що треба «зіжмакати» гординю і все ж усміхнутися своєму народові, не зважаючи ні на що? Що означає цей вислів?

[?] Чому це так важливо – усміхнутися: якщо не народові, то самому собі «чи й нікому»?

[?] Розкрийте зміст рядків «Хай ніхто не збагне: // ти сякаєшся в небо чи каєшся...» У чому має покаятися кожен із нас?

[?] Чи погоджуєтеся ви з авторською логікою: треба возлюбити народ, тому що він тебе все одно не возлюбить?

[?] Відсутність розділових знаків у вірші, дроблення рядків на окремі слова і словосполучення сприяють його осмисленню чи заважають?

[?] Про що цей вірш? Закінчіть речення: «Я вважаю, що це твір про... Зараз я відчуваю...

думаю... розумію...»

Цікаво, що в останньому поетичному збірнику («Мій хрест», Харків, 2010) О.Ірванець вніс деякі правки в текст вірша й у розташування рядків. Завдання для профільного класу: віднайти зміни й порівняти обидві редакції.

Олександр Ірванець... «Хто ж він на решті? – запитує Ю.Андрухович. – Черговий фейлетоніст, так званий “сатирик” <...> фонтануючий коміксами й куплетами конферансьє? Усього потроху. Та передусім – поет з сумними очима і втомленим голосом, який дуже хочеться слухати й чути...»⁴ Кожен знайде в його поезії щось для себе – в інтимному зв'язанні, ліричному осмисленні сутності буття, тверезому й іронічному погляді на світ і себе в ньому. Зрештою, й бубабістські вірші також багаторівневі, і читач сприйме їх залежно від рівня власного досвіду, культури, освіти. Безсумнівним вважаємо одне: ці поезії потрібні нам сьогоднішнім і нам завтрашнім.

Список використаної літератури

1. http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/teatr_i_kino/BALAGAN.html
2. Андрухович Ю. «Аве, «Крайслер»! Пояснення очевидного / Ю.Андрухович // Четвер. – 1996. – № 6.
3. Андрухович Ю. Апологія блазенади / Ю.Андрухович // Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу–Ба–Бу. Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007.
4. Андрухович Ю. Дві голови одного дракона / Ю.Андрухович // Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу–Ба–Бу. Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007.
5. Андрухович Ю. Бу–Ба–Бу: Вибрані твори / Ю.Андрухович, О.Ірванець, В.Неборак. – Л.: Піраміда, 2007.
6. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини / Ю.Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея. – 1991.
7. Андрухович Юрій. Віктор Неборак // <http://www.tochka.org.ua/view.php?uid=&view=txt&id=639>
8. Андрухович Ю. Голова, що літала / Ю.Андрухович // Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу–Ба–Бу: Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007.
9. Барт Р. Від твору до тексту / Р.Барт // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001.
10. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М.Бахтин. – Москва: Художественная литература, 1990.
11. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Искусство, 1975.
12. Борхес Х.Л. Письмена Бога / Х.Л.Борхес. – Москва: Республика, 1992.
13. Українські літературні школи та групи 60-80-х рр. ХХ ст.: Антологія вибраної поезії та есеїстики / Упоряд., автор. вступн. слово, бібліограф. В.Габора. – Л.: ЛА «Піраміда», 2009.
14. Гессе Г. Гра в бісер / Г.Гессе. – К.: Дніпро, 1997.
15. Гессе Г. Очтении книг / Г.Гессе // Гессе Г. Письма по кругу. – Москва: Прогресс, 1987.
16. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т.Гундорова. – К.: Критика, 2005.
17. Еко У. Поетика відкритого твору / У.Еко // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Л.: Літопис, 2001.
18. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М.Зубрицька. – Л.: Літопис, 2004.
19. Ірванець О. Віктор – переможець / О.Ірванець // Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу–Ба–Бу. Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007.
20. Квіт С. Основи герменевтики / С.Квіт. – К.: ВД «КМ Академія», 2003.
21. Книга Буття. 19, 24-25.
22. Корнієнко Н. Український театр у переддень третього тисячоліття / Н.Корнієнко // Пошук (Картини світу, ціннісні орієнтири. Мова. Прогноз). – К., 2000.
23. Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Ю.Ковалів: у 2 т. – К., 2007. – Т. 1.
24. Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Ю.Ковалів: у 2 т. – К., 2007. – Т. 2.
25. Неборак В. Введення у Бу–Ба–Бу (Хронопис кінця тисячоліття) / В.Неборак. – Л.: Піраміда, 2003.
26. Неборак В. Декілька уточнень з приводу написання звукосполучення [бубабу] / В.Неборак // Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу–Ба–Бу: Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007. – С. 26.
27. Пахаренко В. Світоглядно-естетичні грані постмодернізму / В.Пахаренко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – № 5.
28. Поліщук Я. Між модернізмом і постмодернізмом: українська література як стратегія культуротворення / Я.Поліщук // Філологічні семінари: Типи художньої творчості в епоху постмодернізму: реальність чи віртуальність? – Вип. 5. – К., 2002.
29. Постмодернізм: Енциклопедія. – Минск: Интерпрессервис «Книжный Дом», 2001.
30. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. V.
31. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад.: В.Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 2.
32. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період / Р.Харчук. – К.: ВЦ «Академія», 2008.
33. Чижевський Д. Історія української літератури / Д.Чижевський. – Нью-Йорк: УВАН–НТШ, 1956.
34. Як воно було... // Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу–Ба–Бу: Вибрані твори. – Л.: Піраміда, 2007.

Словник термінів

Абсурд – поняття, яке означає, що світ виходить за межі нашого уявлення про нього.

Авторемінісценція – це повноцінний мотив, але зі своєю специфікою: автор починає цінувати себе самого навмисне, з метою посилення конкретної думки.

Алюзія – це натяк на відомі події, який є одночасно і своєрідною стилістичною фігурою; мотив-натяк, мотив-передчуття.

Архетип – первісний образ.

Архетоніка – синонім до слова *композиція*.

Асоціація – картина чи низка картин в уяві читача, що виникає поряд з іншою – змальованою чи названою.

Балаган (із давньогрецької) – хаос; ярмаркові буди для видовищ і розваг.

Бурлеск – буквально жарт; жанр, у якому пародіюється якийсь відомий твір (наприклад: І.Котляревський створив «Енеїду» як пародію на відомий твір Вергілія).

Буфонада – буквально *бланнявання*; характерна риса народного театру, коли на площах мандрівні актори, блазні, скоморохи розігрували сценки з підкреслено брутальними жартами. Елементи буфонади часто трапляються у творах драматургів (М.Гоголь, М.Куліш).

Гротеск – художній прийом у літературі й мистецтві, що ґрунтується на свідомому перебільшенні, контрастах реального й химерного, трагічного й комічного; карикатура.

Деконструкція – теоретична концепція, що ґрунтується на виявленні в текстах опорних понять і метафор, які вказують на перегук його з іншими, більш ранніми текстами.

Діатриб – діалог з уявним співрозмовником.

Евфемізм – заміна одного слова іншим з метою пом'якшення вислову.

Екзотичність – дивні, незвичні, з погляду людей певної країни, особливості природи, звичаїв, мистецтва далеких країв.

Епатаж – скандальна витівка; поведінка, яка характеризується повним ігноруванням правил та норм моралі.

Екзистенція – це «буття для смерті» як єдиної мети та підсумку існування.

Іронічність – стилістичний засіб, коли слово або зворот вживається у протилежному значенні з метою глузування.

Ірреальний – нереальний, який існує не в дійсності, а тільки в мисленні.

Карнавалізм (від слова *карнавал*) – народне гуляння, маскарад, що супроводжується іграми, танцями, виступами художньої самодіяльності тощо. Соціальним фундаментом метаісторичного карнавалу в Україні став підсвідомий масовий синдром зламу, що супроводжував розпад імперії і спричинював два метапсихічних складники: суспільну депресію і масову карнавальну сміхову рефлексію на катаклізм системи.

Кітч – псевдохудожній виріб, розрахований на зовнішній ефект, а також різновид масової культури, що створює і використовує такі витвори.

Контамінація – суміш різнорідних елементів, з яких утворюється якась нова цілісність (твори постмодерністів часто будуються на контамінації творів світової літератури).

Меніппея – жанр карнавальної «серйозно-сміхової» літератури.

Міфологема – мотив, що ґрунтується на міфології.

Парадокс – те, чого не повинно бути.

Шоу (англ.) – вистава розважально-естрадного жанру; театралізований показ; щонебудь, розраховане на шумний зовнішній ефект, розголос.

«Потік свідомості» – стильовий напрям у модерністській літературі початку ХХ ст., згодом – прийом зображення внутрішнього світу героя. Формально потік свідомості є внутрішнім монологом у поєднанні з калейдоскопічним зображенням (людина одночас-

но думає про різні речі, перескакує з одного на друге, її внутрішній світ – це не окремі психологічні стани, а потік, який ніколи не зупиняється).

Ремінісценція – запозичений мотив, відгосок іншого твору.

Рефлексія – емоційне осмислення автором власних переживань, роздуми над динамікою душевного стану.

Симпозіон – бенкетна дискусія.

Солілоквіум – діалог із самим собою.

Стилізація – підробка стилю; буває підробка пародійна, з метою висміювання чийогось стилю, епігонська (несвідоме наслідування когось несамобутнім автором), зумисна, здійснена з певною художньою метою (стилізація під фольклор в окремих творах чи частині твору).

Сугестія (лат.) – вплив, навіювання, гіпноз.

Галина Бійчук

УКРАЇНЬСЬКА ПОСТМОДЕРНА ЛІТЕРАТУРА

Програма
факультативного курсу
для 10-11 класів філологічного профілю
загальноосвітніх навчальних закладів

Рецензенти: **Ф.Г.Півницька**, методист української мови та літератури міського методичного кабінету управління освіти м.Нововолинська Волинської області; **Н.Д.Порало**, учитель-методист Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Т.Шевченка.

Пояснювальна записка

Новий повів у мистецтві принесли ХХ століття. Змінився характер розвитку літературного процесу, з'явилася нова генерація літераторів, яка намагалася вивести мистецтво за межі політики, ідеологічних й адміністративних втручань у літературу. «Одне слово, політика виснажувала до естетичного безсилля великі таланти... Ми повинні увійти у ХХІ століття очищеними від більшовицької скверни і пройти неминучий шлях європеїзації національної літератури, і творча молодь бунтує», – зазначає Микола Жулинський у статті «Українська література на межі тисячоліть»¹.

Нинішній учень живе в зовсім інших конкретно-історичних умовах – у постмодерному суспільстві. Демократизація всіх сфер життя, політичний плюралізм, установлення ринкових взаємовідносин створюють такі конкретно-історичні умови, в яких добре почуватимуться люди активні, підприємливі, творчі, здатні досягати поставлених цілей.

Поглиблене вивчення тенденцій розвитку української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття, постмодернізму як основного напрямку її постмодерної поезії та прози сприятиме глибокій та ґрунтовній літературній підготовці старшокласників.

Відповідно до «Державного стандарту базової і повної середньої освіти» предмет «українська література» в нинішній загальноосвітній системі набуває особливої актуальності. Водночас чинною програмою з української літератури відповідно до «Державного стандарту...» передбачено «формування покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці; матиме необхідні знання, навички і компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях; здатним до навчання упродовж життя»².

З метою реалізації цього завдання в школах вводяться спеціальні курси (курси профільного доповнення) та факультативні курси (курси за вибором). Програма факультативного курсу «Українська постмодерна література» поглибить знання школярів філологічної спеціалізації про постмодернізм як літературний напрям та його особливості в українській літературі.

Програма факультативного курсу призначена для учнів 10-11 класів філологічного профілю загальноосвітніх шкіл та навчальних закладів нового типу й розрахована на 35 годин у рік (одна година на тиждень).

Цей курс дасть змогу краще зрозуміти роль і місце української літератури в загальному світовому контексті; сформує читачькі компетентності аналізу постмодерних поетичних та прозових текстів, ознайомить із філософсько-теоретичними основами постмодернізму та мистецтвом цього напрямку.

Головні завдання курсу:

поглибити знання

- про явище постмодернізму та причини його появи в літературі;

¹ Жулинський М. Подих третього тисячоліття. – Луцьк: Терен, 2000.

² Там само.

- своєрідність ознак постмодернізму як творчого напрямку; формувати читацькі компетентності
  - аналізувати постмодерні поетичні та прозові тексти, порівнювати їх із різножанровими творами письменників-класиків;
  - послуговуватися філософськими та літературознавчими термінами;
  - творчо-пошукові навички;
  - комунікативні вміння – висловлювати власне розуміння порушених у постмодерних творах проблем;
  - складати поетичні та прозові тексти;
  - використовувати міжпредметні зв'язки (опора на знання, отримані на уроках образотворчого мистецтва, музики, історії, зарубіжної літератури тощо);
- спонукати (учителя й учнів)**
- до читання творів сучасних авторів; філософських, психолого-педагогічних та літературознавчих праць.

Програма містить календарне та календарно-тематичне планування; перелік вимог до знань і вмінь школярів, випереджувальні завдання, що дасть можливість використовувати технології особистісно-зорієнтованого навчання, словник термінів, додаток «На твою книжкову полицю».

Оцінювання набутих знань і вмінь здійснюється тематично. Разом із використанням традиційних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів можна використовувати й альтернативні підходи, які б забезпечували досягнення якісних результатів.

Програма може використовуватися як календарний план.

Зміст навчального матеріалу та вимоги до навчальних досягнень учнів 10 КЛАС

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
УКРАЇНСЬКА ПОСТМОДЕРНА ПОЕЗІЯ (35)	
Вступ 6	
<p>Головні тенденції розвитку української літератури наприкінці XX – початку XXI століття.</p> <p>1. Історичні передумови. Зміна характеру розвитку літературного процесу. Пошук мовних естетичних способів моделювання й зображення дійсності 1 год</p> <p>2. Типи дискурсів у сучасній українській літературі (модерний, неомодерний, заповідально-селянський, постмодерний) 1 год</p> <p>Постмодернізм як мистецько-культурний феномен кінця XX – початку XXI століття.</p> <p>1. Причини виникнення постмодернізму (продукт постіндустріальної «постчорнобильської» епохи). Онтологічний, гносеологічний та естетичний вияви постмодерну.</p> <p>Роль у становленні і поширенні постмодернізму концепцій філософів Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Ролана Барта, Юлії Крістєвої, Мерло Понті, Мартіна Гайдегера, літературознавців Тамари Гундорової, Соломії Павличко, Сергія Квіта та інших 1 год</p>	<p>Учень повинен:</p> <p>Знати:</p> <p>історичні передумови, які вплинули на зміни характеру розвитку літературного процесу; типи дискурсів у сучасній українській літературі, їх особливості;</p> <p>причини виникнення постмодернізму; значення термінів: дискурс, постмодернізм, модернізм, неомодернізм, деконструкція, постструктуралізм, інтертекст, онтологія, гносеологія, концепція;</p> <p>філософські концепції, їх роль у становленні та поширенні постмодернізму;</p> <p>особливості українського постмодернізму; літературні угруповання та об'єднання українських письменників, їх лідерів.</p>

<p>2. Національна своєрідність творів мистецтва, її вияв у постмодерністському творі (мова як первинна семіотична система, використання в тексті реконструйованих цитатій із національної культури; увага до проблем, що важливі для країни, яку представляє певна література, національний склад мислення та тип гумору). Аналіз текстів 1 год</p> <p>3. Особливості українського постмодернізму, його спрямування проти негативних явищ в українській культурі та політиці («Вияв глибокого патріотизму» (Б. Рубчак). Літературні угруповання та об'єднання, їх лідери: Національна спілка письменників України, АУП (Асоціація українських письменників), асоціація «Нова література»; «Бу-Ба-Бу», «Нова дегенерація», «Пропала грамота», «Західний вітер», «ЛуГоСад», «500», «Червона фіра») 1 год</p> <p>4. Тематичне оцінювання. Літературний диктант. Тести. Творча робота. Я даю власну оцінку дискусії між молодим і старшим поколінням письменників 1 год</p>	<p>Уміти: <i>характеризувати</i> історичні передумови та зміни характеру розвитку літературного процесу; <i>визначати</i> особливості модерного, неомодерного, заповідально-селянського та постмодерного дискурсів; <i>аналізувати</i> основні ознаки постмодернізму; <i>послугуватися</i> при характеристиці постмодернізму філософськими концепціями Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Ролана Барта, Юлії Крістевої, Мерло-Понті, Мартіна Гайдегера тощо та літературознавців Тамари Гундорової, Соломії Павличко, Сергія Квіта; <i>визначати</i> основні ознаки постмодерністського твору; <i>давати</i> власну оцінку літературній дискусії між молодшим та старшим поколіннями – представниками різних літературних об'єднань та угруповань; <i>знати</i> значення термінів: <i>постмодернізм, деконструкція, дискурс, онтологія, концепція, гносеологія.</i></p>
УКРАЇНЬСЬКА ПОСТМОДЕРНА ПОЕЗІЯ (28)	
<p>Юрій Андрухович 8 <i>Збірки «Небо і площі», «Середмістя», «Екзотичні птахи і рослини», «Пісні для мертвого півня». Цикли «Листи в Україну», «Індія»</i></p>	
<p>1. Шлях Юрія Андруховича в літературу. Літературне угруповання «Бу-Ба-Бу», його засновники. Новий різновид поезії – поетичне шоу. Архетип ліричного героя у творчості бубабістів. Поетичний дебют Юрія Андруховича. Збірка «Небо і площі». Елегійно-класицистичний характер збірки «Середмістя» 1 год</p> <p>2. Збірка «Екзотичні птахи і рослини». «Пісня мандрівного спудея» — ключ до розуміння творчого кредо автора. Діалог епох: українське бароко й постмодерне необароко в поезіях Ю.Андруховича. Цикл «Три балади». Балада «Нашіптування з віків» – осягнення майбутнього через досвід минулого. Роль риторичного запитання 1 год</p> <p>3. Ідея карнавального «світу навиворіт» у сполученні культурних кодів різних епох, реальних осіб і вигаданих героїв – вірші «Ієронім Бош ХХ», ліричний цикл «Цирк Вагабундо», «Ярмаркові патрати», «Павло Мацапура, злочинець», «Ваня Каїн», «Самійло Немирич, авантюрист...»; поетичний текст «Нарбутове «А» 1917» 1 год</p>	<p>Знати: представників літературного угруповання «Бу-Ба-Бу»; основні факти з життя Юрія Андруховича; назви поетичних збірок; особливості постмодерних поетичних циклів із збірки «Екзотичні птахи і рослини», «Три балади», «Цирк Вагабундо», «Кримінальні сонети»; ознаки постмодернізму в поезії Юрія Андруховича; особливості Бартової моделі читання тексту (автор-текст-читач); особливості версифікації, верлібру, віршів-сонетів; два-три вірші напам'ять.</p>

<p>4. Ліричний цикл «Цирк Вагабундо» – зразок зіткнень «високого й низького». Алегоричні образи, їх роль, засоби творення (метафора, гротескне порівняння, повторення О). Рекламно-зазивальний стиль поезій 1 год</p> <p>5. Цикл «Кримінальні сонети». Погляд на повсякденну дійсність як театр абсурду, епатажність; уживання жаргонної лексики, евфемізмів у сонетах «Ніжність», «Азарт», «Життєпис», «Мафія». Поєднання патетики з іронією, нахил до стилізаторства, заміна «ліричного героя» щоразу новою маскою 1 год</p> <p>6. Збірка «Пісні для мертвого півня». Таємниця назви збірки і назв віршів. Образ півня («...цей образ для мене – щось, що сповнене розпачу, безнадії. І в той же час півень – це бійцівські якості...» (автор). Вірш «Without You» («Без тебе»). Проблема самотності (інтимної і соціальної) людини у світі, заповненому інформаційними випусками («Радіо, телебачення, преса»). Душевний стан ліричного героя. Картини дійсності, зображені в інших текстах збірки. Бартова модель читання тексту (автор-текст-читач). Оцінка критикою збірки «Мертвий півень» як «продовження стилю фундаторів європейського авангарду на початку XX століття» (Ярослав Голобородько). Юрій Андрухович – перекладач американської поезії 50-60-х років XX століть та німецької літератури. Силабо-тонічна система віршування, верлібр, вірші-сонети у поетичних текстах Юрія Андруховича 1 год 7-8. Практичне заняття – удосконалення навичок із версифікації 2 год</p>	<p>Уміти:</p> <p><i>аналізувати</i> постмодерні тексти Андруховича; <i>бачити</i> реальних осіб і вигаданих героїв; <i>сприймати</i> дійсність як театр абсурду, епатажність; <i>обґрунтовувати</i> доцільність поєднання патетики з іронією; <i>порівнювати</i> художні тексти Юрія Андруховича з текстами зарубіжних авторів, вивченими на уроках зарубіжної літератури; <i>відстоювати</i> власне світобачення щодо постмодерної літератури; <i>уміти послуговуватися</i> основними літературознавчими поняттями для повноцінного аналізу модерних та постмодерних текстів Юрія Андруховича.</p>
<p>Олександр Ірванець 4 Поетична збірка «Любіть!..»</p>	
<p>Життєвий шлях письменника. Олександр Ірванець – поет, прозаїк, драматург, перекладач. Особливості komponування збірки «Любіть!..». Ранні вірші про девальвацію мрій («Пейзаж з вікна казарми», «О-ля-ля!» – сказав Рембо...»). Метафізичні тексти «Мій хрест», «Переночуй мене, вишневий саде», «Короткий вірш про кінець світу» 1 год</p> <p>Еротичні вірші, присвячені жінкам. Актуальність поезії «Лоліта».</p> <p>Політична іронія Олександра Ірванця. Вірш «Любіть!..» і поезія В.Сосюри «Любіть Україну»; »Інфінітив», »Eine kleine Nachmusik», »Вірш до рідної мови».</p> <p>Олександр Ірванець – «поет абсолютного слуху». Гра слів, звуків і співзвуч. Належність поезії до карнавально-провокаційної течії постмодерністського дискурсу 1 год</p>	<p>Знати:</p> <p>найцікавіші факти з біографії поета, його життєву і творчу позицію; тематику віршів; особливості карнавально-провокаційної течії постмодерністського дискурсу; індивідуальний стиль автора, жанр – політична іронія.</p> <p>Уміти:</p> <p><i>характеризувати</i> гру слів, звуків, співзвуч; <i>визначати</i> основні ознаки постмодерної поезії; <i>обґрунтовувати</i>, чому Олександр Ірванець – «поет абсолютного слуху»; <i>увідомлювати</i> масову сміхову реакцію автора на катаклізми системи; <i>скласти</i> постмодерний поетичний текст із розрізнених цитат, фраз;</p>

<p>3. Практикум із теорії віршування 1 год</p> <p>4. Удосконалення навичок із виразного читання. Конкурс читців 1 год</p>	<p><i>порівнювати</i> поетичні твори, які належать до різних літературних напрямів; <i>переосмислювати</i> власну життєву позицію.</p>
<p>Віктор Неборак 6 <i>Збірки поезій «Буриштиновий час», «Літаюча голова», «Alter Ego»</i></p>	
<p>Шлях у літературу Віктора Неборака – «прокуратора» «Бу-Ба-Бу». Творче кредо письменника. Два есеї. «Мова і поетичне покоління (міркування дилетанта)», «Поезія фіксує слово». Складання плану і тез 1 год</p> <p>Мотиви тексту «Бубон(сонет, виголошений Літаючою головою)» «...губами дивиться доБА... росте поезія з горБА в горбі з грошима боротьБА», «Монолог з псячого приводу», «Пісенька про пана базя».</p> <p>Феномен нового героя-маски в тексті «Лист». Позиція очікування у вірші «Листи, знайдені у пляшці з-під львівського пива». Метафора блазня у текстах Неборака «Роздум бігу», «Love Story» (мелодрама з п'яти сонетів) 1 год</p> <p>Своєрідність текстів «В очікуванні Орісі», «Три елегії» (Ув'язнений Дон Жуан). Актуальність тексту «Ще один лист» (в Україну — з півдня). Філософська проблема «Бог — Всесвіт — Людина». Екзистенціалізм творчості Віктора Неборака.</p> <p>5. Повторення та систематизація вивченого про літературне угруповання «Бу-Ба-Бу», його представників та їхній творчий доробок 1 год</p> <p>6. Складання проекту літературно-музичної композиції «Поезія Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Віктора Неборака та українська рок-музика» 1 год.</p> <p>7. Тематичне оцінювання. Поетична творчість Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Віктора Неборака 1 год</p> <p>8. Презентація проекту літературно-музичної композиції «Поезія Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Віктора Неборака та українська рок-музика» (на засіданні «Літературної світлиці»). 1 год</p>	<p>Знати: найважливіші епізоди з життя письменника; творче кредо поета; 2-3 назви віршів; особливості постмодерних поетичних текстів; метафоричний образ «блазня»; рис екзистенціалізму.</p> <p>Уміти: <i>оперувати</i> фактами із життя письменника; <i>аналізувати</i> постмодерні поетичні тексти; <i>розкрити</i> метафоричний образ «блазня»; <i>обґрунтувати</i> філософську проблему «Бог — Всесвіт — Людина»; <i>читати</i> поетичні тексти, <i>давати</i> їм власну оцінку.</p>
<p>Поезія Оксани Забужко 1 <i>Збірки «Травневий іній», «Диригент останньої свічки», «Апостол», «Новий закон Архімеда: Вибрані вірші 1980-1998» (оглядово)</i></p>	
<p>1. Життєвий і творчий шлях письменниці. Поетичний доробок. Вірші «Прощання між зірок», «Постскриптум», «Дорогою до дому». Традиції і новаторство в поетичних текстах.</p>	<p>Знати: поетичний доробок Оксани Забужко; особливості поетичних текстів; поетичні тексти, перекладені англійською мовою.</p>

<p>2. Вірш «Попелюшка», його актуальність. Постановка поезій «Попелюшка» і «Пані Мержинська» нью-йоркською групою Yara Arts Group. Моноопера В.Балея «Клітемнестра» на текст (англійський переклад) Оксани Забужко. Переклади поетичних текстів європейськими мовами.</p>	<p>Уміти: <i>дати</i> свою оцінку поетичним текстам, <i>інтерпретувати</i> їх зміст; <i>довести</i>, що в поетичних текстах поєднано традиційне та постмодерне; <i>читати</i> 1-2 поетичні тексти напам'ять (українською та англійською мовами); <i>аналізувати</i> жіночі тексти, <i>висловлювати</i> власні судження й міркування.</p>
<p>Степан Процюк 1 Збірки «На вістрі двох правд», «Аналогетика на світанку»</p>	
<p>Степан Процюк – представник нової дегенерації. Філософія бунту у віршах, намагання ліричного героя втекти від світу Абсурду і Хаосу («ми – діти zdegradovanoї країни і zdegradovanого часу» (із Маніфесту угруповання) «Знаю», «Коли тікає щастя із анкет...») Проблематика інших поезій із збірок. Риси авангардизму (1 год)</p>	<p>Знати: представників угруповання; зміст Маніфесту «Нової дегенерації»; особливості українського авангардизму 20-х років ХХ століття; що таке епатаж, поетична самоіронія, сарказм; напам'ять 1-2 поезії Степана Процюка.</p> <p>Уміти: <i>обґрунтовувати</i> правомірність бунту «Нової дегенерації» проти свідомості колоніальної людини; <i>послугуватися</i> поняттями «епатаж», «поетична самоіронія», «сарказм», аналізуючи поетичні тексти Степана Процюка; виразно <i>читати</i> поезії.</p>
<p>Поетичний доробок Сергія Жадана та Ростислава Мельникова 1</p>	
<p>1. Сергій Жадан та Ростислав Мельників – представники творчого угруповання «Червона Фіра». Збірки Сергія Жадана «Рожевий дегенерат», «Генерал Юда», «Цитатник», «Балади про війну та відбудову». Епатажні та пародійні тексти «Червень дозрівав», «ПТУ», «Волога і різка, мов контури дерев...».</p> <p>2. Віршові тексти Ростислава Мельникова «Аристократи божевільня», «Місяць шпилить», «Останні дощі». Маска ліричного героя. Гра зі словом, опис гротескних ситуацій у текстах.</p>	<p>Знати: чийми спадкоємцями задекларували себе Сергій Жадан та Ростислав Мельників; 3-4 віршових тексти напам'ять; маску ліричних героїв, що таке «текст-маска»; літературні терміни «футуризм», «неофутуризм», «травестія», «гротеск», «епатажний» та «пародійний» вірш; зміст понять «деконструкція мистецтва», «маска героя», «гра зі словом».</p> <p>Уміти: <i>порівнювати</i> і <i>зіставляти</i> поетичні тексти різних авторів; <i>обґрунтовувати</i> на основі вивчених напам'ять віршів, що Сергій Жадан і Ростислав Мельників – спадкоємці Михайля Семенка (як футуриста) та учні «бубабістів»; <i>аналізувати</i> вірші поетів-футуристів, використовуючи літературні терміни; <i>розуміти</i> зміст понять «деконструкція мистецтва», «маска героя», «гра зі словом», <i>послугуватися</i> ними під час аналізу поетичних текстів представників угруповання «Червона Фіра»; <i>аналізувати</i> тексти-маски.</p>

<p>Поетія молодих авторів (видавництво «Смолоскип») 2 Оксана Мардус «На білих кахлях», Роман Малко «Шкіци» (з натури), Роман Трифонов «На кордоні імперій», Ольга Ляснюк «Третє бажання»</p>	
<p>1. Поетія Оксани Мардус «У пальців танець бездоганий» – відгомін фольклору, голосів історії. Ігри текстів із текстами в поезіях збірки. «Щкіци» Романа Малка – «це книга доброї лірики» (Ростислав Семків). Вірші збірки «На кордоні імперій» Романа Трифопова – спалахи слів, заглибленої в життя людини. Книга «Третє бажання» Ольги Ляснюк (переможець Міжнародного конкурсу кращих творів молодих українських літераторів «Гранослов») – перші кроки в царині поезії. Риси постмодернізму у віршових текстах: химерне переплетення мрій і сподівань, снів і марення, краси. Огляд рубрик «Поетія» газети «Літературна Україна», журналів «Дніпро», «Київ», «Вітчизна», «Дзвін», «Четвер» тощо 1 год</p> <p>2. Конкурс читців «Я знаю силу слова» (улюблена поезія молодих авторів) 1 год</p>	<p>Знати: сучасних молодих поетів, їх мистецькі орієнтири; напрями мистецьких пошуків; як поєднують класичну систему віршування з модерною та постмодерною; жанр постмодерних поетичних текстів, текст-дзеркало; як реалізують у віршових текстах творче кредо – «абсолютний слух на традицію і на теперішній стан мови» (Віктор Неборак).</p> <p>Уміти: давати характеристику поетичному доробку 2-3 молодих авторів, їхнім мистецьким орієнтирам, доводити цінність текстів для сучасників; аналізувати віршовані тексти; наводити приклади поєднання в поетичному доробку класичної та постмодерної системи версифікації; складати власні віршовані тексти; дискутувати про сучасну молоду поезію, відстоювати власну думку.</p>
<p>Василь Слапчук 3 Збірка «Мовчання, адресоване мені»</p>	
<p>1. Життєвий і творчий подвиг письменника. Збірка-трикнижжя «Мовчання, адресоване мені». Осмислення стану людської душі в поезіях у прозі «Осінній щоденник». Образ жінки як символу кохання і натхнення у віршах. Метафізичне осягнення таємниці жінки. Образи-символи. Домінанта метафори. Онтологічне та метафізичне «Я» 1 год</p> <p>2. Складання проекту літературно-музичної композиції «Поетія – це завжди неповторність» 1 год</p> <p>3. Презентація проекту на засіданні літературної світлиці 1 год</p>	<p>Знати: життєвий і творчий подвиг поета-афганця; назви 2-3 поетичних збірок, напам'ять 2-3 поезії; асоціативні образи-символи (дош, коси, осінь, квіти, сніг, годинникові стрілки, птахи, метелики...); домінантну роль метафори; онтологічне та метафізичне «Я» в поезіях.</p> <p>Уміти: оцінювати життєвий шлях Василя Слапчука; читати виразно напам'ять 2-3 вірші; знаходити в текстах асоціативні образи-символи; визначати домінантну роль метафори, послугувати нею під час аналізу віршів; при аналізі текстів використовувати філософське вчення про буття, про світ (метафізичне).</p>
<p>Повторення і систематизація вивченого. 1</p>	
<p>Тематичне оцінювання. 1</p>	

11 КЛАС

УКРАЇНЬСЬКА ПОСТМОДЕРНА ПРОЗА (35)	
Вступ 3	
Сучасний літературно-мистецький процес в українській літературі (кінець XX – початок XXI століття). Огляд публікацій журналів «Сучасність», «Слово і час», «Київ», «Дзвін», «Четвер» тощо, газети «Літературна Україна» 1 год	
Повторення вивченого в 10 класі 2	
<p>1. Причини виникнення мистецтва постмодернізму, його філософські засади. Представники світової та української літератури 1 год</p> <p>2. Особливості прочитання постмодерних поетичних творів представників різних літературних угруповань та об'єднань. Національна своєрідність поетичних та прозових текстів літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» 1 год</p>	<p>Знати: історичні передумови, які вплинули на зміни характеру розвитку літературного процесу; типи дискурсів у сучасній українській літературі, їхні особливості; причини виникнення постмодернізму; значення термінів: дискурс, постструктуралізм, постмодернізм, модернізм, неомодернізм, деконструкція, онтологія, гносеологія, концепція; філософські концепції, їхню роль у становленні та поширенні постмодернізму; національну своєрідність мистецьких творів постмодернізму; особливості українського постмодернізму; літературні угруповання та об'єднання українських письменників, їх лідерів.</p> <p>Уміти: характеризувати історичні передумови, зміни характеру розвитку літературного процесу; визначати особливості модерного, неомодерного, заповідально-селянського та постмодерного дискурсів; послугуватися при характеристиці постмодернізму філософськими концепціями Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Ролана Барта, Юлії Крістєвої, Мерло Понті, Мартіна Гайдегера тощо та літературознавців Тамари Гундорової, Соломії Павличко, Сергія Квіта; осмислювати матеріал теми і визначати основні ознаки постмодерного твору; давати оцінку літературній дискусії між молодшим та старшим поколіннями – представниками різних літературних об'єднань та угруповань; знати значення термінів: <i>постмодернізм, дискурс, онтологія, концепція, гносеологія.</i></p>
УКРАЇНЬСЬКА ПОСТМОДЕРНА ПРОЗА (31)	
Віктор Неборак (31) <i>«Введення у Бу-Ба-Бу» – «суб'єктивний хронопис агонії в Україні другого тисячоліття»</i>	
Юрій Андрухович 11 <i>Романи «Рекреації», «Московіада», «Перверзія»</i>	

<p>1. Життєвий і творчий шлях Юрія Андруховича. Цикл армійських оповідань «Зліва, де серце» та їх екранізація (художній фільм «Кисневий голод»). Есеїстика. Цикл «Конферанси». Праісторичне оповідання «Самійло з Немирова, прекрасний розбишака» – проблема людини, яка живе в країні, позбавленій власної державності, історії, юриспруденції 1 год.</p> <p>2. Роман «Рекреації». Сенса назви твору. Зорієнтованість на концепцію середньовічної «карнавальної культури й амбівалентності». Бахтінський принцип «багатоголосся» побудови. Використання прийомів розповіді української вертепної драми. Сюжетна канва роману 1 год</p> <p>3. Свято Воскресаючого Духа. Проект і програма свята. Роль пучку в програмі його. Промовистість і значущість прізвиськ присутніх на карнавалі дійстві.</p> <p>Мотив карнавального коронування й декоронування Великого Поета, навмисне знесення його з п'єдесталу Пророка і Вождя 1 год</p> <p>4. Літературні алюзії у «Рекреаціях», їх доречність і актуальність. Роль вірша Андруховича, прочитаного Мартофляком.</p> <p>Використання мови різних стилів. Роль картонної таблички з іншомовним написом. Оцінка роману критикою 1 год</p> <p>5. Роман «Московіада». Мозаїко-карнавальна композиція, мономіфологічна схема розгортання сюжету. Один день перебування українського поета Отто фон Ф. у Москві; екстремальні, незвичайні фантастичні пригоди, здійснення до небес і сходження в пекло. Здатність Отто пройти «крізь вогонь, воду і мідні труби» (Олександр Бойко)..1 год</p> <p>6. Образна палітра; колоритні постаті. Оповідач – текст – читач. Ремінісценції, інтертекстуальні перегуки. Химерне поєднання і переплетення стилів. Ознаки жанру меніппеї 1 год</p> <p>7. Глобальні проблеми у творі. Антитоталітарний підтекст роману. Реконструкція символів імперії у текстах «Московіади». Роль власних поетичних текстів із циклу «Листи в Україну». Перегук з підтекстами романів зарубіжних авторів (Ежен Йонеско, Тадеуш Конвіцький). Мовна палітра твору 1 год</p> <p>8. Роман «Перверзія». Неоднозначність назви твору. Венеціанські пригоди Станіслава Перфецького. Версії автора – «видавця» («роман для підлітків»). Безліч версій прочитання (автор-текст-світ-читач) 1 год</p> <p>9. Перфецький – герой справжній чи примарний – маска. Версії щодо існування героя (доповідь Перфецького). Роман у романі – опера-буф «Орфей у Венеції», її роль у тексті «Перверзії». Символічний образ риби. «Справжнім героєм роману є література» (Оля Гнатюк). Оцінка твору критикою 1 год</p> <p>10. Практичне заняття (робота в групах) «Мова романів Юрія Андруховича», ілюстрування окремих фрагментів (група художників) 1 год</p>	<p>Знати:</p> <p>основні ознаки постмодернізму як культурно-мистецького напрямку;</p> <p>особливості української постмодерної літератури;</p> <p>основні віхи із життя письменника Юрія Андруховича;</p> <p>назви романів, їх підтексти;</p> <p>методику читання «автор – текст – читач», «текст як світ»;</p> <p>ознаки жанру меніппеї;</p> <p>оптимальний обсяг понять і термінів, необхідних для повноцінного аналізу прозових постмодерних текстів (алюзії, колажність, імпровізація, гра з текстом, інтертекстуальність, роман в романі, амбівалентність, театр абсурду, епатажність, контамінація, «потік свідомості», «карнавальний постмодерн» тощо);</p> <p>особливості мови текстів;</p> <p>оцінку романів критикою.</p> <p>Уміти:</p> <p>визначати основні ознаки мистецтва постмодернізму;</p> <p>вирізняти особливості української постмодерної літератури;</p> <p>відтворювати основні віхи з життя письменника;</p> <p>послугуватися читанням постмодерних творів за схемою «автор – текст – читач»;</p> <p>характеризувати жанр роману-меніппеї;</p> <p>користуватися поняттями і термінами в процесі аналізу постмодерних текстів, «текст- маска»;</p> <p>стверджувати чи заперечувати оцінку критиків щодо прозових текстів Юрія Андруховича;</p> <p>оцінювати мовну палітру прози автора.</p>
---	--

<p>Олександр Ірванець 4 Збірка прози «Очакимря», оповідання «Львівська брама»</p>	
<p>1. Життєвий шлях письменника — поета, прозаїка, драматурга. «Львівська брама» — химерна інтерпретація політичної ситуації в країні. Доля української ідеї. Гра з текстом — автор — текст — читач. Дійові особи. Роль художнього обрамлення. Мова оповідання.....1год</p> <p>2. Мовна палітра прози Олександра Ірванця та Юрія Андруховича (практикум) 1год</p> <p>3. Особливості постмодерністських текстів Олександра Ірванця, Юрія Андруховича та Віктора Неборака (повторення та систематизація вивченого) 1 год</p> <p>4. Оцінювання навчальних досягнень 1 год</p>	<p>Знати: факти з біографії письменника, його життєве кредо; назви поетичних та прозових збірок, драматичних творів; чим близька проза до поезій; особливості текстів й індивідуального стилю письменника; ознаки постмодерністського дискурсу.</p> <p>Уміти: аналізувати прозові твори за основними ознаками постмодернізму; бачити їх актуальність; давати оцінку прочитаному твору; читати постмодерні тексти (читач-автор, гра з читачем); створювати свій текст; давати власну оцінку сучасній політичній ситуації в країні.</p>
<p>Євген Пашковський 2 Романи «Бездня», «Щоденний жезл», стаття «Література як злочин»</p>	
<p>1. Євген Пашковський — прозаїк, есеїст, лідер асоціації «Нова література». Життєвий і творчий шлях письменника. Романи «Свято», «Вовча зграя», «Осінь для ангела», стаття «Література як злочин». Погляд на Спілку письменників України. Оповідання «Закрита палата» — основа роману «Бездня». «Навала» образів. Зневіра і розпач героїв. Використання «потіку свідомості», вражень 1 год</p> <p>2. Роман-есеї «Щоденний жезл». Своєрідне зображення «імперії зла» — «мішанини народів і вір..., пекла життя і пекла в людських душах». Поєднання «потіку свідомості» з християнською традицією і біблійністю. Мовностилістичні особливості текстів. Критика про твори Євгена Пашковського 1 год</p>	<p>Знати: життєвий шлях письменника; основні положення статті «Література як злочин»; манеру письма; що означає «феномен Пашковського»; зміст поняття «потік свідомості»; проблеми, порушені в романі «Щоденний жезл»; чому автор «повертається додому»; оцінку творів критикою.</p> <p>Уміти: розповісти про автора; називати основні положення статті «Література як злочин»; висловлювати свою думку щодо порушених у статті проблем; аналізувати індивідуальний стиль автора; обґрунтувати, що означає «феномен Пашковського» (використати тексти творів «Закрита палата», роман-есеї «Щоденний жезл»); довести, який тип героїв у галицьких митців та представників житомирської школи, що їх єднає, чим відрізняються (Юрій Андрухович, Євген Пашковський).</p>

В'ячеслав Медвідь 1 Роман «Льох»	
<p>Шлях у літературу. Умовний поділ творчого доробку на два періоди. Романи «Льох», «Кров на соломі», літературні мемуари «Життя і Правда», мала проза, філософська есеїстика.</p> <p>Віддзеркалення епохи з її болями і мукою в романі «Кров на соломі»; розуміння обов'язку митця – «не хизуватися своїми писаннями перед шалом збуреної цивілізації..., повертати речам і поняттям їх справжні назви і сенс» (В'ячеслав Медвідь).</p> <p>Роман «Льох» – «один із знакових серед творів нової генерації» (Василь Габар). Проникнення у внутрішній світ людини. Містечкові хлопці, Тонька-буфетниця, символічний образ льоху. Використання поліської говірки.</p> <p>Переклади прози В'ячеслава Медведя російською мовою</p>	<p>Знати:</p> <p>життєвий шлях письменника; проблематику й мовні особливості творів; оцінку роману «Льох» критикою; що єднає автора з новою генерацією письменників; у чому новаторство та оригінальність творів В'ячеслава Медведя.</p> <p>Уміти:</p> <p><i>відтворити</i> найважливіші етапи життєвого шляху письменника; <i>давати</i> оцінку його романам; <i>аналізувати</i> основні ознаки постмодернізму; <i>назвати</i> ознаки творчої манери письменника, які єднають його з новою генерацією українських митців; <i>обґрунтовувати</i> доцільність використання поліської говірки у творах; <i>визначати</i> національну екзистенцію автора.</p>
Галина Пагутяк 2 Повість «Захід сонця в Урожі»	
<p>1. Життєвий шлях Галини Пагутяк. Літературний портрет: романи «Філософський камінь», «Компроміс», «Книга снів і пробуджень», «Смітник Господа нашого»; повісті «Діти», «Повість про Марію і Магдалину», «Лялечка і Мацько», «Гірчичне зерно», »Записки Білого Пташка» – розкриття світу очима дитини; мала проза (кожне оповідання – метафора); цикл поезій «Молитви» 1 год</p> <p>2. Повість «Захід сонця в Урожі». Архітектоніка повісті. Сон і реальне у творі. Багатовимірність образів Жінки і Чоловіка. Фантастично-символічна манера письма 1 год</p>	<p>Знати:</p> <p>найбільш вагомі епізоди з життя Галини Пагутяк; літературний доробок авторки; особливості архітоніки повісті «Захід сонця в Урожі»; роль сну і реального у творі; засоби творення образів Жінки і Чоловіка; фантастично-символічну манеру письма (кожне оповідання – метафора); пошуки духовних цінностей у нових вимірах.</p> <p>Уміти:</p> <p><i>назвати</i> важливі епізоди з життя письменниці, 2-3 прозові твори; <i>характеризувати</i> особливості архітоніки повісті «Захід сонця в Урожі»; <i>довести</i>, яку роль відіграють сон і реальне у тексті, метафора сну; <i>обґрунтувати</i> багатовимірність образів Жінки та Чоловіка; <i>знаходити</i> духовні цінності у нових вимірах; <i>обґрунтовувати</i> особливості фантастично-символічної системи письма.</p>

<p>Тарас Прохасько 4 <i>Збірка «Лексикон таємних знань»</i></p> <p>1. Тарас Прохасько – один із наймолодших представників «станіславського феномену». Збірка «Лексикон таємних знань». Нові теми і нові контексти оповідань. Щоденникові записи «Спалахи літа»; філософський трактат «Некрополь»; «Довкола озера» – потік галюцинацій хворого Северина 1 год</p> <p>2. Оповідання «Від чуття при сутності». Відсутність тематичної домінанти. Роль образу-персонажа Памви, його «дорога до обрію».</p> <p>Тоніка розповіді в оповіданнях Тараса Прохаська. Містичність прози. Актуальність проблем, порушених в оповіданнях збірки «Лексикон таємних знань» 1 год</p> <p>3. Мова текстів («У семантиці його прозової мови пульсує енергія вигасання як запорака відродження» (Микола Жулинський) – практичне заняття 1 год</p> <p>4. Практичне заняття: захист наукового дослідження «Особливості техніки розповіді та мови у творах Юрія Андруховича («Московіада») та в оповіданнях Тараса Прохаська (збірка «Лексикон таємних знань»). 1 год</p>	<p>Знати: найвагоміші епізоди з життя письменника; назви 2-3 оповідань збірки «Лексикон...»; у чому актуальність оповідань; особливості тоніки розповіді в оповіданні «Від чуття при сутності»; характеристику Памви; що символізує «дорога до обрію»; у чому своєрідність представників «станіславського феномену».</p> <p>Уміти: характеризувати образи персонажів оповідання «Від чуття при сутності»; визначати роль кольорової гами, світла й тіні в тексті, особливості мови; порівнювати прозу наймолодшого представника «станіславського феномену» з текстами прози патріарха постмодернізму Юрія Андруховича; висловлювати власні думки щодо прочитаного.</p>
<p>Оксана Забужко 3 <i>Роман «Польові дослідження з українського сексу» (оглядово) Збірка прози «Сестро, сестро»</i></p> <p>1. Життєвий шлях письменниці. Проза, поезія, дослідницькі студії та есеїстика.</p> <p>Роман «Польові дослідження з українського сексу» – «драматична і захоплююча історія боротьби за право бути жінкою, бути вільною особистістю у вільній країні...», перший український роман, що здобув визнання за межами України.</p> <p>Зарубіжна та українська критика про «Польові дослідження...» («Хай буде соромно тому, хто погано про це подумає» (автор).</p> <p>Фемінізм у зарубіжній та українській літературі 1 год</p> <p>2. Збірка прози «Сестро, сестро» – книжка-самоантологія. Оповідання «Сестро, сестро», особливості жанру твору. Тема, проблематика. Узагальнення життя через призму дитячої і сформованої жіночої свідомості. Образ «кагебіста». Роль мови для характеристики персонажа. Інші оповідання збірки «Сестро, сестро» 1 год</p> <p>3. Тематичне оцінювання. Творчість Олександра Ірванця, Євгена Пашковського, В'ячеслава Медведя, Галини Пагутяк, Тараса Прохаська, Оксани Забужко 1 год</p>	<p>Знати: про життя і творчість Оксани Забужко; назви прозових творів та есеїстики; оцінку роману «Польові дослідження...» українською та зарубіжною критикою; думки автора про сенсаційний роман; 2-3 назви «жіночих творів» в українській та зарубіжній літературі; особливості жанру оповідання «Сестро, сестро»; особливості мови твору.</p> <p>Уміти: дискутувати з літературними критиками та своїми ровесниками щодо оцінки роману «Польові дослідження...»; дати оцінку новій збірці письменниці, довести її актуальність; довести слухність слів – «Заговори, щоб я тебе побачив» (мова «кагебіста»); обігрувати свою думку щодо жанру творів збірки «Сестро, сестро»; аналізувати жіночі тексти.</p>

Любов Пономаренко 1 Книга прози «Тільки світу: Повісті. Оповідання»	
<p>Шлях у літературу. Повість «Срібний човен».</p> <p>Поєднання реального й містичного у творі. Уміння проникнути у внутрішній світ людини. Лаконізм розповіді. Риси імпресіонізму в новелах та оповіданнях Любові Пономаренко.</p>	<p>Знати:</p> <p>шлях у літературу;</p> <p>2-3 твори письменниці;</p> <p>значення термінів «містичний», «імпресіонізм», «психологізм»;</p> <p>Уміти:</p> <p>давати оцінку творам і самооцінку;</p> <p>довести, як поєднано реальне і містичне;</p> <p>характеризувати внутрішній світ персонажів;</p> <p>розкрити значення термінів «містичний», «імпресіонізм», «психологізм», <i>послугуватися</i> ними, даючи оцінку повісті;</p> <p>аналізувати постмодерні твори за основними ознаками.</p>
Молоді прозаїки – лауреати видавництва «Смолоскип» 1 Галина Логінова «Піщана ріка», Софія Андрухович «Літо Мілени»	
<p>Літературний конкурс видавництва «Смолоскип» – об’єднавчий центр молодих літераторів, які формують сьогодишню українську літературу.</p> <p>Філософська парадигма повісті Галини Логінової «Піщана ріка». Символізм назви. Метафізичний сюжет. Персонажі твору – реальні люди і люди зі сну, їх життя у двох вимірах. Елементи соціальної сатири. Майстерність побутових сцен.</p> <p>Софія Андрухович – лауреат премії видавництва «Смолоскип» («Літо Мілени»). Порівняльний аналіз уривків із текстів.</p> <p>Огляд літературно-художніх журналів «Київ», «Четвер», «Дніпро», «Вітчизна» тощо, газети «Літературна Україна».</p>	<p>Знати:</p> <p>інформацію про видавництво «Смолоскип», його підтримку творчої молоді;</p> <p>імена 5-6 лауреатів щорічних конкурсів видавництва «Смолоскип» та їхні твори;</p> <p>особливості тексту повісті «Піщана ріка»;</p> <p>чим близька до текстів постмодерністів повість «Піщана ріка» і чим відмінна від них.</p> <p>Уміти:</p> <p>розповідати про діяльність видавництва «Смолоскип» як об’єднавчого центру молодих літераторів;</p> <p>давати власну оцінку творам молодих літераторів, зокрема повістям «Піщана ріка» Галини Логінової та «Літо Мілени» Софії Андрухович;</p> <p>обгрунтовувати метафору сну в повісті «Піщана ріка»;</p> <p>порівнювати твори молодих авторів із творами визначних прозаїків-постмодерністів.</p>
Повторення та систематизація вивченого 1	
Підсумкова тематична атестація 1	

Орієнтовне календарно-тематичне планування занять курсу

10 КЛАС

*35 годин на рік, 1 година на тиждень,
1 година – для використання на розсуд учителя*

№ п/п	Назва теми	Загальна кількість годин	Урок зас- воєння нових знань	Урок-практи- кум	Урок по- вторення та узагальнення знань	Урок контр- олу знань навичок
1.	Вступ	6	4	1		1
2.	Поезія	28	15	9	2	2
	Юрій Андрухович	8	6	2		
	Олександр Іранець	4	2	2		
	Віктор Неборак	6	2	2	1	1
	Оксана Забужко	1	1			
	Степан Процюк	1	1			
	Сергій Жадан, Ростислав Мельників	1	1			
	Поезія молодих («Смолоскип»)	2	1	1		
	Василь Слпчук	3	1	2		
3.	Повторення і систематизація вивченого	1			1	
4.	Тематичне оцінювання	1				1

11 КЛАС

*35 годин на рік, 1 година на тиждень,
1 година – для використання на розсуд учителя*

№ п/п	Назва теми	Загальна кількість годин	Урок зас- воєння нових знань	Урок-практи- кум	Урок по- вторення та узагальнення знань	Урок контр- олу знань навичок
1.	Вступ	3	1		2	
2.	Проза	31	22	4	2	3
	Віктор Неборак	1	1			
	Юрій Андрухович	10	9	1		

	Олександр Іранець	4	1	1	1	1
	Євген Пешковський	2	2			
	В'ячеслав Медвідь	1	1			
	Галина Пагутяк	2	2			
	Тарас Прохасько	4	2	2		
	Оксана Забужко	3	2			1
	Любов Пономаренко	1	1			
	Молоді прозаїки («Смолоскип»)	1	1			
3.	Повторення і систематизація вивченого	1			1	
4.	Тематичне оцінювання	1				1

Тематика завдань для самостійної та практичної роботи

Тематика рефератів

1. Філософсько-естетичні засади модернізму та постмодернізму.
2. Літературне угруповання «Бу-БА-БУ» (за матеріалами книги Віктора Неборака «Введення у Бу-Ба-Бу». /Серія «Вибрана українська есеїстика». – Львів: Піраміда, 2003. – 216 с.).
3. Сергій Якутович – художник-ілюстратор романів Юрія Андруховича «Московіада» та «Рекреації».
4. Графік Георгій Нарбут.
5. Поезія Юрія Андруховича та українська рок-музика («Мертвий півень», соліст М.Барбара; «Плач Єремії», соліст Т.Чубай; «Пікардійська терція»).
6. Творчий доробок сучасних молодих поетів (на основі публікацій у часописах «Вітчизна», «Дзвін», «Дніпро», «Київ», «Четвер», газети «Літературна Україна» тощо).

Тематика повідомлень

1. Теоретик постмодернізму Умберто Еко. Роман «Ім'я троянди».
2. Лірика Йосипа Бродського.
3. Патрік Зюскінд. Оповідання «Запах».
4. Абсурд у творчості французького драматурга Ежена Йонеско.
5. Нью-Йоркська група поетів.
6. Поетичний світ Емми Андіївської.
7. Фемінізм у зарубіжній та українській літературі.
8. Мистецький доробок художників Сергія Пояркова, Івана Марчука, Ольги Лопати.

Тематика дослідницько-пошукових робіт

1. Йосифа Кун – черниця й поетеса.
2. Особливості версифікації збірки «Екзотичні птахи і рослини» Ю.Андруховича.
3. Особливості техніки розповіді у творах Юрія Андруховича і Тараса Прохаська.
4. Особливості жанру роману в класичній українській літературі та в доробку Юрія Андруховича.
5. Антитоталітарний підтекст творів Юрія Андруховича («Московіада») та французького письменника Ежена Йонеску.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

БІЙЧУК Галина Леонідівна
ФАСОЛЯ Анатолій Миколайович

НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА (КІНЦЯ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.)

Методика вивчення спецкурсу у профільній школі

Методичний посібник

За авторською редакцією

Верстка В. С. Лоза
Обкладинка П. В. Резников

Підписано до друку 5.11.2012 р. Формат 70х100 1/16
Гарнітура Петербург. Друк офс. папір офс.
Ум. Друк, арк 3.9
Наклад 300 прим.

**Видано державним коштом.
Продож заборонено.**

Видавництво «Педагогічна Думка»
04053, м.Київ, вул. Артема, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 484-30-71

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009 р.
Відруковано видавництво «Педагогічна думка»